T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA

ADLİ TIP VE ADLİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Danışman:

Doç. Dr. Zeynep Belma GÖLGE

AŞIRILIKÇI DÜŞÜNCE BİÇİMİNİN BAZI PSİKOSOSYAL DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA GÜRBULAK

İSTANBUL, 2022

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA

ADLİ TIP VE ADLİ BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Danışman:

Doç. Dr. Zeynep Belma GÖLGE

AŞIRILIKÇI DÜŞÜNCE BİÇİMİNİN BAZI PSİKOSOSYAL DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA GÜRBULAK

İSTANBUL, 2022

ÖZET

Son yıllarda terörizm üzerine yapılan çalışmaların hızla artmasına rağmen sınırlı sayıda çalışmanın bu konuyu psikososyal faktörler çerçevesinden ele aldığı görülmüştür. Çalışmamızda, genel popülasyon içerisinde terörizm faaliyetlerinin alt yapısını hazırladığı düşünülen şiddet içeren aşırılıkçı zihniyetle ilişkili olabilecek psikososyal özelliklerin araştırılması amaçlanmıştır. Örneklem, Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşayan 18 yaş üzeri 495 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılara "Demografik Bilgi Formu", "Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği", "İntikam Ölçeği," "Kolektif Narsisizm Ölçeği" uygulanmıştır.Verilerin analizinde SPSS22 (Statistical Package for Social Sciences) istatistik programı kullanılmıştır.

Sonuçlar bireylerin kolektif narsisizm, intikam, dindarlık düzeyleri ile sağ görüş eğiliminin artmasının aşırılıkçı düşünceyi artırdığını göstermektedir. Ayrıca kimlik özelliklerinden dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma ve şiddet olaylarının sık yaşandığı yerlerde yaşamanın bireylerdeki şiddet eğilimini artırdığı dikkate değer bir bulgudur. Öte yandan eğitim ve gelir düzeyinin artmasının aşırılıkçı düşünce ile negatif ilişkisi olduğu görülmüştür. İşsizliğin aşırılıkçı düşünce ile anlamlı bir ilişkisi bulunmazken iş arama süresi arttıkça aşırılıkçılıkta da artış meydana geldiği bulgular arasında yer almaktadır. Gelecekteki çalışmalarda, aşırılıkçılığı siyasi koşulların yanı sıra çeşitli psikososyal faktörlerden de etkilenen dinamik bir süreç olarak incelemenin, toplumsal şiddet döngüsünü kırmak, önleyici ve müdahale edici stratejiler geliştirmek ve toplumsal barışa katkı sunmak adına faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Militan aşırılıkçı zihniyet, şiddet içeren radikalleşme, kolektif narsisizm, terör, intikam

ABSRACT

Despite the rapid increase in studies on terrorism in recent years, it has been observed that a limited number of studies have addressed this issue within the framework of psychosocial factors. In our study, it was aimed to investigate the psychosocial characteristics that may be related to the violent extremist mindset, which is thought to provide the basis of terrorism activities in the general population. The sample consists of 495 participants over the age of 18 living in various provinces of Turkey. “Demographic Information Form”, “Militant Extremist Mindset Scale”, “Revenge Scale”, “Collective Narcissism Scale” were applied to the participants.SPSS 22 (Statistical Package for Social Sciences) statistical program was used in the analysis of the data.

The results show that individuals' levels of collective narcissism, revenge, religiosity and right-wing tendencies increase extremist mindset. In addition, it is a remarkable finding that exposure to humiliation, threats and discrimination due to identity characteristics and living in places where violence is common increase the tendency of violence in individuals. On the other hand, it has been observed that the increase in education and income level has a negative relationship with extremist mindset. While there is no significant relationship between unemployment and extremist mindset, it is among the findings that as the duration of job search increases, extremism also increases. In future studies, it is thought that examining extremism as a dynamic process affected by various psychosocial factors as well as political conditions may be beneficial in order to break the cycle of social violence, develop preventive and intervention strategies, and contribute to social peace.

Key words: Militant extremist mindset, violent radicalization, collective narcissism, terrorism, vengeance

ÖNSÖZ

Öncelikle yüksek lisans sürecim boyunca bilgi, birikim ve deneyimini cömertlikle paylaşarak ufkumu genişleten kıymetli tez danışmanım sayın Doç Dr. Zeynep Belma Gölge olmak üzere tüm İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü ailesine teşekkürü borç bilirim. Eğitim hayatıma destekleri için değerli annem ve babam Hediye-Turgay Gürbulak'a, ablam Şeyda Çakır ve teyzem Gülay Keskendir'e; çalışmama dair ilgi ve değerli fikirleri; yol arkadaşlıkları için sevgili dostlarım İrem Ekiz, Zehra İpek ve Fırat Çapan hocama minnettarım.

Bu tez çalışmasını, yetişkinlerin başlattığı savaşlarda yitirdiğimiz tüm dünya çocuklarına adıyorum.

Esra Gürbulak

Diyarbakır, 2022.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ii

ÖNSÖZ iv

TABLOLAR LİSTESİ viii

1. GİRİŞ VE AMAÇ 1

2. GENEL BİLGİLER 3

2.1. Narsisizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi 3

2.1.1. Kolektif Narsisizm 6

2.1.2. Narsisizm ve Kolektif Narsisizm Bağlamında Militan Aşırılıkçı Zihniyet 9

2.2. İntikam Kavramı 11

2.3. Aşırılıkçı Düşüncenin İntikam, Aşağılanma, Narsistik Yaralanma, Narsistik Öfke İlişkisi 13

2.4. Radikalleşme ile İlgili Kavramlar 15

2.4.1. Fanatizm 17

2.4.2. Fundamentalizm 17

2.4.3. Şiddet İçeren Radikalleşme 20

2.4.4. Terör Kavramı 22

2.4.5. Radikalleşmede ve Terörizmde Demografik Faktörler 25

2.4.6. Radikalleşme ve Terörizmin Psikopatolojisi 26

2.4.7. Aşırıcılık ve Militan Aşırılıkçı (Ekstremist) Zihniyet 28

2.4.8. Militan Aşırıcılıkta Ortak Temalar 29

3. GEREÇ VE YÖNTEM 35

3.1.Araştırma Modeli 35
3.2. Evren ve Örneklem 35
3.3. Veri Toplama Araçları 36
3.3.1. Demografik Bilgi Formu 36
3.3.2. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği 36
3.3.3. İntikam Ölçeği 39
3.3.4. Kolektif Narsisizm Ölçeği 39
3.4. Verilerin Toplanması 40
3.5. Verilerin Analizi 41
4. BULGULAR 42
4.1. Ölçeklere Ait Normallik Varsayımlarının Sınanması 42
4.2. Eğiklik ve Basıklık Değerleri 43
4.3. Lineer Dağılım İncelemesi (Q-Q Plot ve Detrended Q-Q Plot Grafiği) 45
4.4. Demografik Bilgi Formuna Ait Betimleyici İstatistikler 47
4.5. Ölçeklere Ait Betimleyici İstatistikler 53
4.6. Hipotezlerin Sınanması 54
4.7. Diğer Analizler 73
5. TARTIŞMA 84
5.1. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ve Kolektif Narsisizm İlişkisinin Tartışılması 86
5.2. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ile İntikam Düzeyi İlişkisinin Tartışılması 88
5.3. Aşırılıkçı Düşünce ile Baskın Sosyal Kimlik ve Dini İnanç Düzeyi İlişkisinin Tartışılması 89

5.4. Aşırılıkçı Düşünce ile Politik Görüş İlişkisinin Tartışılması 92

5.5. Aşırılıkçı Düşünce ile Etnik Köken, Irk, Din, Kültür, Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumu Arasındaki İlişkinin Tartışılması 93

5.6. Kolektif Narsisizm ile İntikam Düzeyi Arasındaki İlişkisinin Tartışılması 97

5.7. Aşırılıkçı Düşünce ile Sosyodemografik Özelliklerin Tartışılması 98

5.8. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ile Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı bir Mahallede Yaşama Durumu Arasındaki İlişkinin Tartışılması 102

5.9. Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçlarının Tartışılması 102

6. SONUÇ VE ÖNERİLER 104

7. KAYNAKLAR 109

8. EKLER 130

9. ÖZGEÇMİŞ 149

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo I. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Anlamlılık Değerleri 42

Tablo II. Normal Dağılım Varsayımları için Betimsel İstatistikler 43

Tablo III. Araştırma örneklemine ilişkin demografik bilgiler 47

Tablo IV. Katılımcıların etnik, politik, dini, cinsel kimlik, ırk, kültür veya ulusal kökenden dolayı aşağılanma, tehdit edilme veya ayrımcılığa uğrama ile şiddet ve yasa dışı olayların sık olduğu bir mahallede yaşama durumlarından etkilenme düzeylerine ilişkin bilgiler .. 50

Tablo V. Katılımcıların politik görüş ve dini inanç düzeylerine ilişkin bilgiler 50

Tablo VI. İş arayan katılımcıların iş arama süresi 51

Tablo VII. Ölçeklere ait puan ortalama ve standart sapma değerleri 53

Tablo VIII. Aşırılıkçı Düşünce ile Kolektif Narsisizm Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 55

Tablo IX. Kolektif Narsisizm Düzeyinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ve Bahane Ütopyacılık Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 55

Tablo X. Aşırılıkçı Düşünce ile İntikam Düzeyi Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 57

Tablo XI.İntikam Düzeyinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ve Şiddet Yanlılığı Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 58

Tablo XII. Aşırılıkçılık ile Dini İnanç Düzeyi Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 59

Tablo XIII. Dini İnanç Düzeyinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Bahane Tanrısal Güç, Bahane Ütopyacılık ve Kin: Batıya Yönelik Tutumlar-Berbat Dünya İnancı Alt Boyutları Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 59

Tablo XIV. Aşırılıkçılık ile Politik Görüş Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 61

Tablo XV. Politik Görüşün Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Bahane Tanrısal Güç ve Kin: Batıya Yönelik Tutumlar-Berbat Dünya İnancı Alt Boyutları Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 62
Tablo XVI. Ait Hissedilen Kimliğe Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları 63
Tablo XVII. Etnik Köken, Irk, Din, Kültür, Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumunun Aşırılıkçılık ve Alt Boyutlarına Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları 66
Tablo XVIII. Etnik Köken, Irk, Din, Kültür, Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumundan Etkilenme Düzeyi ile Aşırılıkçılık Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 67
Tablo XIX. Etnik Köken. Irk. Din. Kültür. Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma. Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumundan Etkilenme Düzeyinin Bahane Ütopyacılık Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 68
Tablo XX. Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumunun Aşırılıkçılık ve Alt Boyutlarına Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları 69
Tablo XXI. Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumundan Etkilenme Düzeyi ile Aşırılıkçılık Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 70
Tablo XXII. Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumundan Etkilenme Düzeyinin Bahane Ütopyacılık Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 71
Tablo XXIII. Kolektif Narsisizm ve İntikam Düzeyi Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 72

Tablo XXIV. Kolektif Narsisizm Düzeyinin İntikam Düzeyi Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 73
Tablo XXV. Cinsiyet Değişkenine Göre Kişilerin Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları 73
Tablo XXVI. Eğitim Düzeyine Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları 74
Tablo XXVII. Kişilerin İş Durumuna Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları 76
Tablo XXVIII. İş Arama Süresi ile Aşırılıkçılık Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi 77
Tablo XXIX. İş Arama Süresinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Bahane Ütopyacılık ve Kin (BYT-BDİ) Alt Boyutları Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi 77
Tablo XXX. Gelir Düzeyine Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları 79
Tablo XXXI. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonucu 80

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Bu çalışmanın temel amacı, olumsuz etkileri yalnızca eylemin gerçekleştiği yerle sınırlı kalmayıp küresel bir hâl alabilen şiddet içeren radikal eylemlerin ardında yatan şiddet içeren aşırılıkçı zihniyet ile ilişkili olabilecek bazı psikososyal faktörleri araştırmaktır.

Literatürde birçok farklı tanımı olan şiddet içeren aşırılıkçılık en genel tabiriyle "ideolojik ve psikolojik motivasyonlar kadar küresel, sosyolojik ve siyasi motivasyonların da önem arz ettiği, kendini terörizm ile gösteren aşırılığa varan bir sosyalleşme süreci" olarak tanımlanabilir (Alonso ve ark. 2013). Siyasi koşullar, kültür, değerler sistemi, ideoloji, siyasi hedefler, kişisel özellikler, deneyimler, psikolojik faktörler gibi birçok faktör şiddet içeren aşırılıkçılığın tanımını etkilemektedir. Şiddet içeren aşırılıkçılık, devletin normlarına uygun olmayan, ait hissedilen grup haricinde kalanlara karşı hoşgörüsüzlük, sorun çözüm yolu olarak demokrasiyi ve mevcut toplumsal düzeni reddetmeyle karaterize bir olgudur (Sotlar, 2004).Aşırılıkçılık veya radikalleşme, şiddet içermediği sürece ihtiyaç duyulan toplumsal değişimleri yaratmak adına gerekli ve faydalı olabilir. Bu çalışmada şiddet içeren aşırılıkçılık süreçleri ele alınmıştır.

Şiddet içeren aşırılıkçı düşüncelere, genel popülasyon içerisinde henüz yasadışı bir eyleme karışmamış fakat bu tür eylemleri çeşitli gerekçeler ile zihniyet olarak meşrulaştıran bireyler arasında rastlamak mümkündür. Aşırılıkçılık, literatürde çoğunlukla terörizme varan bir süreç olarak ele alınır (Borum, 2004; Moghaddam, 2009; Sageman, 2004; Schmid, 2013). Bu nedenle terörizm eylemlerine varmadan aşırılıkçılığı etkileyebileceği düşünülen kişisel ve çevresel faktörlerin araştırılmasının toplumsal çatışmaların çözümüne fayda sunacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

Hipotez 1: Aşırılıkçı düşünce düzeyi ile kolektif narsisizm arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 2: Aşırılıkçı düşünce düzeyi ile intikam düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 3: Bireylerin dini inanç düzeyleri arttıkça aşırılıkçı düşünce düzeyleri artmaktadır.

Hipotez 4: Bireylerin politik olarak sağ görüşe eğilimi arttıkça aşırılıkçılık düzeyi de artmaktadır

Hipotez 5: Bireylerin aşırılıkçı düşünce düzeyleri, kendilerini tanımladıkları kimliğin niteliğine göre (politik, dini, etnik veya diğer) anlamlı düzeyde değişiklik göstermektedir.

Hipotez 6: Aşırılıkçı düşünce düzeyi ile etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumları ile aşırılıkçı düşünce düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 7: Bireylerin şiddet ve yasa dışı olayların sık olduğu bir mahallede yaşama durumları ile aşırılıkçılık düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 8: Kolektif narsisizm düzeyi ile intikam düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Narsisizm Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Narsisizm, geçmişten bugüne birçok teorisyen tarafından tanımlanmış ve yüzlerce çalışmaya konu olmuştur. "Narsisizm" kavramı kaynağını Yunan mit2olojisindeki bir mitten almaktadır. Anlatılana göre Narcissus, genç ve güzel bir delikanlıdır. Ekho adlı bir peri, Narcissos'a aşık olur ancak aşkına karşılık bulamaz. Bunun üzerine ceza tanrıçası Nemesis tarafından kalpsiz ve kendini beğenmiş olmakla suçlanan Narcissus, kendinden başka kimseye aşık olamamakla cezalandırılır. Narcissus, bir gün dolaşırken su içmek için eğildiği pınarda kendi yansımasını görür ve hemen aşık olur. Yansımasına ulaşmaya çalışırken pınara düşer ve boğulur. Cesedinin yerinde ise nergis çiçeği açmıştır (Dinçmen, 1997).

Freud'a (1914) göre narsisizm, "kendi bedenini, cinsel bir obje yerine koyarak tamamen tatmin oluncaya kadar okşayan ve seven bir insanın" tutumunu tanımlamaktadır. Yıllar sonra Freud (1931/1950), narsisizmi, dışa dönüklük, soğukkanlılık, güven ve bazen kibir ile karakterize belirli bir narsisistik kişilik tipi olduğunu öne sürecektir (Rosenthal ve Pittinsky, 2006). Freud, 1914 tarihli "Narsisizm Üzerine: Bir Giriş" makalesinde narsisizmi ilk kez 1899 yılında Nacke'nin kullandığını ifade etmiştir. Daha sonra bu ifadesini "Cinsellik Üzerine" (1920) adlı makalesinde, narsisizm teriminin ilk kez Nacke tarafından değil Ellis tarafından kullanıldığı yönünde düzeltmiştir. Bunun üzerine Ellis de 1927 yılında yayınladığı kısa makale ile Freud'un düzeltmesini düzelterek kendisinin 1898 yılında mitolojik karakter Narcissus'tan esinlenerek "narcissus-gibi" terimini bir davranış; Nacke'nin de 1899 yılında "narsisizm" terimini bir tür cinsel sapkınlık olarak kullandığını ve bu terimin psikiyatri literatürüne kazandırılmasında ikisinin de katkısının bulunduğunu ifade etmiştir (Freud, 1957). Öte yandan Ellis, narsisizmi cinsel bir sapkınlıktan ibaret görmeyerek "Sıklıkla kadınlarda rastlanan, kendine hayranlık hâli içerisinde cinsel duyguların emilip yok olması eğilimi" tanımlamasıyla psikanalitik bir yorumda da bulunmuştur (Pulver, 1970).

Narsisizmin psikanalitik bağlamda tartışılması ilk kez Sadger (1908) tarafından yayımlanan makalenin bir bölümünde "Cinselliğe uzanan yol her zaman narsisizm, yani kişinin kendini sevmesi üzerinden geçer." ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır (Kızıltan, 2011). Bu ifadesiyle Sadger, narsisizmin normal gelişimin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Narsisizm kavramının gelişmesinde bir sonraki önemli adım Rank'ın (1911) makalesiyle atılmıştır. Bu makale, narsisizm özelinde yazılan ilk psikanalitik makale olarak kabul edilmektedir. Rank, makalesinde narsisizmi bir yandan kibir, gösteriş, kendine hayranlık gibi duygularla ilişkilendirirken diğer yandan narsisizmin sağlıklı ve defansif yönüne vurgu yapar (Becker, 2008). Rank, "Erkeklerin kötü, sevgisiz ve bir kadının güzelliği ve değerini idrak edemeyecek olduğunu düşünen kadının, erkeklerden bağımsız narsisistik durumuna dönerek kendisini sevmesinin daha iyi olduğunu" söyleyerek dişil narsisizmin işlevselliğine değinmiştir (Pulver, 1970).

Horney (1939) narsisizmi farklı tezahürleri olan bir kişilik yapılanması olarak ele almıştır. Horney'e göre sağlıklı benlik sevgisi ile patolojik narsisizmin birbirinden ayrılması gerekmektedir. Narsistik birey, değerli hissetme, takdir ve sevgi görme gibi ihtiyaçlarını karşılayacağı bir kaynak bulamadığından tüm bunları kendi kendine yöneltir ve gerçek dışı bir şekilde kendisini şişirir. Ancak her ne kadar kendisini tapma derecesinde seviyor ve güveniyor görünse de bu sevgi ve özgüven sağlam bir temele dayalı değildir. Zira narsist birey, kendi gerçek özellikleri de dahil olmak üzere kimseyi gerçek anlamda sevememektedir (Levy & Ellison, 2011).

Narsisizmi bir tür kişilik bozukluğu olarak ele alan Kohut ve Kernberg, teorileriyle narsisizme farklı birer bakış açısı getirmişlerdir. Ancak bu iki teori arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kernberg narsisist bireyleri, dikkati sürekli kendi üzerine çekme çabası, şişirilmiş bir benlik algısına tezat şekilde başkalarından aşırı derece takdir görme ihtiyacı, yüzeysel duygusal yaşantılar, kıskançlık, sömürücülük, başkalarını aşırı uçlarda yüceltme ve

değersizleştirme, sempatik ve çekici görünüşün altında gizlenen acımasızlık ve soğukluk ve empati eksikliği gibi özelliklerle tanımlamıştır. Narsistik bireyin bu kibirli ve büyüklenmeci yaklaşımlarının, psikoseksüel gelişimde patolojik bir süreç olan "oral öfkeye karşı bir savunma olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu davranışların, kayıtsız ve reddedici ebeveyne yönelik bir çeşit intikam istencinden de ileri gelebileceğini eklemiştir (Rosenthal ve Pittinsky, 2006). Bunun aksine Kohut (1966) narsisizmin mutlaka patolojik olmadığını, bebeklikten yetişkinliğe uzanan bir seyri olduğunu öne sürmüştür. Narsisizmin sağlıklı formu, mizah ve yaratıcılık gibi davranışları üretir. Ancak patolojik narsisizm, kişinin kendisi hakkında sahip olduğu inançlar ve gerçek özellikleri örtüşmediği zaman görülür (Rosenthal ve Pittinsky, 2006). Kohut'a göre narsisizm, ebeveynlerin ilgisizliği veya reddediciliği nedeniyle idealize edilememesinin bir sonucudur. Çocuk büyüklenmeciliği aslında normaldir çünkü çocuk idealize ettiği ebeveynlerine benzemeye ve onlarla özdeşleşmeye çalışır. Takdir göreceğini düşündüğü güç ve yetkinlik içeren özellikleri üstlenerek beğenilmeyi umar. Normal gelişimde bu durum, nihayetinde gerçekçi hedeflerle entegre bir benlik algısının ortaya çıkmasına katkı sağlar. Ancak bu büyüklenmecilik uygun şekilde düzenlenemezse tüm kişilik yapılanmasını etki altına alabilir (Levy & Ellison, 2011).

Günümüzde narsisizmi, olumlu yanıyla her insanın aşırıya kaçmadan onay ve takdir görme ihtiyacından gelen sağlıklı bir özdeğer duygusu ile olumsuz yanıyla patolojik narsisizm olarak ele almak mümkündür. Narsisizm, bir özdeğer problemi bağlamında ele alındığında, patolojik narsisizme sahip bireylerin sahip oldukları değersizlik duygusunu maskelemeye çalıştıkları söylenebilir (Wardetzki, 2018). Narsisist birey, eleştirilerden, kendisine yeteri kadar hayran olunmamasından ve samimi ilişkilerden kaçmaktadır. Çünkü tüm bunlar hissettiği değersizlik duygusuna temas etmektedir. İncitilme ve reddedilmeyi esneklikle karşılayamaz. Bu gibi durumlar karşısında depresif, inatçı ve hiddetli tepkiler verebilmektedir. Öte yandan

değersizlik duygusu ile yüzleşmemek adına kendisiyle de yakın temasta bulunmaktan kaçınmakta ve yabancılaşmaktadır (Wardetzki, 2018).

Patolojik narsisizm, DSM-V'te "B Kümesi Kişilik Bozuklukları" altında "erken yetişkinlikte başlayıp değişik bağlamlarda ortaya çıkan, düşlem ve davranışlarda büyüklenme, beğenilme ihtiyacı ile eşduyum yapamama" çerçevesinde seyreden bir kişilik bozukluğu olarak açıklanmaktadır (DSM-V, 2013).

2.1.1. Kolektif Narsisizm

Literatürde "kitlesel/ toplumsal narsisizm, grup/ küme özseverliği" gibi isimlerle de yer alan kolektif narsisizm, bireysel narsisizmden farklı olarak bireysel kimlikten ziyade iç grup kimliğinin abartılı derece büyütülerek idealize edilmesine yönelik bir inançtır. Kişi, ait hissettiği ve özdeşim kurduğu iç grup (din, milliyet, siyasal görüş, sosyal sınıf vd.) hakkında gerçek dışı düzeyde olumlu inançlara sahiptir ve iç grubun grandiyöz imajına aşırı duygusal yatırım yapmaktadır (Golec de Zavala ve ark., 2009). Bireysel kimlik, grup kimliğine baskın geldikçe bireysel fikir ve iradeye yer kalmazken aynı zamanda kendi kendine algılanan başarı da giderek grup ile bağlantılı hâle gelmektedir (Post, 2005). Kolektif narsisizmde, bireysel narsisizmin "ötekine güvensizliğinin" yerini "öteki topluluklara/ gruplara güvensizlik" alır. Kimliğini, ait hissettiği ve "biz" olarak tanımladığı bir iç grupla açıklayan bireylerin "biz" kimliği bireysel kimliğin önüne geçtiğinde, "biz" kavramını tanımlamak için bir de "onlar" kavramına ihtiyaç duyar. "Biz" ve "onlar" arasında ortaya çıkan çatışmalar, günümüzde terör olaylarına varan büyük şiddet eylemlerine dönüşebilmektedir (Kökdemir, 2003).

İç grubun değerini ilan etme ihtiyacından ötürü, bireysel narsisizmle benzer şekilde, her türlü eleştiri hakaret ve aşağılama olarak algılanır. Bu algı sonucu, iç grubun değerine zarar verdiği düşünülen öteki gruplar düşmanlaştırılarak intikam alınmak istenir. Mensup olunan grubun üstünlüğüne inanılır ancak grubun prestiji konusunda içten içe duyulan şüphe ile

yüzleşmemek adına herkesin bu üstünlüğü kabul etmesine ihtiyaç duyulur (Jarrett, 2107). Grubun üstünlüğüne dair duyulan ancak yüzleşilmek istenmeyen şüphe, kolektif narsisistleri devamlı gruplarına yönelik eleştiri ve tehdit aramaya motive edebilmektedir (Golec de Zavala ve ark., 2009). Bununla beraber, grubuna büyük bir aidiyetle bağlı her üye, grubuna yönelik gerçek ya da hayalî tehditler karşısında aşağılanmış hissederek misilleme ve intikam ihtiyacı duymaz (Golec de Zavala ve ark., 2016). Grup içi aşağılanmışlık algısındaki bireysel farklılıkları anlamak, aşağılanmışlık algısının radikalizmin ve şiddetin önemli kaynaklarından biri olarak sıkça ifade edilmesi nedeniyle özel bir öneme sahip görülmektedir (McCauley & Moskalenko, 2008; Golec de Zavala ve ark., 2016) Bu farklılıklar temelde grup içi özdeşleşmenin narsistik ya da narsistik olmayacak şekilde yapılanmasından kaynaklanmaktadır. Genel tabiriyle kolektif narsisizmin, sürekli dış doğrulamaya ihtiyaç duyan, ancak hiçbir doğrulamayı yeterli bulmayan, yüksek fakat istikrarsız bir kolektif benlik saygısı biçimi olduğu ifade edilebilir (Golec de Zavala ve ark., 2009).

Grup içi özdeşleşme, bireyin belirli bir grubun tanımlayıcı özelliklerini kendisinin bir parçası olarak kabul etme sürecini ifade eder (Tropp ve Wright, 2009). İç grupla güçlü şekilde özdeşleşen bireyler, kendilerini grubun bir parçası olarak görür ve diğer üyelerle benzer ve bağlı hisseder (Ellemers, Spears, Doosje 1999; Raffield ve ark., 2015). Narsistik olmayan bir grup içi özdeşleşmede, bireyler iç grubun olumlu imajına yönelik aşırı bir hassasiyet taşımazlar. Böylelikle dış gruplara daha toleranslı; tehditlere karşı daha dirençlidirler (Golec de Zavala ve ark., 2016). Kolektif narsisizmi, sağlıklı bir grup özdeşiminden ayıran en önemli nokta, grup imajının sarsılmasına karşı aşırı hassasiyetten ve kırılganlıktan doğan paranoyakça düşünceler ile intikam istencidir (Jarrett, 2017). Bireysel narsisizmde benlik imajının, grup narsisizminde de grup imajının doğrulanması için sürekli olarak dışarıdan gelecek onay ve hayranlığa bağımlılık sözkonusudur. Bu bağımlılığa sahip kişiler ve gruplar, çok küçük görünen sebeplerden dahi incinebilir ve bunun sonucunda muhataplarını kasıtlı olarak yaralamak ve

incitmek isteyebilirler. Örneğin, ABD'de Trump'ın Müslümanların ülkeye girişini yasaklayan kararını eleştiren adalet bakanını görevden alması bu incinmeye yönelik misilleme istencini düşündürtecek bir olgu olarak okunabilir (Wardetzki, 2018).

Kolektif narsisizmin, birey ve özdeşleştiği iç grup adına önemli işlevleri söz konusudur. Öncelikle, söz konusu grubun dayanışma ve birliğini güçlendirir. Bireyin, uyum gösterdiği grup doğrultusunda karar verebilmesini ve tek başına yapmaya cesaret edemeyeceği eylemleri grup içerisinde rahatlıkla yapabilmesini sağlar (Şerif, 1964; Kökdemir, 2003). Bir grubun parçası olan birey, sayısal koşullar nedeniyle yenilmezlik hissine kapılır ve kendi başınayken frenleyeceği güdülerini grup içerisinde anonimleşerek eyleme geçirilebilir (Le Bon, 2020). Grup, en az saygı duyulan üyesinin dahi değerli ve gururlu hissetme ihtiyacını karşılayarak narsisistik doyuma ulaşmasına aracılık eder. Bu durum, kişilerdeki aşağılık duygusunu ödünlemeye yardımcı olur (Fromm, 2018). Adorno'ya göre de kolektif narsisizm, Almanya'daki Nazi politikalarının yükselmesini sağlayarak benliğin gizli zayıflığını telafi etmiştir. İdealize edilmiş ve tümgüçlülük atfedilen bir grup içerisinde çözünmenin, zayıf egoların yabancılaşma, güçsüzlük ve kendini suçlamaya karşıt bir savunma mekanizması olduğunu ileri sürmüştür (Adorno, 1963/1998, akt. Golec de Zavala, 2018). Yakın çevresinde özdeşleşbileceği olumlu bir benlik imgesinden yoksun kişi, çeşitli gruplarla özdeşim kurarak narsistik doyum sağlayabilir (Direk, 2017; akt. Cevizoğlu, 2019). Ayrıca kolektif narsisizmin, "bireylerin anılarını toplumsal grup üyelikleri yoluyla edinerek hafızalarına yerleştirip hatırlayabilme" işlevine de sahip olduğu ifade edilmektedir (Halbwachs, 1925; akt. Cevizoğlu, 2019).

Kolektif Narsisizm Ölçeği'nin 2009 yılında Golec de Zavala ve arkadaşları tarafından geliştirilmesinin akabinde kolektif narsisizmin diğer değişkenlerle ilişkisini inceleyen araştrmalar ivme kazanmıştır (Golec de Zavala ve ark., 2009). Kolektif narsisizm, her ne kadar iç grup kimliğinin idealize edilmesiyse de bireysel narsisizm düzeyi ile arasında pozitif bir

korelasyon beklenebilir. Çünkü benlik kavramı, bireysel kimlik ve kişinin ait olduğu gruplara bağlı sosyal kimliklerden oluşmaktadır (Golec de Zavala ve ark., 2009). 2019 yılında yapılan bir araştırmada, düşük benlik saygısının kolektif narsisizm düzeyini ve dış grubu değersizleştirme (dış gruba yönelik olumsuz yargılara sahip olmak) eğilimini artırdığı görülmüştür (Golec de Zavala ve ark., 2019). 2016 yılında, örnekleminde Türkiye'den üniversite öğrencilerine de yer verilen bir kolektif narsisizm çalışması yapılmıştır (Golec de Zavala ve ark., 2016). Çalışmada, kolektif narsisizm düzeyi yüksek bulunan ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde bekletilmesiyle aşağılanmış hisseden Türklerin, Avrupa Birliği'nin girdiği ekonomik krizden memnuniyet duyduğu (schadenfreude: başkasının zararına sevinme) görülmüştür. Aynı çalışmada, Portekizli kolektif narsisistlerin de Avrupa Birliği'ndeki konumlarını Portekiz'den üstün olarak algılamaları nedeniyle Almanya'nın yaşadığı ekonomik krize sevindikleri bulgulanmıştır. Bu sonuçlar, kolektif narsisizmin bileşenlerinden dış grubu düşmanlaştırma ve intikam eğilimini destekleyici niteliktedir.

2.1.2. Narsisizm ve Kolektif Narsisizm Bağlamında Militan Aşırılıkçı Zihniyet

Dinî terörizmi araştıran ilk psikolojik çalışmalarda, bir kişinin terör örgütüne katılma motivasyonunun çocukluk çağı travmaları, psikopatolojiler, psikolojik problemler veya kişilik bozukluklarından kaynaklandığını varsayılmıştır (Sageman, 2004). Ancak, konuyla ilgili bilimsel çalışmalarda bu varsayımı doğrulayacak ampirik kanıtlara ulaşılamamıştır. Terörizmin, psikopatoloji ile doğrudan ilişkisi olduğu kabul edilmese de klinik olarak teşhis edilebilir bozukluklardan ziyade genel popülasyonda görülebilecek subklinik narsisizm özellikleriyle ilişkisinden bahsetmek mümkündür (Jones ve Neria, 2017). Bu ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmalardan birinde Bobadilla (2014) özellikle intihar teröristlerinin, hem çevredeki kişileri sakat bırakacak veya öldürecek, hem de kendi belirledikleri hedefe dikkat çekecek şekilde bir intihar planlayıp koordine etmelerinin, narsistik bir büyüklük duygusu

içermesi gerektiğini öne sürmüştür (Jones ve Neria, 2018). Morf'un 1970 yılında tutuklu terör örgütü üyeleriyle yaptığı klinik incelemelerde, bireylerin kendilerini evrenin merkezine koymak istemesi gibi narsistik özellikler gösterdiği ancak tam anlamıyla narsistik kişilik bozukluğu kriterlerini taşımadığı ifade edilmiştir. Ancak bu çalışmada standart ölçme araçları, istatistiksel veri ve kontrol grubu kullanılmamıştır. Terörizmle narsisizmin ilişkisini inceleyen benzer çalışmalarda olduğu gibi sonuçlar ampirik kanıtlara değil izlenimlere dayalıdır (Akt. Victoroff, 2005).

Narsisizm düzeyi yüksek bireyler, seçkin bir grubun gururlu üyesi olabilmekte veya herhangi bir grubun yüksek statü sahibi üyesi olarak kabul edilebilmektedir. Bu nedenle, kendilik değeri veya üstün benlik duygusu arayışları bu tür grupları (örneğin dini bağlantılar, askeri katılım, milliyet, etnik gruplar gibi), grup üyelerini veya ilişkileri yoğun şekilde içerebilmektedir (Swann ve ark., 2012). Benzer şekilde terörizmin psikolojisini Kohut'un kavramları üzerinden çerçevelendiren Crayton'a göre de (1983) görkemli bir benlik duygusu ve idealize edilmiş ebeveyn imagosu (mükkemmel değilsem de mükemmel bir şey ile ilişkideyim) narsisizmin iki temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bu nedenle narsisitik olarak savunmasız bireyler, karizmatik liderlere çekilmekte ve bazı gruplarda görkemli bir benlik duygusunu paylaşarak bir arada kalabilmektedir (Akt. Borum, 2004). Bu tür gruplar, narsistik bireyin egosuna karmaşık şekilde bağlanarak kendisini tamamen veya kısmen bu grup bağları üzerinden tanımlamasına yol açmaktadır (Swann ve ark., 2012). Swann ve arkadaşlarının (2012) "kimlik füzyonu" olarak tanımladığı bu süreçte, benlik ve grup kimliği, birbirinden ayrılmayacak şekilde kaynaşmaktadır. Kimlik füzyonu yaşayan narsistik birey, çekicilik, güç, karizma ve olayların merkezinde olma ihtiyacını karşılamak amacıyla grubunda liderlik pozisyonlarına da yönelebilmektedir.

Kolektif narsisizm düzeyi yüksek bir birey, ideolojisi veya ideolojisini temsil eden grup tehdit edildiğinde, mahrumiyet yaşadığında, yok sayıldığında veya hakarete uğradığında grubu

kendisinin bir uzantısı olarak kabul etme düzeyine göre şiddet eğilimi geliştirebilmektedir. Zira narsistik birey, kendi egosunu savunduğu gibi grubunun da değerlerini koruyup savunmak gereksinimi duyar. (Jones ve Neria, 2018). Endonezya'da Müslüman gruplarda yapılan bir çalışmada, kültürel değerlerini daha gevşek ve dinamik görebilen bireylerin, daha az kolektif narsistik özellikler gösterdiği ve aşırılıkçı davranışları destekleme düzeyinin daha düşük olduğu bulgulanmıştır (Yustisia ve ark, 2020).

Taşpınar'a göre (2009), terör eylemlerinin sempati ve destek bulduğu radikal toplumlar olabilmektedir. Bu tür radikalleşmiş toplumlar, beklentileriyle ilişkili derin bir kolektif hayal kırıklığı, aşağılanma ve yoksunluk duygusu ile doludur. Bu duygular sonucu meydana gelen narsistik yaralanma, gruplar arasında hâlihazırda güçlü olan gerilimlerin şiddetlenmesine neden olabilir (Jones ve Neria, 2018). Böylelikle, şiddet içeren aşırılık yanlısı eylemlere meşruiyet kazandıracak örtük bir destek iklimi ortaya çıkar. Böyle bir yaşam alanı, teröristler tarafından kolaylıkla sömürülebilmektedir. Bu nedenle terörizm ve radikalleşmenin ardındaki kolektif duygulara, bilhassa kolektif narsisizme odaklanmak önem arz etmektedir (Taşpınar, 2009).

2.2. İntikam Kavramı

İntikam, acı çektirenlere çektirdikleri acı nedeniyle bir bedel pahasına veya risk alarak acı çektirme girişimini ifade eden evrensel bir fenomendir (Elster, 1990). Benzer şekilde McCullough ve arkadaşları (2001), intikamı "algılanan bir suçluya karşı gönüllü olarak saldırgan bir eylemde bulunmak suretiyle saldırıyı telafi etme girişimi" olarak tanımlamıştır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre dilimize Arapça'dan geçen intikam kelimesi "öç" ile eşanlamlıdır ve "kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi" anlamına gelmektedir.

İntikam, düşünsel, duygusal ve davranışsal boyutları olan bir kavramdır. Düşünsel boyut, zarar görülen kişiye zarar vererek rahatlamaya yönelik bilinçli ya da bilinçdışı bir

fanteziyi ifade etmektedir. Coşkulu bir şekilde yaşanan öfke, acı gibi duygular doğrultusunda alaycılıktan öldürmeye kadar gidebilen farklı derecelerde sözlü ve fiziksel saldırılar, intikamın davranışsal alandaki yansımalarıdır (Akhtar ve Parens, 2015). Sosyal psikolojideki karşılıklılık ilkesinin bir ifade olarak da kabul edilebilen intikam kavramının, en az üç ikincil amacı bulunabilmektedir (McCullough ve ark., 2001). Birinci muhtemel amaç "göze göz, dişe diş" prensibiyle, intikamcı kişinin bakış açısından ahlaki dengeyi sağlamak ve ödeşme arzusunu tatmin etmektir. Bir diğer amaç, zarar veren tarafa, bu davranışının hoş görülmeyeceği ve cezasız kalmayacağına yönelik sembolik bir mesaj vermektedir. McCullough ve arkadaşları (2001), intikamın olası amaçlarından birinin de zarar gören kişinin itibarını kurtarma motivasyonu olabileceğini ifade etmiştir. Buna göre, zarar gören zarar verene daha fazla saldırganlıkla karşılık vererek kendi değeri ve özsaygısı hakkında güçlü bir mesaj iletme amacı taşımaktadır.

İntikam duygusuyla faile zarar vermek, karşılaşılan zararı telafi etmemesine rağmen misilleme ve durumun uzun sürecek bir kan davasına dönüşme riskini göze almak anlamına gelmektedir (Crombag ve ark., 2003). Öte yandan zarar görmekten doğan öfke ve bu doğrultudaki intikam eylemleri, çoğu zaman doğrudan zarar veren faile yönelik değil; faili sembolik olarak temsil eden ve saldırmaya uygun, zayıf ve savunmasız görülen kişi ya da kurumlara yöneltilmektedir. Bu nedenle, terör eylemlerinde masum siviller zarar görebilmektedir (Akhtar, 2003; Akhtar ve Parens, 2015). Her ne kadar zarara uğradıktan sonra intikam almak akıl dışı görünse de intikam üzerine yapılmış bilimsel araştırmalardan ve evrimsel perspektiften hareketle, intikam almaya hazır olmanın, geçmişte ve bugünde yaşayan insanlar hatta hayvanlar için önemli işlevlere hizmet etme kapasitesine sahip olabileceği görülmektedir (McCullough, 2008). Bu nedenle intikam alma motivasyonunun dinamiklerini anlamak, bu motivasyonun yıkıcılığını ortadan kaldırmak adına önem arz etmektedir.

2.3. Aşırılıkçı Düşüncenin İntikam, Aşağılanma, Narsistik Yaralanma, Narsistik Öfke İlişkisi

Birden fazla gözlemci tarafından, algılanan adaletsizliğin narsistik öfke yaratarak saldırganlığa neden olabileceği ve bu bağlamda terörist saldırganlığın önemli bir psikolojik öncülü olduğu ifade edilmiştir (Borum, 2004). Lotto (2017)'ya göre narsistik yaralanmaya bağlı narsistik öfke ve intikam istenci, terörizmin temel motivasyonudur. Bireyler ve gruplar, maruz kaldıkları aşağılanma nedeniyle narsistik yaralanma yaşarlar. Bu yaranın verdiği acıyı ve öfkeyi bastırmak için de kendilerini aşağılayan unsurları benzer şekilde aşağılayarak intikam almak isterler. Aşağılanma sonucu utanç duygusu yaşayan bireyler ve gruplar, benlik algılarının önemli bir parçası hâline gelen bu durum karşısında bir misilleme yapmadıkları takdirde bir daha asla eskisi gibi olamayacakları korkusu içerisine girerler. Narsistik olarak yaralanmış birey, onu gölgede bırakmaya ve karşı çıkmaya cüret eden hedefine zarar vermeden rahat etmez (Kohut, 1972). Hartling ve Luchetta (1999), mağdurun deneyimi ve bakış açısı bağlamında aşağılanmayı "kişinin kendisinin ve özellikle kimliğinin haksız yere küçük düşürülüp değersizleştirilmesi ya da kişinin bu yöndeki algısıyla ilişkili derin bir hoşnutsuzluk yaratan duygu" şeklinde tanımlamıştır. Aşağılanma deneyiminde, kişi ve çevresinin etkileşimi çerçevesinde bir "aşağılanma üçgeni" oluşur (Klein, 1991). Bu üçgen aşağılayıcı, aşağılanan (mağdur) ve tanıklardan meydana gelir. Genellikle aşağılayan ile mağdur arasında orantısız bir güç ilişkisi bulunur. Aşağılayan, güçlü hissederek eylemleriyle cesaret toplarken aşağılanmaya maruz kalan mağdur ise güçsüz, dışlanmış, kafası karışmış ve saldırıya uğramış hisseder. Tanıklar ise hedef gösterilmekten kaçmakla beraber mağdurun deneyiminden hareketle aşağılanma korkusu geliştirebilir. Aşağılanma üçgenindeki bileşenlerin rolü zaman içerisinde değişebilmekte; bir döngü hâlinde bireyler ve gruplar geçmişte üstlendikleri rollerden farklı roller üstlenebilmektedir (Hartling ve Luchetta, 1999). İntikam ve diğer şiddet biçimleriyle aşağılananın aşağılayıcı konuma geçmesi, adaletin yerini bulduğu inancı ve zafer duygusundan

kaynaklı bir rahatlama sağlasa da süreç içerisinde yeni narsistik yaralar açarak şiddet ve savaşın yıkıcı kısır döngüsünü beslemektedir (Lotto, 2017). Ayrıca bu döngünün içerisine savaşlarda, çatışmalarda, kişisel husumetler ve kan davası gibi olgular ile terörist saldırılarda aşağılayan ve aşağılananların yanında çoğunlukla masum tanıklar da mağdur konumuna gelebilmektedir (Klein, 1991).

Ulusal, uluslararası ve dünya sahnesinde kolektif olarak aşağılanmaya maruz kalmak, kolektif davranışların önemli bir tetikleyicisidir. Grup değerlerinin tehdit edilmesiyle doğan narsistik öfke, açık veya örtülü şekilde grup saldırganlığına yol açar. Sözkonusu öfke, kısa sürede hızla ilerleyebileceği gibi kronik bir hâl de alabilmektedir (Kohut, 1972). Hitler'in 1. Dünya Savaşı'nın ardından Almanların hissettiği aşağılanma ve öfkenin somutlaşmış hâli olarak iktidara gelmesinden; İsrail'in işgal ettiği topraklarda Filistinlilerin ayaklanmasına kadar birçok kitlesel hareket birey ve grupların kimliklerinin aşağılanmasından doğan kolektif aşağılanmanın yansıması olarak okunabilmektedir (Klein, 1991).

Narsistik öfke hipotezine göre, teröristler çocukluk çağında fiziksel istismar, aşağılanma ve travmatik yaşantılar geçirmektedir. Bu yaşantılar sonucu benlik algısının merkezi hâline gelen savunmasızlık, yoğun korku ve mağdur/ kurban olma duygusuyla baş edebilmek için başkalarını değerisizleştirerek kendi özgüvenlerini desteklemektedirler. Bu süreçte gelişen öz saygı duygusu oldukça kırılgandır ve bunu tehdit edecek herhangi bir kusur, aşağılanma, hakaret veya fikir, yetişkin bireyde çocuksu narsisizmin psikolojik özelliklerini yeniden uyandırabilecek bir narsistik yaralanmaya yol açmaktadır. Narsistik yaralanmanın kaynağı olan bu öfke özünde, teröristin hedefine yansıtılan (bu hedef, teröristin tahammül edemediği duygularının kaynağıymış gibi) ancak hasar görmüş benliğine yönelik öfkedir (Crayton, 1983; Akhtar, 1999; Borum, 2004; Victoroff, 2005).

Narsistik yaralanma yaşayanlar intikam alma, bir yanlışı düzeltme ve ne pahasına olursa olsun yaşadıkları acıyı telafi etme amacı taşırlar. Bu amaçlarının peşinden takıntılı ve amansız

bir şekilde giderler. Bu durum, narsistik öfkeyi diğer saldırganlık biçimlerinden ayıran karateristik bir özelliktir (Kohut, 1972). Narsistik öfke, depresyon ve çaresizlik duygusu olarak içe dönebilir veya intikam fantezileri, paranoya ve sadist davranışlarla dışa dönebilir. Ancak her koşulda, öfke tarafından yönlendirilen bireylerin kendilerinin ve başkalarının duygusal, entelektüel ve fiziksel enerjilerini bu öfkeyle tükettikleri söylenebilir (Klein, 1991).

Narsisizm ve intikam eğilimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda (Eaton ve ark., 2006; Rasmussen, 2016; Wickens ve ark, 2015; Dyuduch-Hazar ve Mrozinski, 2020; Obeidat ve ark., 2020) narsisizm düzeyi yüksek bireylerin daha yüksek intikam eğilimi gösterdiği bulgulanmıştır. Öte yandan Brown (2014), lisans öğrencileri ile yaptığı çalışmada narsisizm düzeyi ile intikam düzeyi arasındaki pozitif korelasyonun bağışlama düzeyiyle de ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın bulgularına göre bağışlama düzeyi düşük bireylerde hem narsisizm düzeyi hem intikam düzeyi yüksek iken; narsisizm, bağışlama düzeyi yüksek bireylerde intikam seviyesini etkilememiştir (Brown, 2014). Kolektif narsisizm ve iç-grup memnuniyetinin, intikamın hazcı işlevine olan inanç (intikam alarak duygusal ödül kazanma beklentisi) aracılığıyla gruplararası saldırganlığı ne yönde etkilediğinin araştırıldığı bir çalışmada, kolektif narsisizm ile intikamın hazcı işlevi inancı arasında pozitif bir ilişki bulgulanmıştır (Dyuduch-Hazar ve Mrozinski, 2020). İç-grup memnuniyeti ile gruplararası saldırganlık ve intikam düzeyi arasında negatif bir ilişkinin bulgulandığı aynı çalışmada, kolektif narsisizmden ayrı olarak ait olunan gruptan memnun olmanın pozitif duygusallığı ve iyilik hâlini etkilediği vurgulanmıştır.

2.4. Radikalleşme ile İlgili Kavramlar

21. yüzyılın başlarında, terörizm tehdidinin birçok psikoloğun çeşitli şekillerde günlük hayatının bir parçası hâline gelmesiyle, psikoloji camiası ilgisini 2. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda olduğu gibi insan doğasının daha karanlık yönlerine çevirmiştir. 1980 ve 1990'ların

popüler konuları olan pozitif psikoloji ile mutluluk ve refah çalışmaları, yerini insanları diğerlerine karşı şiddet uygulamaya iten motivasyonun araştırılmasına bırakmıştır (Stankov ve ark., 2011). Son 20 yılda, radikalizm ve aşırılıkçı (fanatik) zihniyet üzerine birçok çalışma yapılmıştır (Stankov ve ark., 2019).

Dünya genelinde önemli bir güvenlik tehdidi yaratan terörizmi önleyebilmek adına, terör faaliyetlerine varmadan önceki radikalleşme süreçlerini mercek altına almak gerekmektedir. Radikalleşme sürecinde karşılaşılan kavramlar, ülkelerin izlediği politikalar ve mevcut koşullarına göre subjektif bir hâl almaktadır. Bu durum, radikalizm, aşırıcılık ve terörizm kavramlarında karmaşaya neden olmaktadır. Bu karmaşanın giderilebilmesi için sözkonusu kavramların etimolojik açıdan ve farklı boyutlarıyla ele alınarak birbirleriyle ilişkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir (Kurum ve Engin, 2018: 80).

Radikalizm, aşırıcılık, fanatizm, fundamentalizm ve terörizmle yakından ilişkili bir kavramdır. Özellikle, radikalizm, aşırıcılık ve terörün sıklıkla birbiri yerine kullanılan kavramlar olduğu görülmektedir. Ancak her ne kadar terörist eylemler gerçekleştiren gruplar, aşırıcıların önemli bir alt kümesini oluştursa da bu kavramları terörizm ile eş değer tutmak doğru değildir (Saucier ve ark., 2009; Stankov ve ark, 2010b). Tanımı gereği, her terörist radikal olsa da her radikal teröristtir denemez. Aşırıcıların ve radikallerin yalnızca sınırlı bir kısmı terörizme cüret etmektedir (Borum, 2003; Taşpınar, 2009). Aşırıcı düşüncelere sahip ancak şiddet yanlısı olmayan bireyler ile terörist ve şiddet yanlısı ayıran faktörler, grubun ve sosyal çevrenin etkisini içeren "dıştan-içe" faktörler olabileceği gibi ortamı ve durumu algılama biçimine göre şekillenen "içten-dışa" faktörler de olabilmektedir (Borum, 2003). Aşırıcılık, fundamentalizm ve fanatizm kavramlarını kapsayan daha geniş bir kavram olan radikalizm sürecinde şiddetin araç olarak kullanılmaya başladığı noktada, terörizmin ortaya çıktığı söylenebilir (Kurum ve Engin, 2018).

2.4.1. Fanatizm

Fanatizm, “belirli dini ve siyasi inançlar için aşırı coşku sergileyen bir davranış biçimi” anlamı taşır (Schuurman ve Taylor, 2018: 13). Fanatizm, Türkçe sözlükte ise “bağnazlık” kelimesine karşılık gelmekte ve bu kelime “bir kimseye v ya bir şeye aşırı düşkünlük ve tutkuyla bağlılık, bağnazca davranış, taassup, mutaassıplık” şeklinde tanımlanmaktadır (Bağnazlık, t.y.).Pek çok farklı alanda görülebilecek coşkulu saplantı hâli olarak nitelendirilebilecek fanatizm, başka inanç, düşünce ve doğruları reddeden bir düşünce sistemidir (Kurum ve Avcı, 2018). Fanatik düşünce sistemi içerisinde: fanatiği olunan konuya aşırı odaklanma ve bu konudaki hedefleri ile çıkarlarına ters düşen durumlarda eleştirel yargılama kabiliyetinden yoksunluk, yalnızca ideolojik inançlara dayalı bir dünya görüşü, başkalarına ve “normal” sosyal baskılara duyarsızlık, inançlarındaki uyumsuzluk ve tutarsızlığa karşı yüksek tolerans, inançlar kapsamında alınan tedbirlerin uygunluğuna dair kesinlik, basitleştirilmiş bir dünya görüşü, inançları sarsacak gerçeklere ve yorumlara karşı yüksek direnç, fanatiğin davranışlarıyla mağdur olanları hor görmek ve fanatik görüşleri sürdürmeyi kolaylaştıracak bir sosyal çevre inşası görülebilmektedir (Akt. Schuurman ve Taylor, 2018).

2.4.2. Fundamentalizm

Türkçeye, Fransızca “fondamentalisme” kelimesinden “fundamentalizm” olarak geçen kavramın sözlük anlamı “kökten dincilik”tir (Fundamentalizm, t.y.). Kutsal metinlere harfi harfine riayetin savunulduğu muhafazakar bir dinî hareket olarak tanımlanan fundamentalizm, önceden yalnızca İncil’in yanılmazlığını savunan Amerikalı Protestanlara atfedilse de sonrasında farklı birçok dini hareket için kullanılmıştır (Munson, 2021). Zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayan fundamentalizm kavramı, bugün her ne kadar bir kutsal kitabın orijinal metnine yoruma açık olmayacak şekilde bağlı kalma anlamını sürdürse de öte yandan dinî doktrinlerle sınırlandırılmadan “herhangi bir doktrine sıkı bir biçimde bağlılık, körü körüne

inanç ve başkalarına kendi doğrularını dayatma" tanımını da karşılamaktadır (Beyazyüz ve ark., 2007:361-362). Örneğin, kendilerini hakikatin tek kaynağı olarak gören bazı seküler siyasi rejimler de faaliyetlerini üzerine kurguladıkları ideolojinin kurucuları ve temel metinlerine birebir sadık kaldıkları gerekçesiyle rasyonelleştirerek halkın üzerinde baskı kurabilmektedir (Summers, 2006).

Aşırıcı veya radikal bir düşünce sistemi içerisinde yer alabilen dinî fundamentalizm destekçileri, kendi inançlarına ters düşen gruplara karşı hoşgörüsüzdür ve siyah-beyaz şeklinde kutuplaşmış düşüncelere sahiptir. İnançlarının geniş bir kültür içerisinde seküleştirilmesini modernist bir çaba olarak kabul etmekte ve bu durumun yarattığı deformasyona karşı çıkmaktadırlar. İnançlarının kurucu ilkelerinden saptığını ve orijinal ilkelerine dönmesi gerektiğini düşünen dinî fundamentalistler, bu düşünceleriyle belirli bir dine mensup kişiler arasında bir alt grup olarak yer alabilmektedir (Summers, 2006).

Fundamentalizmi çekici kılan yalnızca belirli bir doktrine bağlılık değil aynı zamanda söz konusu doktrinin epistemolojik ve etik kesinliğine olan inançtır. Bu inanç, fundamentalistlerde benlik algısının merkezinde yer alır ve olmadığı takdirde kişi kaybolmuş hissederek varoluşsal kaygı içerisinde girer. Bu nedenle, bu inanç sistemini zedeleyecek alternatif inanç, kişi ve uygulamaları varoluşsal bir tehdit olarak algılayarak öfke duygusuna kapılır. İnanç sisteminin benlik algısının merkezinde olması nedeniyle kendilerini aynı inanca adayan fundamentalistler, bireysellikten sıyrılarak kolektif bir kimlik içerisine girer. Bu kimliğin dışında kalanlar ise mutlak şekilde inançsız olarak tanımlanır ve böylelikle değersiz kabul edilerek reddedilir hatta ileri aşamada yok edilmeleri gerektiğine inanılır (Summers, 2006).

Volkan (2009:132-135) büyük grup içerisinde izole olmuş ve aynı grup içerisinde kendileri dışında kalanlarda olumsuz duygular uyandıran aşırıcı dinî kült ve tarikatların karakteristik özelliklerini on maddede sıralamıştır:

1. Her kült veya tarikatın, sözlü veya yazılı bir kutsal metni bulunur. Bu metin inkâr edilemez ve tartışmaya kapalıdır.

2. Kutsal metni tercüme eden mutlak bir lider bulunur. Dinî fundamentalist grubun lideri, nadiren kadın olmakla beraber çoğunlukla bir erkektir ve bu lider kutsal metnin tek yorumcusu olarak kabul edilir.

3. Grubun üyeleri, lidere ve kutsal metne tam bir sadakat içerisindedir. Gruba üye olmak kişilere bir aidiyet duygusu kazandırır. Bu aidiyet duygusu, benlik algılarının merkezinde yer alan kolektif grup kimliğini tehdit eden varoluşsal ve kişilerarası çatışmaların yol açabileceği kaygıyla baş etmeyi sağlar.

4. Söz konusu kültler ve tarikatlar, destekçilerini kendilerine bağımlı kılmak için somut teşviklerde bulunur. Kabul edilen kuralların, bireylerin gündelik yaşamına kadar yaygınlaşıp onlarda kökten bir değişime yol açması sağlanır.

5. Her şeye güçlerinin yetebileceğini düşünürken diğer taraftan çelişkili şekilde karamsar bir mağdur edilmişlik hissi yaşarlar. Bu hissiyatın temelinde, inançsızların hatta "ılımlı inançlıların" tehdidi altında oldukları düşüncesi yatmaktadır.

6. Aşırı derecede sadist veya mazoşist eylemlerde bulunabilirler. Liderin ya da inanç sisteminin otoritesini tehdit edecek bir durumla karşılaşıldığında tüm güçlülük algısının da tetikleyiciliği ile tehdit unsurunu yok etmek amacıyla saldırıya geçmek meşru kabul edilir. Başkasını yok etmenin yanında intihar gibi mazoşist eylemler de her şeye gücü yeten tanrıyla birleşerek cennette varlıklarını sürdürme inancıyla güdülenmektedir.

7. Şiddet yanlısı dinî fundamentalist gruplarda, ilahi bir güçle bağın sürdürülebilmesi adına toplu katliam ve intiharları meşrulaştıran kolektif bir ahlak (paylaşılan bir süperego) örüntüsü yaratılır.

8. Gruba yönelik açıkça bir tehdidin varolmadığı zamanlarda dahi duvar, barikat gibi fiziksel sınırlar koyulur. Ayrıca spesifik bir giyim tarzı veya sembollerle, ötekilerden ayrılmayı

sağlayacak psikolojik sınırlar oluşturulur. Söz konusu fiziksel sınırlar, grubun gücüne ve sarsılmazlığına yönelik bir gösteri niteliği taşımakla beraber psikolojik sınırlar da grubun kimliğini de sembolize etme işlevi görmektedir (Beyazyüz ve ark., 2007).

9. Aşırıcı bir dinî fundamentalist hareketin lideri, destekçileri için "anne", "baba", "sevgili" gibi sıfatlara sahip olabilmektedir. Hareketin sınırları içerisinde aile, cinsiyet normları ve toplumsal cinsiyet rolleri liderin kutsal metin yorumlamasına göre değişime uğrar.

10. Kendi etrafına sınırlar koyan ve hareketlerini tüm güçlü, kutsal ve büyülü bir noktada konumlandıran aşırıcı dinî fundamentalist gruplar, ötekiler üzerinde korku duygusu uyandırır. Böylelikle ötekiler de onları kendi varlıkları üzerinde bir tehdit olarak algılamaya başlar.

Dinî fundamentalizmi diğer radikal inançlardan ayıran önemli bir fark, destekçilerinin genellikle kendi dünya görüşlerinin tanrıya ait, çok yüce, kutsal olduğuna dair inançlarıdır. Fundamentalizmin terörizme varan radikalleşme yolunda önemli bir rol oynadığı görülse de tek başına şiddete yol açmamaktadır. Herhangi bir anaakım din veya ideolojinin temelinde şiddet olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, şiddet olgularının diğer toplumsal dinamiklerle birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir (Koomen ve Pligt, 2019: 164-170).

2.4.3. Şiddet İçeren Radikalleşme

Radikalizm, son dönemlerde adli bilimler ve kriminal psikoloji alanında sıkça çalışılan bir kavram hâline gelmiştir. Günümüz dünyası, birçok masum insanın hayatına mal olan şiddet içeren aşırılık dalgalarına tanıklık etmektedir. Etnik, dini ya da siyasi temelli olması fark etmeksizin aşırılıkçı ideolojiler, belli bir grubun üstünlüğünü dayatmakta ve daha hoşgörülü bir topluma karşı çıkmaktadır. Bu durum, çağdaş toplumlarda şiddet içeren aşırılıkçılığın ve yükselerek ulusal sınırlar ile çok kültürlü ve çeşitli toplumların yönetimine etki etmektedir (UNDP, 2016). Hem literatürde hem de hükümetlerin üzerinde ortaklaştığı net ve evrensel bir radikalizm tanımı bulunmamaktadır (Schmid, 2011). 2006 yılında Avrupa Komisyonu

tarafından terörizm bağlamında şiddet içeren aşırıcılığa yönelik araştırmaların analizi ile görevlendirilen Şiddet İçeren Radikalleşme Uzman Grubu (The Expert Group on Violent Radicalisation) şiddet içeren radikalizmi, "ideolojik ve psikolojik motivasyonlar kadar küresel, sosyolojik ve siyasi motivasyonların da önem arz ettiği, kendini terörizm ile gösteren aşırılığa varan bir sosyalleşme süreci" olarak tanımlamıştır (Alonso ve ark., 2008). McCauley ve Moskalenko (2008) ise şiddet içeren radikalleşmeyi "duygu, düşünce ve davranışlarda, gruplar arası şiddetin meşrulaştırılması ve iç grubu savunmak için fedakarlık talebinin artması yönünde bir değişim" olarak ifade etmiştir.

Militan aşırılıkçı zihniyete göre genellikle ortada yanlış bir şeyler yapmış, cezalandırılması gereken bir düşman veya sosyal/ ahlakî adaletin sağlanmasına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, militan aşırıcılığın suç faaliyetlerinden ayrılan önemli bir özelliği taşıdığı sosyopolitik hedefler doğrultusunda şiddeti meşru görmesidir (Stankov ve ark., 2010b).

Radikal davranışın kendisi tek başına bir problem olması gerekmez. Zira şiddet içermeyen radikal davranış, özellikle politik, ekonomik veya kültürel alanda olumlu gelişimleri de teşvik edebilir (UNDP, 2016). Örneğin, tarihteki ilerici radikallerin, insan haklarını, ayrıcalıklı olmaya kitlelere de genişletmek için çaba göstermesi insanlık adına olumlu bir radikal davranış olarak ele alınabilir (Bötticher, 2017).

Radikalleşmeden farklı olarak militan aşırıcılık veya şiddet içeren radikalleşme, kişisel eğilimlerden ve durumsal faktörlerden etkilenen, siyasi eksende saldırgan ve kendisini şiddet ile ifade eden bir fanatizm biçimi olarak kavramsallaştırılmıştır (Saucier ve ark., 2009; UNDP, 2106). Borum (2011) radikal fikirleri olan ve şiddeti meşrulaştıran çoğu kişi terörizmle ilişkili olmadığını ve ideoloji ile eylemin her zaman bağlantılı olmadığını ifade etmektedir. Örneğin, militan bir cihat bayrağı taşıyanların dahi çoğu zaman özellikle dindar olmadığını ve temsilcisi olduğunu iddia ettikleri radikal dini ideolojiyi yüzeysel olarak benimsediklerini belirten Borum (2011) şiddet içeren aşırılıkçı zihniyet içerisindeki radikalizmin, bir din veya doktrini

anlamaktan daha fazlasını gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bir duruş ve eğilim olarak tanımlanabilecek radikalizm, politik, sosyal ve kültürel sistemden; daha geniş anlamda ise bir topluma egemen olan norm ve geleneklerden kopmayı arzulayan tutumlar ile her zaman olmasa da çoğu zaman reddetme ve isyan içerikli şiddet eylemlerini varsaymaktadır (Galland ve Muxel, 2020).

Moghaddam (2009) radikalleşme sürecini bir çeşit merdivene benzetmektedir. Toplumu oluşturan tüm bireyler en alt basamakta yer almakta ve basamağın en üst katına yani terörizme doğru çıkıldıkça birey sayısı azalmakta ve radikallik seviyesi artmaktadır. Bireylerin radikallik seviyesi arttıkça kendi grubu dışında kalanların ihtiyaçlarını gözetmeksizin yalnızca kendi ideolojisinin kabul görmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu yolda uygulanacak şiddeti de meşrulaştırmaktadır. Buradan hareketle, radikalizmin terörizme doğru giden bir süreç olduğunu ifade etmektedir (Moghaddam, 2009). Militan (şiddet içeren) aşırılıkçı zihniyet, terörist gruplarda yer alan ve terörist saldırılar gerçekleştiren bireylerde görülse de bu bireyler, radikalizm sürecinin en üst basamağındadır ve genel popülasyonun dışındadır. Ancak, militan aşırılıkçı zihniyet sahip olup terör eylemlerine ve terörist gruplara katılmamış genel popülasyondan ulaşılabilecek bireylerden de bahsetmek mümkündür (Moghaddam, 2009; Mededovic ve ark., 2020). Buradan hareketle, militan aşırıcı zihniyet ile yalnızca terörist gruplarda değil, Moghaddam'ın merdiven alegorisinde bahsettiği radikalizm basamaklarından birkaçında birden karşılaşılacağı söylenebilir.

2.4.4. Terör Kavramı

Terör kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında Latince'de "titreme, korku" anlamına gelen "terror" ve Fransızca "terreur" kelimesine karşılık gelen "büyük korku, dehşet, korku ve yıldırmaya dayalı yönetim" anlamlarıyla karşılaşılmaktadır (Sözlük, 2021). Terörizm, siyasetten psikolojiye kadar birçok farklı bilimin perspektifinden çalışılmakta ve

tanımlanmaktadır. Terörizmin, tıpkı radikalizm gibi evrensel bir tanımı bulunmadığı gibi farklı kültürlerde ve bağlamlarda farklı anlamlara gelebildiği görülmektedir. Çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve psikolojik kaynaklardan beslenen terörizmin, farklı terör ağları tarafından farklı hedeflere yönelik olabildiği görülmektedir. Tüm bu çeşitliliğe rağmen tüm terörist grupların ortak amacı, sivilleri kendi hedefleri doğrultusunda öldürme ve/veya zarar verme isteğidir. Yakın zamanda ortadan kalkmayacağı düşünülen, dünya güvenliği ve istikrarına önemli bir tehdit oluşturan terörizm ve siyasal şiddete yönelik araştırmaların sayısı son yıllarda hızlı bir artış göstermektedir (Taşpınar, 2009; Kruglanski ve ark., 2013). Araştırmalar, şiddet içeren radikalleşmeye yol açabilecek faktörlere dair öngörü elde edilmesine, radikalleşme sürecinin anlaşılmasına, bu alanda çalışan kişilere rehberlik etmeye ve çatışma/sorun çözümüne katkı sunmasına yönelik önem arz etmektedir (McDowell ve ark., 2018).

Literatürde sıkça atıf alan Borum'un (2007) tanımına göre terörizm "bazı ideolojik, siyasi ve dini hedefleri gerçekleştirmek için silahsız sivillere yönelik kasıtlı şiddet eylemleri" dir. Diğer herhangi bir şiddet eyleminden farklı olarak terör, siyasi bir motivasyonla illegal güçler tarafından gerçekleştirilmekte; sivilleri veya barış durumundaki askerleri hedef alan eylemleri ifade etmektedir (Ruby, 2001; Kökdemir, 2003). Schwenkenbecher (2012) terörü "bir grup insana (doğrudan hedef) veya mülklerine karşı saldırı, güç kullanımı veya tehdidinden doğan korku ve dehşetin; başka bir grup insanı (dolaylı hedef) sindirip zorlayarak, daha fazla siyasi hedefe ulaşabilmek adına eylemlerini etkilemek amaçlı kullanılması" şeklinde bir strateji olarak tanımlamıştır. Terörü gelişimsel bir yaklaşımla ele alan McCormick (2003: 473-577)'e göre ise "Terörizm, tek bir kararın ürünü değil bireyi zaman içinde kademeli olarak şiddete bağlılığa iten diyalektik bir sürecin sonucudur. Bu süreç, devleti, terörist grubu ve grubun kendi belirlediği siyasi seçim bölgesini içeren geniş bir siyasal ortamda gerçekleşir. Bu değişkenlerin bir grup ortamında etkileşimi, bireylerin neden şiddete başvurduğunu ve terörü haklı gösterdiklerini açıklamak için kullanılabilir."

Yayla (1990) yerli kaynaklardaki en ayrıntılı tanımın Alpaslan (1983) tarafından yapıldığını aktarmaktadır. Alpaslan'a (1983) göre terör (tedhişçilik) "Toplumun mevcut düzenine karşı olup bunu kısmen veya tamamen değiştirerek savunulan herhangi başka bir görüşe uygun düzeni kurmak isteyen; bu istekle kişilerde korku, panik, ümitsizlik duyguları oluşturarak devlete ve sağladığı düzene olan güveni sarsmayı, böylece sosyal düzeni bozmayı, giderek toplumun tüm tepki gösterici güçlerini felce uğratmayı amaçlayan; bunun için kullandığı amacın niteliği gereği "siyasi şiddet" olarak kabul edilen şiddeti canlı ve cansız her şeye karşı, ayrıca şiddet tehdidi şeklinde de kullanan kişi ve toplulukların eylemleri"dir.

Terör tanımı, ülkelerin izlediği politikalar doğrultusunda farklılaşabilmektedir. Türkiye'de 1991 yılında kabul edilen 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nda (TMK) terör eylemleri "Cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, anayasada belirtilen cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemler" şeklinde tanımlanmaktadır.

Taşpınar (2009) terörizm yerine radikalleşme ile mücadelenin daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Zira radikalizm, genellikle terörizme geçişte bir basamak olduğundan, radikalizme odaklanmak zorlayıcı tedbirlere gerek kalmadan terörü daha erken bir aşamada önlemek anlamına gelmektedir. Öte yandan, radikalizm daha kapsayıcı bir kavram olması nedeniyle, terörizmin ve aşırılıkçı şiddet eylemlerinin ardındaki neden, motivasyon ve ideolojiyi daha doğru bir şekilde açıklamaya olanak sağlar. Bu nedenle temel sorun, nihayetinde terörist şiddetin meşrulaştırılmasına varan radikalleşme süreçlerinin dönüşümünü anlayabilmektir (Borum, 2004; Taşpınar, 2009). Terörizme varan sürecin

boyutlarının ve aşamalarının incelenip, bireysel profilden ziyade bu sürece dair bileşenlerin profilinin çıkartılması, radikalleşmenin şiddete dönüşmesini kesintiye uğratmak adına önleyici müdahaleler geliştirmek için umut verici olabilir (Bjørgo, 2011).

2.4.5. Radikalleşmede ve Terörizmde Demografik Faktörler

Radikalleşme, farklı faktörlerin iç içe geçtiği, bireyin genel mahrumiyet düzeyini, sosyal yaşamını ve toplum hakkındaki algısını etkileyen bir süreç olarak ele alınmalıdır. Farklı faktörler, bireyin radikalleşmeye yönelik direncini veya sempatisini önemli derecede etkilemektedir (Oruc ve Obradovic, 2020).

Desmarais ve arkadaşlarına (2017) göre bilinen teröristler ve terörist olmayanlar arasında yapılan karşılaştırmalarda genç yaş, düşük sosyoekonomik düzey, lise ve üzeri eğitim durumu ve işsizlik terörizmle ilişkili bulunmuştur. Ayrıca büyük bir kişisel kayıp gibi tetikleyici olayların da radikalleşmede etkisi olabileceği düşünülmektedir. Bhui ve arkadaşları (2014) ise Britanya'da yaşayan Güney Asya ve İslam kökenli bireylerle yaptıkları çalışmada, şiddet içeren radikalleşmeye duyulan sempatiyle ilişkili olabilecek değişkenleri araştırmıştır. Çalışmada, 20 yaş altı ve tam zamanlı eğitim görmekte olan, Birleşik Krallık'ta doğmuş (göç etmemiş) ve bulundukları ülkenin ana dilini konuşan, yüksek gelir seviyesine sahip fiziksel ve ruhsal açıdan sağlıklı (yakın zamanda sağlık kurumu geçmişi bulunmayan) bireylerin şiddet içeren radikalleşmeye yönelik sempati düzeyleri yüksek bulunmuştur. Öte yandan sağlık problemi yaşayan, göçmen ve yaşlı bireylerin radikalleşmeye yönelik olumsuz bir tutum içerisinde olduğu bulgulanmıştır. Ayrımcılık, yoksulluk, sosyal eşitsizlikler, siyasete katılım ve dış politikaya yönelik tutumlar ilişkili bulunmamıştır (Bhui ve ark., 2014). Sageman'ın (2004), El Kaide ile ilgili çalışmasında, Selefi cihat hareketi lider ve üyelerinin çoğunlukla orta üst sınıftan geldiğini benzer şekilde Pape de (2005) intihar bombacılarının yalnızca %17'sinin işsiz

olduğunu veya alt sosyoekonomik sınıfa dahil olduğunu ifade etmiştir (Akt. Kruglanski ve Fishman, 2009).

Bilim dünyasının terörizm konusuna olan ilgisinin zaman içerisinde arttığı ve bu konudaki bilimsel makalelerin dörtte üçünün son on yıl içerisinde üretildiği görülmektedir. Ancak terör sempatizanı olmayı etkileyen değişkenlere ilişkin ampirik kanıtlar ve radikalleşmenin ilk dönemlerini inceleyen deneysel çalışmalar kısıtlıdır. (Bhui ve ark., 2014; Desmarais ve ark., 2017). Söz konusu kısıtlı sayıdaki çalışmalarda, bazı değişkenlerin terörizm ve radikalleşmeyi etkileyebildiği görülmüştür. Bu değişkenler: yaş, sosyoekonomik durum, suç geçmişi, eğitim düzeyi, istihdam, ilişki durumu, siyasi ya da kişisel yakınmalar, belirli bir coğrafi bölge ve bu bölgenin özellikleridir (kırsal ya da kent olması gibi). Ancak çevresel faktörler, doğrudan ve kendiliğinden terörizm üretmemekte; terörizmin geçerli ve temel nedenini ortaya koymamaktadır. Söz gelimi, aynı ortamda yaşayan insanların yalnızca küçük bir kısmı terör örgütüne katılmayı düşünmektedir (Kruglanski ve Fishman, 2006; 2009). Bu nedenle son dönemde uzmanlar, eğitim düzeyinin, yoksulluğun veya siyasi baskının terörizm için gerekli ve yeterli unsurlar olmadığı konusunda uzlaşmakla beraber hem kişilik özelliklerinin hem de bazı durumların terörizme katkı sunabileceğini düşünmektedir (Kruglanski ve Fishman, 2009; Kruglanski ve ark., 2013).

2.4.6. Radikalleşme ve Terörizmin Psikopatolojisi

Teröristlerin işlediği bilinen sivillerin kaçırılması, başlarının kesilmesi, görünürde acımasızlıkla gerçekleştirilen ve büyük çapta kayıplara yol açan eylemler ve benzer birçok temel insanlık normlarına aykırı durum nedeniyle, terörizmin psikopatolojiyle bağlantılı olduğu hipotezi sıklıkla öne sürülmüştür. Silke (2003), 1970'li yılların başında teröristlerin kişilik bozukluğuna sahip olduğunun ve ortalama bir terörist organizasyon içerisinde çok sayıda klinik

psikopat, narsisist ve paranoyak kişilerin bulunduğuna inanıldığını ifade etmiştir (Kruglanski ve Fishman, 2009).

Eylemleri genel normlara göre aşırılık gösterse de terörizmin psikopatolojik nedenlerle ilişkili olabileceği hipotezinden yola çıkan araştırmalarda bu ilişkiyi destekleyecek ampirik kanıtlara ulaşılamamıştır (Kruglanski ve ark., 2013). Aksine, aralarında hapsedilenlerin de olduğu araştırmalarda terör örgütü mensuplarının akıl hastalığı ve anormallik gibi durumlarının toplumun genel popülasyonuna göre düşük ve daha düşük olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, teröristlerin ilke ve ideolojilerini paylaşan insanlarla bir miktar bağlantıları olsa da psikopatolojiye sahip bireylerin bu tip bağlantılar kurmadığı ve kendilerini bir amaç uğruna feda etme olasılıklarının zayıf olduğu düşünülmektedir (Borum, 2004). Bu bağlamda birçok araştırmacı, bireylerin kişilik özelliklerinin terörizme eğilimlerini yordayacak faydalı bir veri sağlamadığı ve bir teröristi karakterize eden belirli bir kişilik profilinin olamayacağı konusunda uzlaşmaktadır (Horgan, 2003; Borum, 2004; Kruglanski ve Fishman, 2009; Kruglanski ve ark. 2013). Öte yandan terörizm veya şiddet içeren radikalizme eğilimli bireyleri tanımlamak için spesifik bireylerden elde edilen bir profili toplumun geneline uyarlamak yanlış sonuçlara yol açabilir. Çünkü, terörizme varan radikalleşme süreçlerinden geçen bireyler genellikle çeşitli sosyal geçmişlerden gelirler ve radikalleşme süreçleri birbirinden farklı olabilir. Tek bir profile bağlı kalmak, (potansiyel) terörist profiline uymasına rağmen (potansiyel) terörist olmayan ya da profile uymadığı için tespit edilemeyen teröristlerle karşılaşmaya yol açabilir. Bu nedenle, şiddet içeren radikalleşmeye yönelik önleme ve müdahale stratejileri, farklı bireyler ile dahil oldukları grupların motivasyonları, zayıf noktaları ve ihtiyaçları gözetilerek spesifik ve hedef odaklı şekilde geliştirilmelidir (Bjørgo, 2011: 278).

2.4.7. Aşırıcılık ve Militan Aşırılıkçı (Ekstremist) Zihniyet

Aşırıcılık (ekstremizm), en basit tabiriyle sıradanlıktan oldukça uzak eylemler, tutumlar, duygular ve stratejiler olarak tanımlanabilir. Bununla beraber eylem, kişi ya da grupların aşırıcı ya da sıradan olarak nitelemek, içerisinde bulunulan politik koşullara göre subjektif bir hâl almaktadır (Coleman ve Bartoli, 2003). Sıkça birbirinin yerine kullanılsa da aşırıcılık ve radikalizm kavramları arasında önemli bazı farklar bulunmaktadır. Radikal talepler ve destekçileriyle kimi zaman demokratik sistemler içerisinde uzlaşılabilirken; aşırılık yanılıları daha az esnek bir zihinsel yapıya sahip olmakla beraber demokrasiye ve kendi ideolojileri dışında bir çeşitliliğe tolerans göstermezler (Schmid, 2013; Bötticher, 2017). Öte yandan radikalizmde, zaman zaman pragmatik ve seçici bir temelde siyasal şiddete başvurulsa da aşırıcılıkta siyasal şiddet, inancın bir parçası kabul edilerek genellikle meşru bir eylem biçimi olarak benimsenir (Bötticher, 2017).

Zihniyet (mindset) kelimesinin sözlük anlamı: "Bir kişinin durumlar karşısındaki tepki ve yorumlamalarının belirleyicisi olan sabit zihinsel tutum." olarak tanımlanmaktadır (Stankov ve ark., 2011). Stankov ve arkadaşlarının (2010:70) militan aşırılıkçı zihniyet konulu çalışmasında ise zihniyet kavramı "Kolaylaştırıcı koşullar altında harekete geçme eğiliminde olan inanç, duygu, düşünce ve motivasyon modeli." şeklinde ele alınmıştır. Militan aşırılıkçı zihniyet (militant extremist mindset) konusunda çalışan araştırmacıların büyük çoğunluğu, Saucier ve arkadaşlarının (2009) makalesini bu konuda çığır açan bir çalışma olarak ele almaktadır (Furnham ve ark., 2020). Saucier'e (2009) göre militan aşırıcılık, bir dizi inanç ve değere olan hararetli bağlılıktır. Bu bağlılığa, iki kilit faktör olarak militanlık (şiddete başvurma niyeti) ve aşırıcılık (standartların ötesinde bir taraftarlık hâli) eşlik eder. Hem şiddete başvurma niyetini hem de aktif bir şiddeti kapsayan şiddet yanlısı aşırılıkçılık, hasar yaratarak, kaosa neden olarak, insanlardaki şok ve iğrenme duygularını tetikleyerek ve en tehlikeli formuyla insanları şiddete teşvik ederek insan haklarını ve ahlakî normları çeşitli yollarla ihlal etmektedir

(Saucier, 2009). Stankov ve arkadaşları (2010b) ise militan aşırıcılık kavramını, kendisinin veya bir grubun belirlediği sosyopolitik hedeflere ulaşmak için şiddet kullanmaya hazır, şiddeti kuvvetle destekleyen ve kullanımını savunan kişileri tanımlamak amacıyla kullanmaktadır (Stankov ve ark., 2010b).

2.4.8. Militan Aşırıcılıkta Ortak Temalar

Aşırılıkçı düşüncelere sahip ve/veya bu tür gruplarda yer alan bireylerin her biri aynı ve belirli bir tipolojiye sahip değildir. Ancak alternatif ve dinamik bir yaklaşım ile, şiddet içeren radikalleşme yanlısı bireylerde, birbirleriyle ilişkili radikalleşme süreçleri ve boyutları gözlemlenebilmektedir. Bjørgo (2011)'ya göre bu süreçlerde, bireyler çeşitli sebeplerle (cezai yaptırıma maruz kalma, ilerleyen yaş ile birlikte sakinleşme, baskı ve yoğunluktan dolayı yılma vs.) radikalleşmenin farklı boyutları ve uçları arasında hareket edebilmektedir.

Çeşitli ideolojilerden birçok aşırılıkçı grubun analizi sonucu Borum (2003) aşırılıkçı grup üyeler ve bu gruplara sempati duyan bireylerde ortak olan gözlemlenebilir aşamalar ve özellikler bulunduğunu ifade etmiştir. Borum (2003)'a aşırılıkçı fikirlerin gelişim süreci bir olay ya da durumu "adaletsiz" olarak ele almakla başlamaktadır. Algılanan adaletsizliğin sorumlusu olarak hedefe bir politika, kişi veya millet yüklenmekte ve sorumlular saldırganlığı meşrulaştıracak şekilde karalanıp çoğunlukla da şeytanlaştırılmaktadır. Bu doğrultuda Borum (2003) militan aşırılık sürecini dört temel basamakta ele almıştır:

1. Birey, çevresindeki ekonomik, sosyal vb. konularda bazı yoksunluk ve kısıtlılık algısı içerisindedir. Bu nedenle memnuniyetsizlik hisseder ve şikayette bulunur.
2. Birey, bir durumu kendi değer beklentileri ya da diğerleri üzerindeki etkisi ile karşılaştırarak adaletsiz olarak nitelendirir. Haksızlık ya da adaletsizlik olarak algılanan durum, bireyde öfke yaratır.

3. Adaletsizliğin kurbanı olduğunu düşünen bireyler, buna neden olan bir hedef arayışındadır. Biriken öfke, kusurlu olmakla itham edilen hedefe yöneltilir.

4. Bireyin, saldırgan bir dürtü veya niyet varlığında dahi şiddet davranışını engelleyen doğal psikolojik ve sosyal bariyerleri aşındığında, öfke ve nefret duyduğu hedefe yönelik şiddet içerikli eylemlerde bulunduğu görülebilir. Hedefini insan dışı hatta şeytansı bir konuma koyarak tehdit algısı veya kendini savunma gibi gerekçelerle şiddet eylemini meşrulaştırabilir.

Saucier ve arkadaşları (2009) militan aşırılıkçı zihniyet modelinin tekrarlayan özelliklerini tasvir ettikleri bir araştırma yapmıştır. Araştırmada farklı kıtalardan, kültürlerden, siyasi ve dini yönelimlerden aşırılık yanlısı tanınmış birey ve gruplar internet siteleri ve yazılı kaynaklarda yer alan bilgiler doğrultusunda incelenmiştir. Söz konusu birey ve grupların açıklamalarının karşılaştırması sonucu militan aşırılıkçı zihniyet modelinde ortak görülen 16 tema formüle edilmiştir (Saucier ve ark., 2009). Bu temalar aşağıdaki gibidir:

1. Alışılmışın dışında ve aşırı uçta tedbirlere ihtiyaç vardır. Mevcut normlara ve sisteme değil; sıra dışı görünen ve aşırılıkçı taktiklere başvurulmalıdır. Araştırmada ele alınan aşırılıkçı birey ve grupların bu tema ile karakterize ifadeleri incelendiğinde barışçıl değişim ve reformların işlevsizliğine karşı devrimin önemini vurguladıkları görülmektedir.

2. Savunulan ya da uygulanan şiddetin kötü sonuçlarını aklayacak taktikler kullanılır. Militan aşırılıkçılar, ciddiye alınmalarını sağlamak için şiddetin gerekli olduğunu ve şiddet kullanmaya mecbur olduklarını savunmakta veya bu durum için bir başkasını suçlamaktadırlar. Örneğin, suikast gibi tek bir şiddet eylemi büyük bir ayaklanma başlatmak gibi yararlı sonuçları olacağı beklentisiyle gerekçelendirilebilmektedir (Saucier ve ark., 2009).

3. Askeri terminolojinin normalde nadiren görülen söylemlerde kullanımı mevcuttur. Gündelik hayata dair şeyler dahi askeri terimler ile tartışılır. Ferracuti (1982) bu zihniyete sahip bireylerin, zamanın ve mekanın dışında, kendi fantezilerinde bir savaş gerçekliğinde

yaşadıklarını ve diğerlerini de bu gerçekliğe ikna etmeye çalışarak saldırganlığı meşru kılmayı amaçladığını ifade etmektedir (Saucier ve ark., 2009).

4. Parçası olunan grubun, hak ettiği konuma ulaşmasının trajik şekilde engellendiği algısı vardır. Grup üyeleri, hedefe giden yolda engellendiklerini algıladıklarında yoksunluk duygusu ortaya çıkmaktadır. Ortaya böyle bir "mağdur grubun" çıkması, siyasi şiddetin en önemli sebeplerinden biri olmakla beraber nefret ve düşmanlığı tetikleyici bir unsurdur (Gurr, 1970; Knutson, 1981; Saucier ve ark., 2009).

5. Grubun geçmişinin yüceltilmesi görülür. Parçası olunan grup, şu an başarısız görünse bile özel bir öneme ve görkemli bir geçmişe sahip olduğu iddia edilmekte ve "eski altın çağın" yeniden kurulmasına yönelik söylemler görülmektedir (Saucier, 2009).

6. Ütopyalaştırma yapılır. Bu temaya göre, görkemli ve uzun bir gelecek ya da gelecekte bu dünyada veya öbür dünyada ulaşılacak bir cennet söz konusudur. Bu tür fikirler, grup üyeleri arasında bir ödül beklentisi oluşturarak; bireylerin aldıkları hazzı en yükseğe çıkarma eğilimini (haz ilkesi) grup amaçlarına hizmet etmek için kullanabilme işlevi görmektedir (Sauicer ve ark., 2009) O'Sullivan (1986) ütopik düşüncenin, insan doğasını yeniden şekillendirme ve toplumu yeniden inşa etme gücüne sahip olması nedeniyle, militan aşırılıkçı zihniyetin yürüttüğü siyasetin temeli olduğunu ifade etmiştir (Saucier ve ark., 2009).

7. Felaketleştirme yapılır. Militan aşırılıkçılık zihniyetine göre, büyük bir felaket olmuştur, olmaktadır veya olmak üzeredir. Felaket şeklinde algılanan olaylarla ilgili bir takıntı veya bulunulan bir duruma çaresizlik atfetme eğilimi görülebilir. Psikolojik perspektiften bakıldığında bu felaketleştirme eğilimi ve çaresizlik algısı, sebebinden bağımsız bir cezalandırma korkusu uyandırarak kriz hâli yaşanmasına sebep olabilmekte; acıyı en aza indirme eğilimiyle, eyleme geçme konusunda önemli bir motivasyon oluşturabilmektedir (Saucier ve ark., 2009).

8. Doğaüstü bir müdahale beklentisi vardır. Bunlar, kişinin tarafında olan mucizevi güçler, yardım eden mucizevi olaylar veya doğaüstü varlıklardan gelen emirler olabilir. Zira, militan aşırılıkçıların, muhalefet ettikleri güçlü kurum ve varlıklara karşı savaşabilmeleri için gerekli cesareti toplamak adına kimi zaman mucizevi birtakım beklentiler içerisinde girmesi grup üyeleri açısından avantajlıdır. Bu tema, insanların herhangi bir çatışmada ortak olarak "Tanrı bizim yanımızdadır." şeklinde bir inanca sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir (Saucier ve ark., 2009).

9. Kötülüğü tamamen yok etme ve/veya dünyayı kötülükten tamamen arındırma zorunluluğu hissedilir. Kötülüğün varlığı ve yok edilmesi gerektiği, birçok insan tarafından ortaklaşılan bir düşüncedir. Bu noktada militan aşırılıkçıları diğerlerinden ayıran, kötülüğün kademeli olarak veya bir kısmının değil mutlak surette tamamen ortadan kaldırılması konusunda gösterilen acele, sabırsızlık ve algılanan bir sorunu hızla ve tamamen ortadan kaldırmak isteyenlere çekici gelebilecek şiddet içeren yöntemlerdir (Saucier ve ark., 2009).

10. Bir dava uğruna ölümün yüceltilmesi görülür. Militan aşırılıkçılar, ölümleri anlamlı ve anlamsız olarak ayırma eğilimindedir. Anlamlı bir ölüm, bir hedefe ulaşma yolunda doğrudan gerçekleştirilen kahramanca eylemlerin sonucu olarak kabul edilir. Bir hedef doğrultusunda ölenlere, kalıcı şöhret ve itibar yoluyla ya da dini bir sistem içerisinde cennetle mükafatlandırılarak ölümsüzlük atfedilir. Normalde, bireyler yaralanma veya ölüm tehlikesi nedeniyle şiddetli dürtülerini frenleme eğilimindeyken atfedilen bu ölümsüzlük ile beraber fedakarlığa hazır olunarak risk alma davranışları artabilir (Saucier ve ark., 2009).

11. Öldürmek ve/veya savaş başlatmak bir görev ve yükümlülük olarak görülür. Önceki temada bir dava uğruna ölmek yüceltilmişken, burada da bir dava uğruna öldürmek kutsanmaktadır. Sadece savunma amaçlı şiddet uygulayan, saldırı zorunluluğu öne sürmeyen gruplar daha az tehlikeli olmakla beraber yaşam hakkını kabul eder ve daha düşük militanlık düzeyine sahiptir (Sauicer, 2009).

12. “Kutsal” olana hizmet eden makyevelizm görülür. Makyevelizm kavramının kökeni, Machiavelli’nin 1513 tarihli “Prens” isimli kitabından gelmektedir. Machiavelli, kitabında belirsizlik ve değişim dönemleri sırasında gücün kazanılması ve sürdürülmesine ilişkin fikirlerini ortaya koymuştur. Bu fikirler doğrultusunda gücü koruma yolunun pragmatik ve rasyonel bir bakış açısıyla “amaca uygun olacak şekilde geleneksel güven, onur ve dürüstlük gibi erdemlerden yoksun” olmaktan geçebileceğini tartışmıştır (Wilson, Near ve Miller, 1996). Makyevelizmin temel önermesi, makyevelcilerin menfaatler tarafından yönlendirildiği ve hedefe ulaşmak için genellikle aldatıcı ve manipülatif davranışlarda bulunabileceğidir (Kessler ve ark., 2010). “Kutsal” olana hizmet edem makyevelizme göre dini ya da dini olmayan kutsal bir dava adına ahlak dışı davranış ve eylemler haklı kabul edilir. Saygı duyulan ve kutsal kabul edilenin korunması, ahlaki standartlardan muaf tutularak yüksek şiddet potansiyeli taşıyabilmektedir. (Saucier ve ark. 2009).

13. Bazı durumlarda militan aşırılıkçı eğilimlerin doğaüstü varlıklara atfedilmesi dahil olmak üzere, hoşgörüsüzlük, intikam ve savaş yanlılığının erdem şeklinde yüceltilmesi görülmektedir. Militan aşırılıkçıların davranış kalıpları belirgin şekilde savaş yanlısı, hoşgörüsüz ve intikamcı değildir. Daha ziyade yaptıkları açıklamalar bu bağlamda yorumlanabilmektedir. Militan aşırılıkçılar, kendi içlerinde bu tip özellikleri olumlu ve gerekli olarak değerlendirmektedir. Her ne kadar doğaüstü bir varlık iyi gibi görünse de militan aşırılıkçılar, intikam, hoşgörüsüzlük ve savaş yanlılığı özelliklerini Tanrı’ya atfedebilmekte ve kendini onun temsilcisi olarak kabul edebilmektedir. En büyük güç tarafından kutsandığını kabul etmek güçlü bir haklılık hissi uyandırarak şiddete yönelik teşviği artırabilemektedir (Saucier ve ark., 2009).

14. Rakipleri şeytanlaştırma ve/veya insanlıktan çıkarma (dehümanizasyon) görülebilmektedir. Bir kişinin rakipleri, şeytansı kötü ruhlar olarak tasvir edilir ya da tamamen insan olarak kabul edilmezse bu onlara saldırmaya yönelik engelleri ortadan kaldırmaktadır.

Şeytan, iblis gibi kavramlar dini terminolojide geçtiğinden şeytanlaştırma eğilimi dini yönelimli militan aşırılıkçılarda daha sık görülmektedir. Seküler yönelimli militan aşırılıkçılar daha ziyade insan dışılaştırma (dehümanizasyon) ile yetinmektedir (Saucier ve ark., 2009). Rakiplere olumsuz anlamlar çağrıştıran insanlık dışı sıfatlar yüklemek, aradaki duygusal uzaklığı iyice açarak acımasız saldırganlığı artırıcı bir etki yaratmaktadır (Beyazyüz ve ark., 2007).

15. Günümüz dünyasının berbat olduğu düşünülür. Militan aşırılıkçılar arasında, tüketim toplumu ve başarılı ekonomik gelişmelerin dahi aslında insanlık için bir felaket olduğu algısı yaygındır. Modernleşme ve batılılaşma özellikle materyalist yönü nedeniyle geniş bir hedefe yönelik tam bir felaket olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, geçmişi kutsallaştırmayı da içermektedir. Zira geçmişteki bir şeyin, modern hâlinden daha iyi kabul edilmesi eğilimi söz konusudur. Bireysel olarak sadeliği savunan ya da yaşam tarzının fazla materyalist hâle gelip gelmediğini sorgulayan bireyler olmakla beraber bu temada çoğunlukla daha aşırı, yıkıcı ve tamamen olumsuz bir temsil yapılmaktadır (Saucier ve ark., 2009).

16. Sivil hükümetin gayrimeşru olduğu düşüncesi hakimdir. Militan aşırılıkçılar, “gerçek” halkın kim olduğu tartışmalı olmakla beraber, gücün halk tarafından verilip onaylandığında meşru olduğunu savunma eğiliminde olabilmektedir. Farklı yönelimlerdeki militant aşırılıkçı grupların, farklı gerekçelerle hükümetin meşruiyetini kabul etmeme eğilimi görülebilmektedir (Saucier, 2009).

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve verilerin analizi ve kullanılan istatiksel yöntemlere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler ve kişisel bilgi formu 495 kişiye uygulanmış ve verilerin analizinde SPSS 22 programı kullanılmıştır. Söz konusu çalışmanın yapılması için İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'nın 06/10/2020 tarihli ve 74555795-050.01.04 sayılı yazısıyla onay alınmıştır.

3.1.Araştırma Modeli

Bu çalışmada, çeşitli psikososyal faktörlerin bireylerin aşırılıkçı düşünce düzeyi üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, geçmişte ya da halen varolan bir durumu, hiç"bir müdahalede bulunmadan, var olduğu biçimiyle ortaya koymayı amaçlar (Büyüköztürk, 2016). Betimleyici analizde aşamalar tematik bir çerçeve oluşturma, bu çerçeve doğrultusunda verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört aşamadan oluşur (Yıldırım ve Şimşek, 2006). İlişkisel tarama modeli ise, birden fazla değişken arasındaki etkileşimin varlığını ve bu etkileşimin derecesini belirlemeyi amaçlar (Büyüköztürk, 2016). Sosyal bilimlerde tahmin yürütme ve açıklama amacı ile sıklıkla kullanılan ilişkisel analiz yöntemi araştırmacılar tarafından bağımlı değişkeni bağımsız değişkenler üzerinden açıklamaya çalışılırken kullanılır (Burmaoğlu ve ark., 2013).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı 18 yaş ve üstü okur yazar ve internet kullanımı olan kadın ve erkekler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında 537 katılımcıya ulaşılmıştır. Fakat bu katılımcılar arasından Türkiye Cumhuriyeti dışında yaşamakta olanlar,

18 yaş altı olanlar ve anketleri birden fazla kez cevaplayanlara ait veriler elenmiştir. Çalışmanın nihâi örneklemini ise toplam 495 katılımcı oluşturmaktadır. Örneklemde yer alan katılımcılar, başta İstanbul, İzmir, Ankara ve Diyarbakır olmak üzere Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşamakta olan, en az okur-yazarlık seviyesinde eğitim durumuna sahip, 18 yaş üstü bireylerdir. Katılımcıların 293'ü (%59,2) kadın, 202'si (%40,8) erkektir. Katılımcıların yaşları 18-75 arasında değişmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması ise 34.50 (ss=12.59) yaştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

3.3.1. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formu, örneklem grubunda yer alacak kişilerin demografik özelliklerini, politik ve dini görüşlerini, ayrımcılık mağduriyeti, suç ve şiddetin yaygın olduğu bölgelerde yaşama geçmişlerini; bu durumlardan etkilenme düzeylerini, aidiyet hissedilen grup kimliklerini öğrenmek amaçlı hazırlanmıştır. Formda; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, istihdam durumu, iş arama süresi, haneye giren aylık gelir, ikamet edilen şehir, göç edildiyse göç sebebi, etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel ve politik kimliğe dayalı ayrımcılık ve zorunlu göçe maruz kalma durumu, şiddet ve yasadışı olayların sık olduğu mahallelerde yaşama durumu ve söz konusu durumlardan olumsuz etkilenme düzeyi ile politik görüş ve dini inancın düzeyine dair sorulara yer verilmiştir.

3.3.2. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği

Militan aşırılıkçı zihniyet, yalnızca normal aralığın dışında kalan küçük ve karateristik bir grubun özelliklerini değil; genel popülasyon içerisinde hâlihazırda bilinen yapıların şiddet yanlısı ve aşırı seviyelerini temsil etmektedir. Bir insanın, diğer insanlara, hareket tarzlarına ve kurumlara yönelik duygularını tanımlayan ifadelere katılıp katılmama hâline göre militan aşırıcılık zihniyetinin ölçülebileceği düşünülmüştür (Stankov ve ark., 2011). Genel popülasyon

içerisindeki şiddet eğilimli militan aşırıcı bireyleri ve/veya grupları tespit etmek bilimsel ve pratik anlamda önem arz etmektedir (Mededovic ve ark., 2020).

Stankov ve arkadaşları (2010a), toplam 24 maddeden oluşan bir militan aşırılıkçı zihniyet ölçeği geliştirmiştir (Stankov ve ark., 2010a). Ölçek, 3 faktörden meydana gelmektedir. Bunlardan "Şiddet Yanlılığı" faktöründe 10 madde, "Berbat Dünya İnancı" faktöründe 6 madde, "Tanrısal Güç İnancı" faktöründe 8 madde bulunmaktadır (Stankov ve ark, 2010a, Mededovic ve ark., 2020). Ölçekteki maddeler, dünya genelindeki çeşitli terörist grupların açıklamalarının analizinden ve terörizm ile ilgili psikolojik, tarihi ve politik metinlerden militan aşırıcılık ile ilişkili olabileceği düşünülen ifadelerin anketleştirilerek genel popülasyondan geniş bir örnekleme uygulanması sonucu üretilmiştir (Saucier ve ark., 2009; Stankov ve ark., 2010a; Mededovic ve ark. 2020). Stankov ve arkadaşları (2010a) geliştirdikleri bu ölçekte, bireyi ve/veya grubu "militan aşırılıkçı" olarak tanımlayabilmek için sadece bazı faktörlerde değil militan aşırılıkçı zihniyetin bileşimini oluşturan üç faktörde birden yüksek puanların alınması gerektiğini önemle vurgulamıştır (Stankov ve ark, 2010a; Mededovic, 2020).

Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması, Karaburun ve Aşıcıoğlu (2021) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında, ölçeğin orijinalinde yer alan Sırp, Arnavut ve Boşnaklara yönelik tutumları içeren "çatışma etkisi" faktörü ve faktör yükü 0.50 altında kalan maddeler ölçekten çıkartılmıştır. Sonuç olarak ölçeğin Türkçe uyarlamasında şiddet yanlılığı (7 madde), bahane: tanrısal güç inancı (6 madde), bahane: ütopyacılık (5 madde), kin-berbat dünya inancı/batıya yönelik tutumlar (12 madde) olmak üzere 4 faktörlü ve 30 maddeden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır.

Şiddet yanlılığı faktörü, ideolojik hedefler doğrultusunda algılanan düşman ile mücadele, intikam, kurtuluş gibi durumlarda şiddetin kabulünü, gerekçesini ve savunulmasını ölçmektedir (Stankov ve ark., 2010a; 2019).Tanrısal güç inancı ile ilişkili bahane-tanrısal güç

faktörü, şiddetin ardında yüksek ahlaki ilkelere ve doğaüstü güçlere hitap eden asil bir motivasyon olduğu düşüncesini ölçmektedir. Şiddet eylemlerinin gerekçesi olarak doğaüstü güçler öne sürülmektedir. Şiddet, tanrı veya kişinin ait olduğu grup adına işleniyorsa ve o grup dayanılmaz zorluklar çekiyorsa haklı görülebilir (Stankov ve ark., 2010a; 2019).Ütopyacılık ile ilişkili bahane-ütopyacılık faktörü, tanrısal güç inancı bahanesine benzemekle beraber yalnızca dindarlara değil ateist yönelimli radikal birey ve gruplara da hitap etmektedir (Stankov ve ark. 2019). Ütopyacılık faktörü, daha yüksek ideallere ulaşmak için şiddetin meşrulaştırılmasını ölçmektedir. Ahlaki bir otorite doğrultusunda en kötü düşünce ve davranışları meşrulaştırarak gerekçelendirmeyi ifade etmektedir (Stankov ve ark., 2010a; Karaburun ve Aşıcıoğlu, 2020).Kin faktörü ise batıya yönelik tutumlar ve berbat dünya inancı olmak üzere iki bileşenden meydana gelmektedir. Kin faktörü genel olarak dünyanın tehdit edici ve hoş olmayan bir yer olduğu düşüncesini ölçmektedir. Buna göre dünya, kötü, yanlış ve sefil bir yer olarak görülür (Stankov ve ark., 2010a). Burada bahsedilen kin, dış dünyadan algılanan tehditlerin yarattığı mutsuzluk ve korku hâlini ifade etmektedir (Stankov, 2019; Karaburun ve Aşıcıoğlu, 2020).

Ölçekten en az 30; en fazla 150 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, aşırılıkçı düşünce düzeyinin yüksekliğini ifade etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliğini gösteren Cronbach alfa değeri 0.84 olmakla beraber yüksek derecede güvenilir olduğu bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test yöntemiyle bakılan güvenirlik katsayısı ise 0.98 olarak bulunmuştur. Bu durum ölçeğin oldukça kararlı bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında yapılan güvenilirlik analizi sonucuna göre aşırılıkçı düşünce biçimi ölçeğinin genel Cronbach alfa katsayısının 0.85 olduğu ve güvenilirliği incelendiğinde oldukça yüksek güvenilirlikte bir skora sahip olduğu görülmektedir. Alt boyutlar bazında incelendiğinde, şiddet yanlılığı alt boyutuna ait α katsayısının 0.63, bahane tanrısal güç inancı alt boyutuna ait α katsayısının 0.78, bahane ütopyacılık alt boyutuna ait α katsayısının 0.73 ve kin-berbat dünya inancı-batı'ya yönelik tutumlar alt boyutuna ait α katsayısının 0.88 olduğu ve

şiddet yanlılığı alt boyutu dışında diğer alt boyutlar bazında da güvenilirliğin yüksek olduğu görülmüştür.

3.3.3. İntikam Ölçeği

İntikam ölçeği, Stuckless ve Goranson (1992) tarafından geliştirilmiştir. Orijinal ölçek tek boyuttan ve 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, (1) "kesinlikle katılmıyorum", (7) "kesinlikle katılıyorum" olacak şekilde 7'li likert tipindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20; en yüksek puan ise 140'tır. Puan yükseldikçe intikam alma düzeyinin yükseldiği varsayılmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık güvenirliğini gösteren Cronbach alfa değeri 0.92'dir. Test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise 0.90 olarak bulunmuştur

Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenirlik çalışmasını Satıcı ve ark. (2015) yapmıştır. Yapılan bu Türkçe uyarlama çalışması sonucunda da orijinalinde olduğu gibi 20 madde ve tek boyuttan oluşan bir ölçek ortaya çıkmıştır. 20-140 arası puanlanan 7'li likert tipteki bu ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.91'dir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı ise 0.87 olarak bulunmuştur. Bu çalışma dahilinde yapılan güvenirlik analizi sonucunda ise Cronbach alfa değeri .91 olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda ölçeğin, bireylerin intikam düzeyini geçerli ve güvenilir bir biçimde ölçebilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

3.3.4. Kolektif Narsisizm Ölçeği

Kolektif narsisizm ölçeği, Zavala ve ark. (2009) tarafından bireylerin ait hissettiği gruba dair narsisistik tutumlarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, 9 madde ve tek boyuttan oluşan 7'li likert tipi bir ölçektir. Maddeler (1) "kesinlikle katılmıyorum", (7) "kesinlikle katılıyorum" şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puan yükseldikçe kolektif narsisizm düzeyinin yükseldiği varsayılmaktadır.Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.82'dir. Zavala ve ark. (2016) tarafından Türk üniversite öğrencilerinin de dahil olduğu bir çalışmada

orijinal ölçek aynı boyut ve maddeleriyle Türkçeleştirilmiştir. Söz konusu Türkçeleştirilmiş ölçek, gerekli izinler alınarak bu çalışmadan doğrudan kullanılmıştır. Bu çalışmada kolektif narsisizm ölçeği için 9 soru üzerinden yapılan güvenilirlik analizi sonucuna göre ölçeğin genel Cronbach alfa katsayısının 0.81 olduğu bulunmuştur.

Kolektif narsisizm ölçeğine geçmeden önce katılımcılara, ölçek maddelerinde yer alan "grubum" ifadesini anlamlandırabilmeleri için en çok ait hissettikleri sosyal grup sorulmuştur. Kolektif narsisizm ölçeğinde yer alan maddeleri, maddelerdeki "grubum" ifadesi yerine belirttikleri sosyal grubu düşünerek cevaplamaları istenmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması

Tez çalışması için etik kurul onayı alınmasının ardından veri toplama safhasına geçilmiştir. Katılımcılara, gizlilik ve gönüllülük esası kapsamında kişisel bilgilerin alınmayıp üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağına dair bilgilendirme yapılmış ve katılımcılardan onam alınmıştır.

Çalışmada uygulanan form ve ölçekler, çevrimiçi platformda hazırlanmıştır. Veri toplama tamamen çevrimiçi platformlar üzerinden yapılmıştır. Form ve ölçekler, gönüllülük esasına dayalı olmak üzere öncelikle kartopu örnekleme yoluyla tez sahibi tarafından yakın çevreyle başlayarak yaygınlaştırılmıştır. Sonrasında form ve ölçekler, çevrimiçi platformda farklı demografik özelliklere sahip katılımcılara uygulanmıştır. Böylelikle toplumun farklı kesimlerinden birçok farklı katılımcıya ulaşmak hedeflenmiştir. Gerek salgın koşulları gerekse farklı kesimden bireylere ulaşmanın kolaylığı sebebiyle çevrimiçi veri toplama yönteminin çalışmanın hedefine ulaşmakta kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 22 programı kullanılmıştır. Sürecin başında her bir ölçek bazında eksik verilerin kontrolü sağlanarak eksik veri analizi yapılmıştır. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Kolektif Narsisizm ve İntikam ölçekleri bazında eksik veri bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu işlem sonrasında çalışmaya konu ölçek ve sorular üzerinden güvenilirlik analizleri yapılarak analizlere geçilmeden önce normallik varsayımları kontrol edilmiştir. Bu varsayımlar sırasıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk istatistik değerlerinin kıyaslanması, çarpıklık basıklık değerleri ve q-q plot grafiklerinin yorumlanması ile sağlanmıştır. Bu işlemler sonucunda sapan değerler gözlemlenmemesi nedeniyle datadan herhangi bir verinin çıkartılmaması sağlanmıştır.

Her bir varsayım bazında Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Kolektif Narsisizm ve İntikam ölçeklerine ait verilerin normallik koşullarına uyumu kontrol edilerek serilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle parametrik testler kullanılmıştır. Bağımsız iki grup arasındaki fark bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla grup arasındaki fark tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile test edilmiştir. Gruplar arası farkın istatistiksel olarak anlamlı çıkması durumunda Levene's istatistik değerine bakılmış ve varyansların homojen dağılması nedeniyle Scheffe Post hoc testi kullanılarak farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Sürekli değişkenler arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analizi ile incelenmiştir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada elde edilen verilerin analiz sonuçlarına dair bulgulara yer verilecektir. Bulgular, ölçeklerden elde edilen verilerin normallik varsayımlarının sınanması, demografik bilgi formundan elde edilen betimleyici istatistiklerin analizi ve hipotezlerin sınanmasını içermektedir.

4.1. Ölçeklere Ait Normallik Varsayımlarının Sınanması

Analizlere geçilmeden önce normallik varsayımları kontrol edilmiştir. Aşağıda detaylarına yer verilen bu varsayımlar sırasıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro Wilk istatistik değerlerinin kıyaslanması, çarpıklık basıklık değerleri ve q-q plot grafiklerinin yorumlanması ile sağlanmıştır.

Tablo I. Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Anlamlılık Değerleri

	Kolmogorov-Smirnov			**Shapiro-Wilk**		
	İstatistik	Sd	p	İstatistik	Sd	P
Aşırılıkçılık	,036	495	,171	,996	495	,353
Kolektif Narsisizm	,047	439	,021	,990	439	,006
İntikam	,080	495	,000	,969	495	,000

Sd: serbestlik derecesi p:anlamlılık değeri

Normallik testi sonuçlarına bakıldığında Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testinin p değerleri dikkate alınır. Örneklem büyüklüğünün 50 ve altı olması durumunda Shapiro-Wilk anlamlılık değerleri baz alınırken, 50 üstündeki veri setlerinde Kolmogorov-Smirnov anlamlılık değerleri dikkate alınmaktadır. Tablo I'de normallik hipotezi dikkate alındığında anlamlılık değerinin 0.05'ten büyük olması durumunda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul

edilmektedir. Bu kapsamda Kolmogorov- Smirnov sonuçlarının anlamlılık derecesine bakıldığında, aşırılıkçılık ölçeğinde p=0.171>0.05 olması nedeniyle serinin normal dağılım gösterdiği diğer yandan kolektif narsisizm (p=0.021<0.05) ve intikam (p=0.000<0.05) ölçeklerindeki anlamlılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması nedeniyle ölçeklerin normal dağılmadığı görülmüştür. Ancak bir veri setinde dağılımın normal olup olmadığına sadece bu yolla bakmak yeterli olmayacaktır. Bu nedenle bir sonraki bölümde çarpıklık basıklık değerleri incelenmiştir.

4.2. Eğiklik ve Basıklık Değerleri

Gruba ilişkin Skewness değerlerinin +1 ile -1 arasında, Kurtosis değerlerinin +2 ile -1 arasında olması gerekmektedir (Seçer, 2015: 25, 28). Konuya ilişkin diğer bir görüş ise Skewness ve kurtisos (çarpıklık ve basıklık) değerleri -2 ile +2 arasında değer aldığı için değişkenler normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır (George ve Mallery, 2010).

Bu kapsamda aşağıdaki betimleyici istatistik tablosu her bir grup bazında incelendiğinde ve çarpıklık-basıklık değerlerine bakıldığında aşırılıkçılık, kolektif narsisizm ve intikam ölçeklerinin normal dağılım özelliği gösterdiği görülmektedir.

Tablo II. Normal Dağılım Varsayımları için Betimsel İstatistikler

			İstatistik	**Std. Hata**
Aşırılıkçı Düşünce	**Ortalama**		82,7394	,72179
	95% Güven Aralığında Ortalama	Alt Sınır	81,3212	
		Üst Sınır	84,1576	
	%5 Kesilmiş Ortalama		82,7985	
	Medyan		83,0000	
	Varyans		257,885	
	Standart Sapma		16,05881	

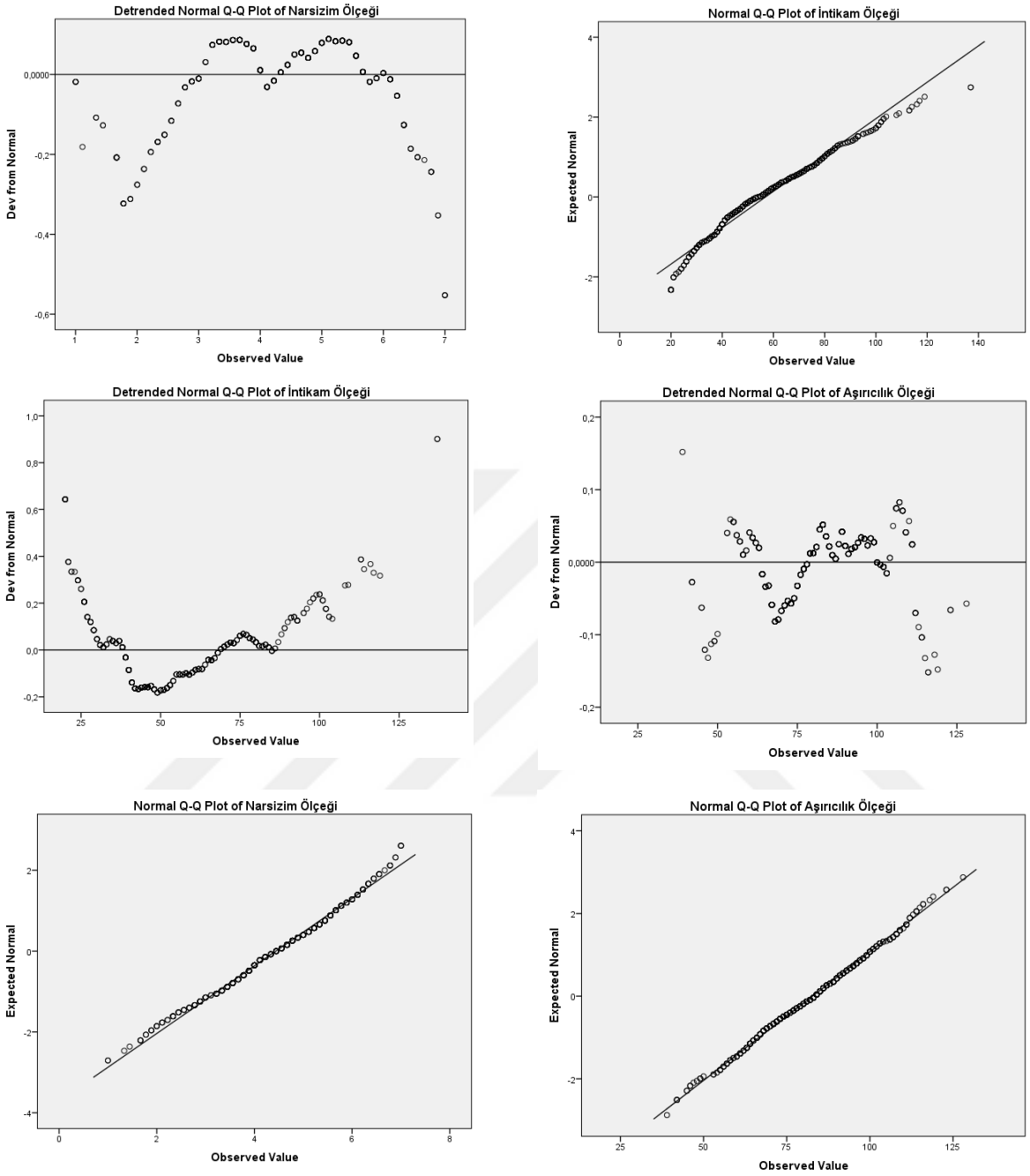
	Minimum		39,00	
	Maksimum		128,00	
	Aralık		89,00	
	Çeyrekler arası aralık		23,00	
	Çarpıklık		-,039	,110
	Basıklık		-,300	,219
			İstatistik	**Std. Hata**
Kolektif Narsisizm	**Ortalama**		4,4374	,05709
	95% Güven Aralığında Ortalama	Alt Sınır	4,3252	
		Üst Sınır	4,5496	
	%5 Kesilmiş Ortalama		4,4602	
	Medyan		4,4444	
	Varyans		1,431	
	Standart Sapma		1,19612	
	Minimum		1,00	
	Maksimum		7,00	
	Aralık		6,00	
	Çeyrekler arası aralık		1,67	
	Çarpıklık		-,242	,117
	Basıklık		-,270	,233
			İstatistik	**Std. Hata**
İntikam	**Ortalama**		56,9051	,98733
	95% Güven Aralığında Ortalama	Alt Sınır	54,9652	
		Üst Sınır	58,8449	
	%5 Kesilmiş Ortalama		55,9910	

Medyan	54,0000	
Varyans	482,540	
Standart Sapma	21,96678	
Minimum	20,00	
Maksimum	137,00	
Aralık	117,00	
Çeyrekler arası aralık	32,00	
Çarpıklık	,595	,110
Basıklık	,069	,219

4.3. Lineer Dağılım İncelemesi (Q-Q Plot ve Detrended Q-Q Plot Grafiği)

Normal Q-Q plot grafiğinde yer alan noktaların çizginin üzerinde veya çizgiye oldukça yakın olarak dağılması normal dağılıma işaret etmektedir. Bu çizginin çok dik olması ya da yatay olması normal dağılımdan uzaklaşıldığını göstermektedir. Detrended Q-Q plot grafiğinde ise noktaların grafikte yer alan yatay çizginin üzerinde ve altında rassal bir dağılım göstermesi, normal dağılım için beklenen bir durumdur. Diğer bir ifade ile noktaların belirli bir değer etrafında kümelenmemesi, rastgele dağılmış olması gerekmektedir (2015: 154, 157). Aşırılıkçı düşünce, kolektif narsisizm ve intikam ölçeklerini oluşturan soruların her bir ölçek bazında ortalaması alınarak serilerin dağılımı kontrol edilmiştir. Bu kapsamda ölçeklerde sapan değerlerin gözlemlenmemesi nedeniyle dağılımın lineer (doğrusal) olduğu ve serilerin normal dağılım göstermesi ile parametrik testlerin uygulanması sağlanmıştır.

Şekil 1 Q-Q Plot ve Detrended Q-Q Plot Grafikleri

4.4. Demografik Bilgi Formuna Ait Betimleyici İstatistikler

Çalışmanın toplam katılımcı sayısı 495'tir. Katılımcıların 293'ü (%59,2) kadın, 202'si (%40,8) erkektir. Katılımcıların yaşları 18-75 arasında değişmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması ise 34.50 (ss=12.59) yaştır. Katılımcılar yüzde Katılımcıların demografik formdan elde edilen özelliklerine dair betimsel istatistikler Tablo III'de belirtilmiştir:

Tablo III. Araştırma örneklemine ilişkin demografik bilgiler

Betimleyici İstatistikler	**Sayı (n)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet		
Kadın	293	59,2
Erkek	202	40,8
Toplam	495	100,0
Eğitim Durumu		
Lise ve öncesi	66	13,4
Üniversite	308	62,2
Yüksek lisans ve üstü	121	24,4
Toplam	495	100,0
İş Durumu		
Çalışıyor	315	63,6
Çalışmıyor	180	36,4
Toplam	495	100,0
Mesleği*		
Ev hanımı	7	2
Profesyonel meslek grubu		

İş ve yönetim	27	6,3
Eğitim	155	36
Bilim ve mühendislik	50	12
Sağlık	26	6
Hukuk, sosyal ve kültür	70	16
Bilgi ve iletişim teknolojisi	5	1,2
Büro Hizmetleri	27	6,3
Hizmet ve Satış	23	5,3
Diğer	41	10
Toplam	431	100,0

*Meslek sınıflandırması ve diğer başlığında verilen cevaplar tablo açıklamasında yer almaktadır.

Gelir Düzeyi		
3.000 TL altı	55	11,1
3.000-5.000 TL	145	29,3
5.001-10.000 TL	202	40,8
10.000 TL üzeri	93	18,8
Toplam	495	100,0
Yaşanılan Şehir		
İstanbul	212	42,8
Diyarbakır	30	6,1
Ankara	46	9,3
İzmir	23	4,6
Diğer	184	37,2
Toplam	495	100,0

Yaşanılan Yere Göç Durumu		
Göç yok	307	62,0
Göç var	188	38,0
Toplam	495	100,0
Göç Nedeni		
Eğitim	36	7,5
Evlilik/Aile	48	10,0
İş/Tayin	297	61,7
Diğer	100	20,8
Toplam	495	100,0
Şiddet ve Yasa Dışı Olayların Sık Olduğu Bir Mahallede Yaşama Durumu		
Evet	118	23,8
Hayır	377	76,2
Toplam	495	100,0
Aidiyet Hissedilen Grup Kimliği		
Politik Kimlik	169	34,3
Dini Kimlik	112	22,7
Etnik Kimlik	110	22,3
Hiçbiri	42	8,5
Diğer**	60	12,2
Toplam	493	100

**Diğer başlığında yer alan grup kimlikleri tablo açıklamasında belirtilmiştir.

Etnik, politik, dini, cinsel kimlik, ırk, kültür veya ulusal kökenden dolayı aşağılanma, tehdit edilme veya ayrımcılığa uğrama		
Evet	226	45,7

Hayır	269	54,3

Tablo IV. Katılımcıların etnik, politik, dini, cinsel kimlik, ırk, kültür veya ulusal kökenden dolayı aşağılanma, tehdit edilme veya ayrımcılığa uğrama ile şiddet ve yasa dışı olayların sık olduğu bir mahallede yaşama durumlarından etkilenme düzeylerine ilişkin bilgiler

Değişkenler	**Sayı (n)**	**Ortalama**	**Ss**
Etnik, politik, dini, cinsel kimlik, ırk, kültür veya ulusal kökenden dolayı aşağılanma, tehdit edilme veya ayrımcılığa uğrama durumundan etkilenme düzeyi	225	3,63	1,16
Şiddet ve yasa dışı olayların sık olduğu bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyi	116	3,41	1,13

Tablo V. Katılımcıların politik görüş ve dini inanç düzeylerine ilişkin bilgiler

Değişkenler	**Sayı (n)**	**Ortalama**	**Ss**
Politik görüş*	495	3,41	1,23
Dini inanç düzeyi	495	3,77	1,85

*Politik görüş ölçeğinden alınan puan arttıkça katılımcıların sağ görüş eğiliminin arttığı varsayılmaktadır.

Tablo VI. İş arayan katılımcıların iş arama süresi

Değişken	Sayı (n)	Ortalama	Ss
İş arama süresi (ay)	64	13,03	17,87

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde kişilerin 2'sinin (%0,4) okur yazar, 2'sinin (%0,4) ilkokul, 6'sının (%1,2) ortaokul, 56'sının (%11,3) lise, 308'inin (%62,2) üniversite ve 121'inin (%24,4) yüksek lisans ve üzeri eğitim düzeyinde olduğu görülmüştür. Kişilerin iş durumları incelendiğinde 315'inin (%63,6) çalıştığı, 180'inin (%36,4) çalışmadığı görülmüştür. Herhangi bir işte çalışmayıp iş aramakta olan katılımcıların ortalama iş arama süresinin 13,03 ay olduğu görülmüştür (ss=17,87).

Katılımcıların meslekleri incelendiğinde 333'ünün (%78) profesyonel meslek grubundan, 27'sinin (%6,4) büro hizmetleri, 23'ünün hizmet ve satış (%5,4), 41'inin (%9,6) diğer meslek gruplarından olduğu görülmüştür. Profesyonel meslek grubundan 27 kişi (%8,1) iş ve yönetim, 155 kişi (%46,5) eğitim, 50 kişi (%15) bilim ve mühendislik, 26 kişi (%7,8) sağlık, 70 kişi (%21) hukuk, sosyal ve kültür, 5 kişi (%1,5) bilgi ve iletişim teknolojisi meslek alanlarındandır.

Meslek gruplandırması sınıflandırması, Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması (ISCO-08) doğrultusunda yapılmıştır. Katılımcıların belirttiği meslekler, ISCO-08 ana meslek grupları arasından 3 ana grup başlığında sınıflandırılmıştır. Bu başlıklara uymayanlar "diğer" başlığı altında toplanmıştır.

1. Profesyonel meslek grubu

a. Bilim ve mühendislik: Mimar, mühendis, matematikçi vs.,

b. Sağlık: Tıp doktoru, hemşire, diyetisyen, veteriner hekim vs.,

c. Eğitim: Öğretmen, akademisyen vs.,

d. İş ve yönetim: Muhasebeci, insan kaynakları, işletmeci vs.,

e. Bilgi ve iletişim teknolojisi: Yazılımcı vs.,

f. Hukuk, sosyal ve kültür: Avukat, psikolog, çevirmen, sosyal çalışmacı

2. Büro hizmetleri: Memur, sekreter vs.

3. Hizmet ve satış: Aşçı, kasiyer, polis memuru, kuaför vs.

Bu sınıflandırmaya uymayan emlakçı, özel sektör, reklamcı, uluslararası ilişkiler uzmanı, müteahhit, takı tasarımcısı, tekstilci, serbest meslek, esnaf cevapları "diğer" başlığında sınıflandırılmıştır.

Katılımcıların gelir düzeyleri incelendiğinde, 55'inin (%11,1) 3.000TL altı, 145'inin (%29,3) 3.000 ile 5.000 TL arasında, 202'sinin (%40,8) 5.001 ile 10.000 TL arasında ve 93'ünün (%18,8) 10.000 TL üzerinde gelire sahip olduğu görülmüştür.

Katılımcıların yaşadıkları şehirler incelendiğinde, 212'sinin (%42,8) İstanbul, 30'unun (%6,1) Diyarbakır, 46'sının (%9,3) Ankara, 23'ünün (%4,6) İzmir ve 184'ünün (%37,2) diğer şehirlerden katılan kişiler olduğu görülmüştür. Diğer grubunun içinde (15 kişinin Bursa, 11 kişinin Antalya, 11 kişinin Balıkesir, 10 kişinin Kocaeli, 8 kişinin Kahramanmaraş, 8 kişinin Van, 6 kişinin Muğla, 6 kişinin Tekirdağ, 5 kişinin Manisa, 5 kişinin Tokat, 5 kişinin Erzincan, 5 kişinin Gaziantep, 5 kişinin Adana, 4 kişinin Sakarya, 4 kişinin Denizli, 4 kişinin Konya, 3 kişinin Samsun, 3 kişinin Rize, 3 kişinin Çanakkale, 3 kişinin Batman, 3 kişinin Elazığ, 3 kişinin Kayseri, 3 kişinin Aydın, 3 kişinin Kırklareli ve geri kalan kişilerin diğer illerde yaşayan kişiler olduğu görülmektedir.

Yaşanılan yere göç etme durumu incelendiğinde, 307'sinin (%62) göç etmediği, 188'inin (%38,0) göç ettiği görülmektedir. Göç eden kişilerin nedenleri incelendiğinde, 36'sının (%7,5) eğitim, 48'inin (%10) evlilik/aile, 297'sinin (%61,7) iş/tayin ve 100'ünün (%20,8) diğer dediği görülmüştür. "Diğer" olarak belirtilen grupta, 8 kişi yaşam tarzı değişikliğini, 3 kişi baskıyı, 3 kişi köy boşaltmasını, 3 kişi zorunluluğu, 2 kişi terörü, 2 kişi

etnik kökeni, 1 kişi toprak kavgasını, 1 kişi depremi, 1 kişi sağlık problemlerini ve 1 kişi siyasi nedenleri göç nedeni olarak belirtmiştir.

Kişilerin şiddet ve yasa dışı olayların sık olduğu bir mahallede yaşama durumları incelendiğinde, 118'inin (%23,8) evet, 377'sinin (%76,2) hayır dediği gözlemlenmiştir. Katılımcıların etnik, politik, dini, cinsel kimlik, ırk, kültür veya ulusal kökenden dolayı aşağılanma, tehdit edilme veya ayrımcılığa uğrama durumları incelendiğinde 226'sının (%45,7) evet, 269'unun (%54,3) hayır dediği gözlemlenmiştir.

Aidiyet hissedilen grup kimliği incelendiğinde katılımcıların 169'unun (%34,3) politik kimlik, 112'sinin (%22,7) dini kimlik, 110'unun (%22,3) etnik kimlik, 42'sinin (%8,5) hiçbir kimliğe aidiyet hissetmediği ve 60'ının (%12,2) "Diğer" şıkkını seçtiği görülmektedir. Gruplama yapılırken "Diğer" olarak belirtilen grupta, 27 kişinin "İnsan/Hümanizm", 8 kişinin"Mesleki Kimlik", 5 kişinin "Feminist", 8kişinin "Kişisel Kimliğim, Kişisel özellikler", 2 kişinin "Hayvansever", 2 kişinin "TC Vatandaşlığı", 4 kişinin "cinsiyet, cinsel kimlik", 1 kişinin "Doğduğum Şehir", 2 kişinin "Dünya Vatandaşı, Kozmopolit", 1 kişinin "Kültürel Kimlik" olarak cevap verdiği görülmektedir.

Katılımcılardan politik görüşlerini aşırı sol ve aşırı sağ arasında 7'li likert tipi ölçek ile derecelendirmeleri beklenmiştir. Bu doğrultuda ölçekten alınan puan arttıkça katılımcıların sağ görüşe olan eğiliminin arttığı varsayılmaktadır. Katılımcıların politik görüşleri ortalama 3,41 (ss=1,23) olarak bulunmuştur. Katılımcılardan dini inanç düzeylerini de 7'li likert tipte ölçek ile derecelendirmeleri beklenmiştir. Katılımcıların dini inanç düzeyleri ortalama 3,77 (ss=1,85) olarak bulunmuştur.

4.5. Ölçeklere Ait Betimleyici İstatistikler

Tablo VII. Ölçeklere ait puan ortalama ve standart sapma değerleri

Ölçekler	n	Puan aralığı	Puan ortalaması	Standart sapma
Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği Toplam Puan	495	39-128	82.74	16.06
Şiddet Yanlılığı	495	7-28	9,88	3,39
Bahane Tanrısal Güç	495	6-30	16,27	6,06
Bahane Ütopyacılık	495	5-25	14,48	4,63
Kin (BYT-BDİ)	495	14.60	42,11	9,86
Kolektif Narsisizm Ölçeği	495	9-63	38.85	11.52
İntikam Ölçeği	495	20-137	56.91	21.97

Yukarıdaki Tablo VII'de görüldüğü gibi, katılımcıların Aşırılıkçı Düşünce düzeyleri ortalama 82,74 olarak bulunmuştur (ss=82.74). Aşırılıkçı Düşünce Biçimi alt boyutlardan Şiddet Yanlılığı puan ortalaması 9,88 (ss=3,39); BahaneTanrısal Güç puan ortalaması 14,48 (ss=4,63); Bahane Ütopyacılık puan ortalaması 14,48 (ss=4,63); Kin (BYT-BDİ) puan ortalamasının ise 42,11 (ss=9,86) olduğu görülmüştür. Katılımcıların ortalama kolektif narsisizm puanının 38,85 (ss=11,52); ortalama intikam düzeyinin ise 56,91 (ss=21,97) olduğu bulunmuştur.

4.6. Hipotezlerin Sınanması

Hipotez 1: "Aşırılıkçı düşünce düzeyi ile kolektif narsisizm arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır." yönündeki hipotezi test etmek için pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo VIII. Aşırılıkçı Düşünce ile Kolektif Narsisizm Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	Aşırılıkçılık	Şiddet Yanlılığı	Bahane TanrısalGüç	Bahane Ütopyacılık	Kin (BYT-BDİ)
Kolektif Narsisizm	.25**	.09	.02	.31**	.21**

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo VIII'te görüldüğü gibi, Kolektif Narsisizm ve Aşırılıkçılık düzeyleri arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi kapsamında incelenmiş olup, kolektif narsisizm ve aşırılıkçılık toplam puanı arasında düşük düzeyde pozitif yönlü (r=.25, p<.01) ilişki olduğu görülmüştür. Kolektif narsisizm düzeyi arttıkça aşırılıkçılık düzeyi de artmaktadır. Kolektif narsisizm düzeyi, aşırılıkçılık ölçeğinin alt boyutları ile değerlendirildiğinde; Kolektif narsisizm ile bahane ütopyacılık (r=.31, p<0.01) ve kin-berbat dünya inancı/batıya yönelik tutumlar (r=.21, p<0.01) alt ölçekleri arasında istatistiksel olarak düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Kolektif narsisizm düzeyi arttıkça şiddet yanlılığı, bahane ütopyacılık ve kin-berbat dünya inancı/batıya yönelik tutumların düzeyi artmaktadır. Kolektif narsisizm ile Şiddet Yanlılığı, Bahane Tanrısal Güç alt ölçeği arasında ise istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki saptanmamıştır.

Tablo IX. Kolektif Narsisizm Düzeyinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ve Bahane Ütopyacılık Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Toplam

Kolektif Narsisizm	**R^2**	**B**	**t**	**F (494)**
	.06	.25	5,65*	31,91*
	Bahane Ütopyacılık			
Kolektif Narsisizm	**R^2**	**B**	**t**	**F(494)**
	.10	.31	7,18*	51,53*
	Kin (BYT-BDİ)			
Kolektif Narsisizm	**R^2**	**B**	**t**	**F(494)**
	.05	.21	4,85*	23,53*

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Kolektif narsisizmin aşırılıkçı düşünce biçimi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=31,91; p<.05), Kolektif narsisizmin aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.25, t=5,65; p<.001). Bağımlı değişkenindeki varyansın %6'sının kolektif narsisizm ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.06).

Kolektif narsisizmin bahane ütopyacılık alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=51,53; p<.05), Kolektif narsisizmin aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.31, t=7,18; p<.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın %10'unun kolektif narsisizm ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.10).

Kolektif narsisizmin kin: batıya yönelik tutumlar-berbat dünya inancı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=23,53; p<.001). Kolektif narsisizmin aşırılıkçı

düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.21, t=4,85; p<.001). Bağımlı değişkenindeki varyansın %5'inin kolektif narsisizm ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.05).

Hipotez 2; Aşırılıkçı düşünce düzeyi ile intikam düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır." yönündeki hipotezi test etmek için pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo X. Aşırılıkçı Düşünce ile İntikam Düzeyi Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	**Aşırılıkçı Düşünce**	**Şiddet Yanlılığı**	**Bahane Tanrısal Güç**	**Bahane Ütopyacılık**	**Kin (BYT-BDİ)**
İntikam Düzeyi	.13**	.41**	.03	-.05	.07

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo X'te görüldüğü gibi, intikam düzeyi ile aşırılıkçılık toplam puanı arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi kapsamında incelenmiş olup intikam düzeyi ile aşırılıkçı düşünce ölçeği toplam puanı arasında düşük düzeyde pozitif yönlü (r=.13, p<0.01), Şiddet Yanlılığı alt ölçeği ile orta düzeyde pozitif yönlü (r=.41, p<0.01) bir ilişki olduğu bulunmuştur. İntikam düzeyi artıkça aşırılıkçı düşüncenin ve şiddet yanlılığının arttığı görülmüştür. İntikam düzeyinin, Bahane Tanrısal Güç, Bahane Ütopyacılık ve Kin-(BYT/BDİ) alt boyutları ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı gözlemlenmiştir (p>0.05).

Tablo XI.İntikam Düzeyinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ve Şiddet Yanlılığı Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	**Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Toplam**			
İntikam Düzeyi	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.02	.13	2,84*	8,04*
	Şiddet Yanlılığı			
İntikam Düzeyi	**R^2**	B	T	F(494)
	.17	.41	9,99*	99,72*

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı.

İntikam düşüncesinin aşırılıkçı düşünce biçimi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=8,04 p<0.05), intikam düşüncesinin aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.13, t=2,84; p<0.05). Bağımlı değişkendeki varyansın %2'sinin intikam ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.02).

İntikam düşüncesinin şiddet yanlılığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=99,72; p<0.05), intikam düşüncesinin şiddet yanlılığını anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.24., t=; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın %17'sinin intikam ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.17).

Hipotez 3 "Bireylerin dini inanç düzeyleri arttıkça aşırılıkçı düşünce düzeyleri artmaktadır." yönündeki hipotezi test etmek için pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo XII. Aşırılıkçılık ile Dini İnanç Düzeyi Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	Aşırılıkçılık	Şiddet Yanlılığı	Bahane Tanrısal Güç	Bahane Ütopyacılık	Kin-BYT/BDİ
Dini İnanç Seviyesi	.58**	-.08	.78**	.15**	.43**

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XII'te görüldüğü gibi dini inanç düzeyi ile aşırılıkçılık arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi kapsamında incelenmiş olup dini inanç ile aşırılıkçı düşünce ölçeği toplam puanı (r=.58, p<0.01) ve Kin-Batıya Yönelik Tutumlar/Berbat Dünya İnancı (r=.43,p<0.01) alt ölçeği arasında orta düzeyde, bahane tanrısal güç (r=.78, p<0.01) alt ölçeği arasında yüksek düzeyde ve Bahane ütopyacılık (r=.15, p<0.01) alt ölçeği arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Dini inanç ile şiddet yanlılığı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Tablo XIII. Dini İnanç Düzeyinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Bahane Tanrısal Güç, Bahane Ütopyacılık ve Kin: Batıya Yönelik Tutumlar-Berbat Dünya İnancı Alt Boyutları Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	**Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Toplam**			
Dini İnanç Düzeyi	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.34	.58	15,93*	253.81*
	Bahane Tanrısal Güç			
Dini İnanç Düzeyi	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**

	.61	.78	27,59*	761,16*
	Bahane Ütopyacılık			
Dini İnanç Düzeyi	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.02	.15	3,34*	11,13*
	Kin (BYT-BDİ)			
Dini İnanç Düzeyi	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.18	.43	10.50*	110.19*

*p<0.05 düzeyinde anlamlı

Dini inancın aşırılıkçı düşünce biçimi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=253.81; p<0.05), dini inancın aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.58, t=15.93; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 34'ünün dini inanç ile açıklandığı bulunmuştur (R^{22}=.34).

Dini inancın bahane tanrısal güç üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F;(494)=761.16; p<0.05), dini inancın bahane tanrısal gücü anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.78, t=27.59; p<.001). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 61'inin dini inanç ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.61).

Dini inancın bahane ütopyacılık üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494))=11.13; p<0.05), dini inancın bahane ütopyacılığı anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.15, t=3.34; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın %2'sini dini inanç ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.02).

Dini inancın Kin. Batıya Yönelik Tutumlar-Berbat Dünya İnancı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu ($F(494)=110.19$; $p<0.05$), dini inancın kini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir ($\beta=.43$, $t=10.50$; $p<0.05$). Bağımlı değişkenindeki varyansın %18'ini dini inanç ile açıklandığı bulunmuştur ($R^2=.18$).

Hipotez 4: "Bireylerin politik olarak sağ görüşe eğilimi arttıkça aşırılıkçılık düzeyi de artmaktadır." yönündeki hipotez test etmek için pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo XIV. Aşırılıkçılık ile Politik Görüş Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	Aşırılıkçılık	Şiddet Yanlılığı	Bahane Tanrısal Güç	Bahane Ütopyacılık	Kin BYT BDİ
Politik Görüş	.43**	-.04	.58**	.08	.32**

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XIV'te görüldüğü gibi, politik görüş ile aşırılıkçılık düzeyi ve alt boyutları arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi kapsamında incelenmiştir. Politik görüş ile aşırılıkçılık toplam puanı arasında orta düzeyde pozitif yönlü ($r=.43$, $p<0.01$), bahane tanrısal güç ile politik görüş arasında orta düzeyde pozitif yönlü ($r=.58$, $p<0.01$) ve kin-batıya yönelik tutumlar-berbat dünya inancı ile politik görüş arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ($r=.32$, $p<0.01$) ilişki olduğu görülmüştür. Kişilerin sol görüşten sağ görüşe geçme eğilimleri arttıkça aşırılıkçılık düzeylerinde, bahane tanrısal güç düzeylerinde ve kin-batıya yönelik tutumlar-

berbat dünya inancı düzeylerinde artış olduğu gözlemlenmiştir. Diğer yandan politik görüş ile şiddet yanlılığı ve bahane ütopyacılık alt boyutları arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p>0.05).

Tablo XV. Politik Görüşün Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Bahane Tanrısal Güç ve Kin: Batıya Yönelik Tutumlar-Berbat Dünya İnancı Alt Boyutları Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	**Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Toplam**			
Politik Görüş	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.19	.43	10,60*	112,32*
	Bahane Tanrısal Güç			
Politik Görüş	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.34	.58	15,71*	246,74*
	Kin (BYT-BDİ)			
Politik Görüş	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.11	.32	7,61*	57,92*

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Politik görüşün aşırılıkçı düşünce biçimi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu F(494)=112.32; p<0.05), politik görüşün aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.43, t=10.60; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 19'unun sağ politik görüş ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.19).

Politik görüşün bahane tanrısal güç alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu F(494)=246,74; p<0.05), politik görüşün bahane tanrısal güç inancını anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.58, t=15.71; p<.001). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 34'ünün bahane tanrısal güç inancı ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.34).

Politik görüşün kin batıya yönelik tutumlar ve berbat dünya inancı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu F(494)=57.92; p<0.05), politik görüşün aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.32, t=7.61; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 11'inin sağ politik görüş ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.11).

Hipotez 5: "Bireylerin aşırılıkçı düşünce düzeyleri, kendilerini tanımladıkları kimliğin niteliğine göre (politik, dini, etnik veya diğer) anlamlı düzeyde değişiklik göstermektedir." yönündeki hipotezi test etmek için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.

Tablo XVI. Ait Hissedilen Kimliğe Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

Değişkenler	**Ait Hissedilen Kimlik**	**N**	**x̄**	**ss**	**F**	**P**
Aşırılıkçılık	Politik Kimlik	169	80,17	15,37	23.147	.000**
	Dini Kimlik	112	93,00	13,59		
	Etnik Kimlik	110	84,20	15,05		
	Hiçbiri	42	73,47	14,82		

	Diğer	60	75,58	14,77		
Şiddet Yanlılığı	Politik Kimlik	169	10,39	3,97	1.555	.185
	Dini Kimlik	112	9,69	2,79		
	Etnik Kimlik	110	9,74	3,26		
	Hiçbiri	42	9,65	3,41		
	Diğer	60	9,33	2,83		
Bahane Tanrısal Güç	Politik Kimlik	169	13,43	5,34	48.871	.000**
	Dini Kimlik	112	21,53	3,99		
	Etnik Kimlik	110	17,45	5,58		
	Hiçbiri	42	14,67	5,60		
	Diğer	60	13,61	5,28		
Bahane Ütopyacılık	Politik Kimlik	169	15,22	4,93	7.237	.000**
	Dini Kimlik	112	14,95	4,37		
	Etnik Kimlik	110	14,19	4,58		
	Hiçbiri	42	11,19	3,47		
	Diğer	60	14,46	4,10		
Kin-BYT/BDİ	Politik Kimlik	169	41,12	9,11	12.630	.000**
	Dini Kimlik	112	46,83	8,95		
	Etnik Kimlik	107	42,81	9,93		

Hiçbiri	42	37,95	9,86
Diğer	60	38,17	9,80

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XVI'te görüldüğü gibi Aşırılıkçılık durumunun ait hissedilen kimliğe göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($F(490)=23.147$; $p<0.01$). Bu farkın nedeni aşırılıkçılık ölçeğinde varyansların homojen dağılması nedeniyle Scheffe post hoc testi ile incelenmiştir. Grup içinde dini kimliği baskın olan grup üyelerinin aşırılıkçılık düzeylerinin en yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Dini kimliğin baskın olma durumu Bahane Tanrısal Güç ($F(490)=48.871$; $p<0.01$) ve Kin-Batıya Yönelik Tutumlar/Berbat Dünya İnancı ($F(490)12.630$; $p<0.01$) alt boyutlarında benzer şekilde etkisini göstermekte olup Bahane Ütopyacılık alt boyutunda politik kimliğin ($F(490)=7.237$; $p<0.01$) baskın geldiği gözlemlenmiştir. Diğer yandan Şiddet yanlılığı alt boyutunda ait hissedilen kimliğin gruplar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı gözlemlenmiştir ($p>0.05$).

Hipotez 6: "Aşırılıkçı düşünce düzeyi ile etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumları ile aşırılıkçı düşünce düzeyi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır." yönündeki hipotezi test etmek için bağımsız örneklem t testi analizi uygulanmıştır.

Tablo XVII. Etnik Köken, Irk, Din, Kültür, Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumunun Aşırılıkçılık ve Alt Boyutlarına Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları

Değişkenler	Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumu	N	x̄	ss	t	P
Aşırılıkçılık	Evet	226	81,23	14,61	1.948	.052
	Hayır	269	84,01	17,10		
Şiddet Yanlılığı	Evet	226	10,25	3,78	2.195	.029*
	Hayır	269	9,57	2,99		
Bahane Tanrısal Güç	Evet	226	15,12	6,27	-3.900	.000**
	Hayır	269	17,24	5,70		
Bahane Ütopyacılık	Evet	226	14,28	4,32	-.871	.384
	Hayır	269	14,64	4,87		
Kin-BYT/BDİ	Evet	226	41,57	9,12	-1.113	.266
	Hayır	269	42,55	10,43		

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı *p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XVII'de görüldüğü gibi yapılan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda; aşırılıkçı düşünce ölçeği toplam puanında (t(493)=-1.948; p>0.05), Bahane Ütopyacılık

(t(493)=-0.871; p>0.05) ve Kin-Batıya Yönelik Tutumlar/Berbat Dünya İnancı (t(493)=-1.113 p>0.05) alt ölçeklerinde gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu fark etkisini sadece Şiddet Yanlılığı (t(493)=2.195; p<0.05) ve Bahane Tanrısal Güç (t(493)=-3.900; p<0.01) alt boyutlarında göstermiş olup etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalan kişilerin şiddet yanlılığı düzeylerinin daha yüksek, bahane Tanrısal Güç düzeylerinin daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo XVIII. Etnik Köken, Irk, Din, Kültür, Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumundan Etkilenme Düzeyi ile Aşırılıkçılık Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	Aşırılıkçılık	Şiddet Yanlılığı	Bahane Tanrısal Güç	Bahane Ütopyacılık	Kin BYT BDİ
Etnik Köken. Irk. Din. Kültür. Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma. Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumundan Etkilenme Düzeyi	.06	-.05	.07	.13*	.00

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XVIII'de görüldüğü gibi, etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumundan etkilenme

düzeyi ile aşırılıkçılık düzeyi ve alt boyutları arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi kapsamında incelenmiş olup, etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumundan etkilenme düzeyi ile aşırılıkçılık düzeyi ile aşırılıkçılık toplam puanı arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0.05$). Ancak alt boyutlar bazında incelendiğinde etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumundan etkilenme düzeyi ile bahane ütopyacılık arasında çok zayıf düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur ($r=.13$, $p<0.05$).

Tablo XIX. Etnik Köken. Irk. Din. Kültür. Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma. Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumundan Etkilenme Düzeyinin Bahane Ütopyacılık Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	**Bahane Ütopyacılık**			
Etnik Köken. Irk. Din. Kültür. Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma. Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumundan Etkilenme Düzeyi	**R^2**	B	**t**	**F (494)**
	.02	.13	1,97	3,88

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumundan etkilenme düzeyinin bahane ütopyacılık alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olmadığı görülmüştür ((F494)= 3,88 ; p>.001).Etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit

edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumundan etkilenme düzeyinin bahane ütopyacılık alt boyutunu yeteri kadar yordamadığı belirlenmiştir (β=.13, t=1,97; p>.001).

Hipotez 8: "Bireylerin şiddet ve yasa dışı olayların sık olduğu bir mahallede yaşama durumları ile aşırılıkçılık düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır." yönündeki hipotezi test etmek için bağımsız örneklem t testi analizi uygulanmıştır.

Tablo XX. Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumunun Aşırılıkçılık ve Alt Boyutlarına Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları

Değişkenler	**Suç ve Şiddet Eğilimli Mahallede Yaşama**	**N**	**x̄**	**ss**	**T**	**P**
Aşırılıkçılık	Evet	118	80,84	17,30	-1.468	.143
	Hayır	377	83,33	15,62		
Şiddet Yanlılığı	Evet	118	10,50	3,93	2.046	.042*
	Hayır	377	9,68	3,19		
Bahane Tanrısal Güç	Evet	118	15,32	5,84	-1.955	.051
	Hayır	377	16,56	6,09		
Bahane Ütopyacılık	Evet	118	13,92	4,953	-1.500	.134

	Hayır	377	14,65	4,51		
Kin (BYT-BDİ)	Evet	118	41,10	10,57	-1.270	.205
	Hayır	377	42,42	9,61		

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XX'te görüldüğü gibi aşırılıkçılık düzeyinin, suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumuna göre incelendiği bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda, Aşırılıkçı düşünce ölçeği toplam puanı, Bahane Tanrısal Güç, Bahane Ütopyacılık, ve Kin-Batıya Yönelik Tutumlar/Berbat Dünya İnancı alt ölçeklerinde gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu fark etkisini sadece Şiddet Yanlılığı alt boyutunda göstermiş olup suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşayan kişilerin şiddet yanlılığı düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir ($t(493)=2.046$; $p<0.05$).

Tablo XXI. Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumundan Etkilenme Düzeyi ile Aşırılıkçılık Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	Aşırılıkçılık	Şiddet Yanlılığı	Bahane Tanrısal Güç	Bahane Ütopyacılık	Kin BYT BDİ

Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumundan Etkilenme Düzeyi	.17	-.03	.17	.22*	.08

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XXI'te görüldüğü gibi, suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyi ile aşırılıkçılık düzeyi ve alt boyutları arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi kapsamında incelenmiştir. Ana ölçek olan aşırılıkçılık ile suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p>0.05). Diğer yandan aşırılıkçılık alt boyutu olan bahane ütopyacılık ile suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyi düşük düzeyde pozitif yönlü (r=.22, p<0.05) ilişki olduğu görülmüştür. Suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyleri arttıkça bahane ütopyacılık durumlarında artış olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo XXII. Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumundan Etkilenme Düzeyinin Bahane Ütopyacılık Alt Boyutu Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	**Bahane Ütopyacılık**			
	R^2	**B**	**t**	**F (494)**
Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı Bir Mahallede Yaşama Durumundan Etkilenme Düzeyi	.03	.17	1,89*	3,57*

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyinin bahane ütopyacılık üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu ($F(494)=3,57$; $p<0.05$), Suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumundan etkilenme düzeyinin bahane ütopyacılık alt boyutunu anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir ($\beta=.17$, $t=1,89$; $p<0.05$). Bağımlı değişkenindeki varyansın %3'ünün iş arama süresi ile açıklandığı bulunmuştur ($R^2=.03$).

Hipotez 9; "Kolektif narsisizm düzeyi ile intikam düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır." yönündeki hipotezi test etmek için pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo XXIII. Kolektif Narsisizm ve İntikam Düzeyi Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	1	2
1 **Kolektif Narsisizm**	-	.17**
2 **İntikam**	.17**	-

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XXIII'da görüldüğü gibi, kolektif narsisizm ve intikam düzeyi arasındaki ilişki korelasyon analizi kapsamında incelenmiş olup, kolektif narsisizm ve intikam düzeyi arasında çok düşük düzeyde pozitif yönlü ($r=.17$, $p<0.01$) ilişki olduğu görülmüştür. Kolektif narsisizm düzeyi arttıkça intikam düzeyi artmaktadır.

Tablo XXIV. Kolektif Narsisizm Düzeyinin İntikam Düzeyi Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	**İntikam**			
Kolektif Narsisizm	**R^2**	**B**	**T**	**F(494)**
	.03	.17	3,91*	15,28*

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Kolektif narsisizmin intikam düşüncesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)= 15,28; p<0.05), kolektif narsisizmin intikam düşüncesini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.17., t=3.91; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın %3 'ünün kolektif narsisizm ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.03).

4.7. Diğer Analizler

Bu bölümde, aşırılıkçı düşünce düzeyi ile demografik bilgi formundan elde edilen verilerin ilişkileri test edilmiş ve analiz sonuçları belirtilmiştir.

Tablo XXV. Cinsiyet Değişkenine Göre Kişilerin Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Göre Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları

Değişkenler	**Cinsiyet**	**N**	**x̄**	**ss**	**T**	**P**
Aşırılıkçılık	Kadın	293	83,06	14,90	.526	.599
	Erkek	202	82,26	17,62		
Şiddet Yanlılığı	Kadın	293	9,40	3,29	-3.825	.000**

	Erkek	202	10,57	3,42		
Bahane Tanrısal Güç	Kadın	293	16,54	5,89	1.204	.229
	Erkek	202	15,87	6,27		
Bahane Ütopyacılık	Kadın	293	14,46	4,60	-.077	.939
	Erkek	202	14,50	4,66		
Kin-BYT/BDİ	Kadın	293	42,65	9,46	1.483	.139
	Erkek	202	41,31	10,37		

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XXV'te görüldüğü gibi aşırılıkçılık ölçeğinin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu fark, etkisini sadece şiddet yanlılığı($t(493)=-3.825$; $p<0.01$) alt boyutunda göstermiş olup cinsiyete göre grup üyelerinin şiddet yanlılığı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu kapsamda erkeklerin şiddet yanlılığının kadınlara göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo XXVI. Eğitim Düzeyine Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

Değişkenler	**Eğitim Düzeyi**	**N**	**x̄**	**ss**	**F**	**P**
Aşırılıkçı Düşünce	Lise ve öncesi	66	91,16	17,60	10.957	.000**
	Lisans	308	81,59	15,31		
	Lisansüstü ve Üzeri	121	81,06	15,76		
Şiddet Yanlılığı	Lise ve öncesi	66	10,96	3,76	3.991	.019*

	Lisans	308	9,73	3,52		
	Lisansüstü ve Üzeri	121	9,65	2,70		
Bahane Tanrısal Güç	Lise ve öncesi	66	17,59	6,27	2.804	.062
	Lisans	308	15,81	5,94		
	Lisansüstü ve Üzeri	121	16,71	6,12		
Bahane Ütopyacılık	Lise ve öncesi	66	16,09	5,29	5.655	.004**
	Lisans	308	14,42	4,56		
	Lisansüstü ve Üzeri	121	13,74	4,20		
Kin-BYT/BDİ	Lise ve öncesi	66	46,51	9,49	8.034	.000**
	Lisans	308	41,61	9,78		
	Lisansüstü ve Üzeri	121	40,95	9,68		

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı **p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XXVI'te görüldüğü gibi aşırılıkçılık ($F(2,492)=10.957$; $p<0.01$) ölçeğinin eğitim düzeyine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu etki Şiddet Yanlılığı ($F(2,492)=3.991$; $p<0.05$), Bahane Ütopyacılık ($F(2,492)==5.655$; $p<0.01$) ve Kin-Batıya Yönelik Tutumlar/Berbat Dünya İnancı ($F(2,492)==8.034$; $p<0.01$) alt boyutlarında da görülmektedir. Bu farkın nedeni aşırılıkçılık ölçeğinde varyansların homojen dağılması nedeniyle Scheffe post hoc testi ile incelenmiştir. Bakıldığında grup içinde aşırılıkçılık düzeyi en yüksek lise ve öncesi eğitim düzeyine sahip üyelerde görülürken, en düşük ise lisansüstü ve üzeri mezuniyet seviyesine sahip bireylerde görülmektedir. Bir başka deyişle, eğitim seviyesi arttıkça kişilerde görülen aşırılıkçılık durumunun azaldığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan eğitim düzeyinin

Bahane Tanrısal Güç alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür (p>0.05).

Tablo XXVII. Kişilerin İş Durumuna Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Bağımsız Örneklem t Testi Analizi Bulguları

Değişkenler	İş Durum	N	x̄	Ss	T	P
Aşırılıkçılık	Çalışıyor	315	82,69	15,81	-.087	.931
	Çalışmıyor	180	82,82	16,51		
Şiddet Yanlılığı	Çalışıyor	315	9,88	3,29	.042	.966
	Çalışmıyor	180	9,87	3,57		
Bahane Tanrısal Güç	Çalışıyor	315	16,41	5,91	.705	.481
	Çalışmıyor	180	16,01	6,31		
Bahane Ütopyacılık	Çalışıyor	315	14,18	4,51	-1.871	.062
	Çalışmıyor	180	14,99	4,79		
Kin-BYT/BDİ	Çalışıyor	315	42,20	9,77	.287	.774
	Çalışmıyor	180	41,93	10,03		

Yukarıdaki Tablo XXVII'te görüldüğü gibi aşırılıkçılık (t(493)=0.526; p>0.05) düzeyinin iş durumuna göre yapılan bağımsız örneklem t testi analizi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Diğer bir deyişle kişilerin çalışıp çalışmama durumlarının aşırılıkçılık düzeylerine etkisi bulunmamaktadır.

Tablo XXVIII. İş Arama Süresi ile Aşırılıkçılık Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

Değişkenler	Aşırılıkçılık	Şiddet Yanlılığı	Bahane Güç	Tanrısal Bahane Ütopyacılık	Kin (BYT-BDİ)
İş Arama Süresi	.33**	-.12	.14	.35**	.30*

**p<0.01 önem düzeyinde anlamlı *p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XXVIII.'te görüldüğü gibi, iş arama süresi ile aşırılıkçılık arasındaki ilişki korelasyon analizi kapsamında incelenmiş olup iş arama süresi ile aşırılıkçı düşünce toplam puanı (r=.33, p<0.01), bahane ütopyacılık (r=.35, p<0.01) ve kin: batıya yönelik tutumlar-berbat dünya inancı (r=.30, p<0.05) alt ölçekleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. İş arama süresi arttıkça aşırılıkçı düşünce, bahane ütopyacılık ve kin: batıya yönelik tutumlar-berbat dünya inancı düzeyi de artmaktadır. Şiddet yanlılığı ve bahane tanrısal güç alt ölçekleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo XXIX. İş Arama Süresinin Aşırılıkçı Düşünce Biçimi, Bahane Ütopyacılık ve Kin (BYT-BDİ) Alt Boyutları Üzerindeki Etkisinin Basit Doğrusal Regresyon Analizi ile İncelenmesi

Değişken	Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Toplam			
İş Arama Süresi	R^2	β	T	F(494)
	.11	.33	2,76*	7,64*
	Bahane Ütopyacılık			

İş Arama Süresi	R^2	β	T	F(494)
	.12	.35	2,89*	8,38*
	Kin (BYT-BDİ)			
İş Arama Süresi	R^2	β	T	F(494)
	.09	.30	2,46*	6,07*

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı

İş arama süresinin aşırılıkçı düşünce biçimi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=7,64; p<0.05), iş arama süresinin aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.33,t=2,90; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 11'inin iş arama süresi ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.11).

İş arama süresinin bahane ütopyacılık alt boyutu üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu F(494)=8,38; p<0.05), politik görüşün bahane tanrısal güç inancını anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.35, t=2,89; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 12'sinin bahane ütopyacılık ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.12).

İş arama süresinin kin batıya yönelik tutumlar ve berbat dünya inancı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizinin sonucuna göre, elde edilen regresyon modelinin anlamlı olduğu (F(494)=6,07; p<0.05), politik görüşün aşırılıkçı düşünce biçimini anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir (β=.30;t=2,46; p<0.05). Bağımlı değişkenindeki varyansın % 9'unun iş arama süresi ile açıklandığı bulunmuştur (R^2=.09).

Tablo XXX. Gelir Düzeyine Göre Aşırılıkçılık ve Alt Boyutların Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Bulguları

Değişkenler	**Gelir Düzeyi**	**N**	**x̄**	**ss**	**F**	**p**
Aşırılıkçılık	3000 TL altı	55	82,98	17,83	3.387	.018*
	3000-5000 TL	145	85,85	16,74		
	5001-10000 TL	202	81,99	14,98		
	10000 TL üzeri	93	79,36	15,50		
Şiddet Yanlılığı	3000 TL altı	55	10,23	3,92	1.013	.387
	3000-5000 TL	145	10,18	3,85		
	5001-10000 TL	202	9,69	2,84		
	10000 TL üzeri	93	9,59	3,38		
Bahane Tanrısal Güç	3000 TL altı	55	15,20	6,29	2.613	.051
	3000-5000 TL	145	17,38	6,17		
	5001-10000 TL	202	16,01	5,76		
	10000 TL üzeri	93	15,72	6,18		
Bahane Ütopyacılık	3000 TL altı	55	14,61	4,84	.224	.880
	3000-5000 TL	145	14,31	4,67		
	5001-10000 TL	202	14,42	4,86		
	10000 TL üzeri	93	14,78	3,88		
Kin-BYT/BDİ	3000 TL altı	55	42,92	10,21	4.569	.004**

3000-5000 TL	145	43,97	10,23
5001-10000 TL	202	41,85	9,19
10000 TL üzeri	93	39,26	9,87

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı **p<0.01 önem düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki Tablo XXX'te görüldüğü gibi Aşırılıkçılık durumunun gelir düzeyine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür (F(3,491)=3.387; p<0.05). Bu farkın nedeni Aşırılıkçılık ölçeğinde varyansların homojen dağılması nedeniyle Scheffe post hoc testi ile incelenmiştir. Gelir düzeyi 3000-5000 TL arasında olan kişilerin aşırılıkçılık düzeyleri grup içinde en yüksek olduğu ve gelir düzeyi yükseldikçe grup üyelerinin aşırılıkçılık düzeylerinin azaldığı görülmektedir. Bu durum aşırılıkçılık alt boyutunun sadece Kin-Batıya Yönelik Tutumlar/Berbat Dünya İnancı'nda (F(3,491)=4.569; p<0.01) istatistiksel olarak anlamlı olup Şiddet Yanlılığı, Bahane Tanrısal Güç ve Bahane Ütopyacılık alt boyutlarında gelir grupları bazında farklılık gözlemlenmemiştir (p>0.05).

Tablo XXXI. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonucu

	Aşırılıkçı Düşünce			
	ß	**T**	**F (494)**	**R^2**
Blok 1				
İntikam Düzeyi	.13	2.84**	8.04**	.02

Blok 2				
İntikam Düzeyi	.09	1.96*	17.96**	.07
Kolektif Narsisizm	.23	5.24***		
Blok 3				
İntikam Düzeyi	.09	2.15*		
Kolektif Narsisizm	.24	5.97***	56.17***	.26
Politik Görüş	.43	11.12***		
Blok 4				
İntikam Düzeyi	.10	2.75**		
Kolektif Narsisizm	.22	6.15***		
			86.91***	.42
Politik Görüş	.14	3.35**		
Dini İnanç	.49	11.56***		

*p<0.05 önem düzeyinde anlamlı **p<0.01 önem düzeyinde anlamlı ***p<0.0001 önem düzeyinde anlamlı.

Aşırılıkçı düşünceyi yordayan en güçlü değişkenleri belirlemek için hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Değişkenlerin belirlenmesinde çalışmanın ana hipotezleri dikkate alınmış ve analize dahil edilme sıraları iseaşırılıkçı düşünce üzerindeki etki düzeyine

göre belirlenmiştir. En az etkili olduğu düşünülen değişkenler ilk sıralarda analize dahil edilmiştir.

Aşırılıkçı düşünce ile en düşük ilişki belirlenen intikam düzeyi ilk sırada analize dahil edilmiş ve intikamın aşırılıkçı düşünce üzerindeki etkisine yönelik analiz sonucunda modelin anlamlı olduğu ($F(494)=8.04$, $p<0.01$) ve varyansın %2'sininintikam ile açıklandığı ($R^2=.02$), katılımcıların intikam düzeyinin aşırılıkçı düşünceyi anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur ($\beta=.13$, $t=2.84$; $p<0.01$).

İkinci blokta analize kolektif narsisizm dahil edilmiş intikam düzeyi ve kolektif narsisizmin aşırılıkçı düşünce üzerindeki etkisine yönelik analiz sonucunda modelin anlamlı olduğu ($F(494)=17.96$, $p<.01$) ve varyansın %7'sinin intikam düzeyi ve kolektif narsisizm ile açıklandığı bulunmuştur ($R^2=.07$). Katılımcıların intikam düzeyinin ($\beta=.09$, $t=1.96$ $p<0.05$) ve kolektif narsisizmin ($\beta=.23$, $t=5.24$; $p<0.0001$) aşırılıkçı düşünceyi anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur.

Üçüncü blokta analize politik görüş dahil edilmiş veintikam düzeyi ve kolektif narsisizm ile birlikte aşırılıkçı düşünce üzerindeki etkisine yönelik analiz sonucunda modelin anlamlı olduğu ($F(494)=56.17$, $p<0.0001$) ve varyansın %26'sının intikam düzeyi, kolektif narsisizm ve sağ görüş ile açıklandığı bulunmuştur ($R^2=.26$). Katılımcıların intikam düzeyinin ($\beta=.09$, $t=2.15$ $p<.05$), kolektif narsisizmin ($\beta=.24$, $t=5.97$; $p<0.0001$) ve politik görüşün ($\beta=.43$, $t=11.12$; $p<0.0001$) aşırılıkçı düşünceyi anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur.

Son blok olan dördüncü blokta ise analize dini görüş dahil edilmiş veintikam düzeyi, kolektif narsisizm ve politik görüşile birlikte aşırılıkçı düşünce üzerindeki etkisine yönelik analiz sonucunda modelin anlamlı olduğu ($F(494)=86.91$, $p<0.0001$) ve varyansın %42'sinin intikam düzeyi, kolektif narsisizm, sağ görüş ve aşırı dindarlıkla açıklandığı bulunmuştur ($R^2=.42$). Katılımcıların intikam düzeyinin ($\beta=.10$, $t=2.75$ $p<0.01$), kolektif narsisizmin ($\beta=.22$,

t=6.15; p<0.0001), politik görüşün (β=.14, t=3.35; p<0.01) ve dindarlık düzeyinin (β=.49, t=11.56; p<0.0001) aşırılıkçı düşünceyi anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur.

Hiyerarşik regresyon analizi sonucuna göre araştırmanın ana hipotezlerini oluşturan bağımsız değişkenler; intikam düzeyi, kolektif narsisizm, sağ görüş ve aşırı dindarlık bir arada bulunduğunda bu dört değişken aşırılıkçı düşüncenin %42'sini açıklamaktadır. Bu dört bağımsız değişken içerisinde aşırılıkçı düşüncenin en güçlü yordayıcısı olarak aşırı dindarlık tespit edilmiştir.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada, Türkiye'de yaşamakta olan 18 yaş üzeri bireylerin aşırılıkçı düşünce düzeyi ile intikam düzeyi, kolektif narsisizm, politik görüş, dindarlık düzeyi ve sosyodemografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle hipotezlerin sınanması için aşırılıkçı düşünce düzeyi ile kolektif narsisizm, intikam düzeyi, politik görüş, dindarlık düzeyi ve ait hissedilen sosyal kimlik arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonrasında katılımcıların eğitim durumu, çalışma durumu, gelir durumu, etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı göç etmeye zorlanma ve/veya ayrımcılığa uğrama durumu, gibi sosyodemografik değişkenlerlerin aşırılıkçı düşünce düzeyi ile ilişkisi incelenmiştir. Katılımcıların aşırılıkçı düşünce düzeyini belirlemek için Stankov ve arkadaşları (2019) tarafından geliştirilen Militan Aşırılıkçılık Ölçeği, kolektif narsisizm düzeyini belirlemek için Kolektif Narsisizm Ölçeği (Zavala ve ark., 2009) ve intikam düzeyini belirlemek için İntikam Ölçeği (Stuckless ve Goranson, 1992) kullanılmıştır.

Bireylerin koşulları, itici faktörler tarafından aşırılıkçılığa sürüklenmek veya çekici faktörler tarafından aşırılıkçılığa yönelmek üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Her ülke, topluluk ve birey, genellemeleri doğrulamayan benzersiz dinamiklere sahiptir (Fink ve Bhulai, 2016, Horgan, 2003; Borum, 2004; Kruglanski ve Fishman, 2009; Kruglanski ve ark. 2013; Bjørgo, 2011). Araştırmalarda, farklı sosyo-ekonomik sınıf, dini arka plan, göç geçmişi ve cinsiyet açısından çeşitlilik gösteren aşırılıkçı bireylere rastlanmıştır. Bu durum, yapılan araştırmalarda aşırılıkçı bireylerin durumunu marjinalleştirmeden birçok faktör bağlamında ele almanın önemini ortaya koymaktadır (McDowell ve ark., 2018). Bu nedenle bu çalışmada, katılımcılar arasından aşırılıkçı birey profillemesi yapmaktan ziyade şiddet içeren aşırılıkçılıkla, dolaylı olarak ilişkisi olabileceği ve bu durumu hızlandırıp tetikleyebileceği düşünülen faktörler incelenmiştir.

Çalışmamızda toplam 495 katılımcıdan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Katılımcıların 293'ünü (%59,2) kadınlar; 202'sini (%40,8) erkekler oluşturmaktadır. TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2020 yılı sonuçlarına göre Türkiye'de toplam nüfusun %49,9'unu kadınlar, %50,1'ini ise erkekler oluşturmaktadır. Bu oran, çalışmamızdaki örneklemin evreni temsil gücü açısından değerlendirildiğinde sınırlılık olarak görülebilir. Ancak özellikle çevrimiçi platformlardan yapılan anketlerde kadınların erkeklerden daha çok katılım sağlama motivasyonu gösterdiğini belirten çalışmalar mevcuttur (Jackson ve ark., 2001; Smith, 2008). Jackson ve arkadaşlarına (2008) göre kadınlar internette iletişim ve bilgi alışverişi içeren faaliyetlere; erkekler ise bilgi arama faaliyetlerine daha çok yönelmektedir. Anket doldurmanın da bir bilgi alışverişi içerdiği göz önünde bulundurulduğunda çoğunluğu kadınların oluşturması bu durumla açıklanabilir. Katılımcıların yaş aralığı 18-75'tir. Yaş ortalaması ise 34.5 yaştır. Katılımcıların %63,6'sının aktif olarak çalıştığı görülmektedir. Herhangi bir işte çalışmadığını belirten 180 katılımcı arasından 64 tanesinin aktif olarak iş aradığı görülmektedir. İş arayan katılımcıların ortalama iş arama süresi 13,03 aydır. Katılımcıların %59,6'sının aylık hane geliri 5000 TL üzerindedir.

Katılımcıların %14'ünün lise ve öncesi; %62'sinin lisans; %24'ünün ise lisansüstü eğitim durumu olduğu görülmüştür. Joris ve de Brujine'nin (2019) çalışmasında, kağıt ve kaleme dayalı anket çalışmalarına katılma istekliliğinin tüm eğitim seviyeleri için geçerli olmasının yanında eğitim düzeyi ile çevrimiçi uygulama tabanlı anketlere katılım isteği ile arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Buradan hareketle katılımcıların eğitim düzeyinin yüksek olmasının beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Öte yandan teknolojik aletlere ulaşım ve internet okur-yazarlığının ileri eğitim seviyesindeki bireylerde daha yüksek olmasının da ankete katılımı etkilemiş olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamıza katılan katılımcıların dini inanç düzeyinin ortalama 3,77 olduğu görülmektedir. Bu durum, ortalama dini inanç düzeyinin %0,27 üzerinde bir dini inanç

eğilimini yansıtmaktadır. Katılımcıların politik görüş düzeyinin ise ortalama 3,41 olduğu görülmüştür. Bu durum, çalışmamıza katılanların genellikle politik görüş için ortada olmakla beraber sol politik görüşe %0,09 oranında daha yakın olduğunu göstermektedir.

5.1. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ve Kolektif Narsisizm İlişkisinin Tartışılması

Çalışmada kolektif narsisizm düzeyi yüksek olan bireylerin aşırılıkçı düşünce düzeyinin yüksek bulunacağı öngörülmüştür. Çalışma verilerinin analizi sonucunda, bu hipotezi destekleyici yönde bulgulara ulaşılmıştır. Literatürde aşırılıkçı düşünce ile kolektif narsisizm arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmaların da hipotezi destekleyici yönde olduğu görülmektedir. Aşırılıkçı düşünce kapsamında ele alınabilecek dini fundamentalizm ve kolektif narsisizmin etkisini inceleyen bir çalışmada (Yustisia ve ark., 2020) dini fundamentalizmin kolektif narsisizmi ve aşırılıkçı davranışları onaylama eğilimini artırdığı görülmüştür. Çalışmada fundamentalistlerin, değerlerini daha esnek ve dinamik bir şekilde görebildiği durumda kolektif narsisizm ve aşırılıkçı davranışları onaylama eğiliminin azalabileceği ifade edilmiştir. Bir diğer çalışmada ise narsisizmin daha yüksek radikalleşmiş davranışlarla, siyasi aşırılık ve dini köktencilik ile ilişkilendiği bulgulanmıştır. (Zara, 2021).

Sosyal grup kimliği, dahil olan bireylere düşünsel ve davranışsal normlardan oluşan bir çerçeve sunmaktadır ve grupla özdeşim ne kadar yüksekse bu normlar çerçevesi o kadar önemli bir hâl alır. Böylelikle grup normlarından farklı hareket eden bireyler de sapkın olarak algılanmaktadır (Hogg, 2000; Kruglanski ve ark., 2006). Kolektif narsisizm düzeyi yüksek bireyler, kendilerini tanımladıkları grup (iç grup) imajı tehdit altında olduğunda veya böyle hissettiklerinde, karşılık vermekte orantısız şekilde cezalandırıcı olabilmektedir (Golec de Zavala, 2018). Algılanan grup tehdidi gerçek tehdit, sembolik tehdit ve gruplararası anksiyete olarak üç farlı biçimde görülebilir. Sembolik tehdit, bir kültüre (örneğin İslam) yönellik tehdidi; gerçekçi tehdit ise bir grubun ekonomik durumuna yönelik tehdidi ifade eder (Campelo ve

ark.2018). Gruplarası kaygı ise kişinin başka bir gruptan kişiyle etkileşime girme korkusudur. Bir grup ile aşırılıkçı ölçüde özdeşleşen bu bireyler, gruplarının hak ettiği takdiri görmediğini düşündüğünden, grupları ile ilgili hedeflerine ulaşmanın bir yolu olarak gruplararası şiddeti destekleyebilmektedir (Akt., Golec de Zavala, 2018; Jaśko ve ark. 2017). Benzer şekilde, Adorno ve arkadaşlarının (1950) yetkeci kişilik kuramına göre geleneklere, otoritelere sorgusuz sualsiz teslim olan ve grup normlarından sapanlara karşı özellikle saldırgan davranan bir kişilik portresi mevcuttur. Sözkonusu otoriter kişilik portresi grup süreçleri içerisinde değerlendirildiğinde, bireylerin iç gruplarıyla ne kadar özdeşleşirse normlardan sapanlara yönelik şok tepkilerinin ve cezalandırma eğilimlerinin de o ölçüde artacağı düşünülmektedir (Kessler ve ark., 2002). Bu durumda, aşırılıkçılığın belirlenmiş normlardan saptığı kabul edilen bireylere karşı şiddetle karşılık verme eğilimini de içerdiği bilindiğinden, grup özdeşiminin artmasının aşırılıkçılığı artırdığı düşüncesi desteklenmektedir.

Jasko ve arkadaşları (2020), radikalleşmiş sosyal ortamlarda kolektif önem arayışının şiddet içeren aşırılıkçılığı artırabileceğini öne süren çalışmalarında, grubunun hak ettiği değeri görmediğini düşünen bireylerin politik şiddete desteğinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir başka çalışmada, kolektif narsisizm düzeyi yüksek Meksikalı katılımcıların, Amerikan sınır güvenliği operasyonlarını Meksikalılara yönelik bir hakaret olarak algıladığı ve ABD'ye karşı yıkıcı eylemlerde bulunma isteklerinin arttığı görülmüştür (Golec de Zavala ve ark., 2009). Literatürde çoğunlukla ulusal kimlik bağlamında ele alınan kolektif narsisizm çalışmalarından farklı olarak spor takımı taraftarlığında kolektif narsisizmi araştıran Larkin ve Fink (2019), günlük yaşamı olumsuz etkileyen ve saldırganlığa yol açacak düzeyde taraftarlığı açıklamada kolektif narsisizmin önemli bir ol oynadığını ortaya koymuştur. Kolektif narsisizm düzeyi yüksek bireyler, iç gruba dış grup tarafından yapılan -veya yapıldığı algılanan- herhangi bir hakaret ya da haksızlığı unutmaya istekli değillerdir. Kolektif narsisizm, iç gruba yönelik algılanan olumsuz muameleye karşı kişisel kimlikten ziyade kolektif kimliğe dair duyarlılığı

ve beraberinde gruplararası saldırganlığı yordayıcı olabilmektedir. Zira, gruplararası saldırganlık iç grubun büyüklüğünü tehdit edenleri cezalandırmaya yönelik bir agresyon yaratmaktadır (Golec de Zavala ve ark., 2009).

5.2. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ile İntikam Düzeyi İlişkisinin Tartışılması

İntikam düzeyi yüksek olan bireylerin aşırılıkçı düşünce düzeyinin yüksek olacağı yönündeki hipotez, verilerin analizi sonucunda desteklenmiştir. Crenshaw'a (1992) göre terörizmin en güçlü motivasyonlarından kendisinden daha çok başkalarının intikamını ama arzusudur. Şiddet içeren aşırılık yanlısı birey, yoğun aidiyet hissettiği grubun bir dış grubun saldırısı altında olduğunu algılıyorsa şiddetli bir misillemenin gerekli olduğuna inanır ve bu yönde faaliyetlere aktif olarak katılmaya hazır durumdadır (Kebbell ve Porter, 2012). 2005 yılında, Londra'da El Kaide'nin üstlendiği intihar saldırılarını gerçekleştiren eylemcilerden birinin "Biz güvende hissedene kadar siz hedefimiz olacaksınız. Halkıma yönelik işkence durmadıkça bu savaşı durdurmayacağız" yönündeki ifadesi bu durumu destekler niteliktedir (BBC, 2005; akt. Kebbell ve Porter, 2012). Büyük bir terör saldırısınn ardından tutkulu bir öfke ile hareket eden bazı bireyler, fail olduğunu varsaydığı kişileri ve bu kişiyle bağlantılı grupları intikam duygusuyla cezalandırmak isteyebilir. Fail karşısında hissedilen çaresizlik duygusu bir şeyler yapma arzusu doğurabilmektedir. İlgililerin harekete geçmekte yetersiz algılandığı durumlarda bireyler kendilerini ve değerlerini korumak adına hukuksuz eylemlere girişebilmektedir (Robin, 2020). Ayrıca, şiddet içeren davranışlarda sorumluluğun diğerleri ile paylaşılmasının, bireylerin şiddet uygulamaya yönelik çekigenliğini azalttığı bilinmektedir (Grossman, 1996). Paylaşılan sorumluluk, bireyin uyguladığı aşırılıkçı şiddeti ahlaki açıdan daha kabul edilebilir bulmasını sağlamakta ve dış gruptan algılanan yanlışlara karşılık misilleme gerekliliğini meşrulaştırmaktadır (Kebell ve Porter, 2012). Tüm bunlardan hareketle, bireylerin grup kimliklerine yönelik yapılmış olumsuzlukların intikamını, özellikle adalet

sisteminin yetersiz kaldığını düşündükleri durumlarda, yasadışı yollardan alma eğilimi gösterebilecekleri düşünülmektedir.

5.3. Aşırılıkçı Düşünce ile Baskın Sosyal Kimlik ve Dini İnanç Düzeyi İlişkisinin Tartışılması

Dini inanç düzeyi arttıkça aşırılıkçı düşünce düzeyinin de artacağı yönündeki hipotez, verilerin analizi sonucunda desteklenmiştir**.** Bu çalışmada, ayrıca dini kimliği baskın olan grup üyelerinin aşırılıkçı düşünce düzeylerinin en yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Bu durum, örneklemde yer alan aşırıcılık puanı en yüksek bireylerin kendilerini dini kimlikleriyle tanımladıklarını göstermektedir. Militan aşırılıkçılık ölçeğinin alt boyutlarından birinin tanrısal güç bahanesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda hem dini inanç düzeyi hem de baskın dini kimliğin aşırılıkçılık ile ilişkili bulunması beklenen bir sonuçtur. Buradan hareketle, şiddet içeren aşırılıkçı düşüncenin dini olan ve olmayan türleri arasında yüzeysel benzerlikler olsa da birbirinden ayrı incelenmesi gerektiği söylenebilir (Furnham ve ark., 2021). Öte yandan ölçeğin alt boyutlarından biri olan tanrısal güç bahanesi alt boyutunda baskın olduğu görülen ve dinlerin doğasında yer alan mucizevi kurtuluş ve ilahi gücün devreye gireceğine dair inancın ölçülmesi, bu alt boyut ile bireylerin hem kendilerini dini kimlik ile tanımlaması hem de dini inanç düzeyi arasında pozitif yönde bir ilişki bulunması anlaşılır bir durumdur. Dini inanç ölçeğin tanrısal güç bahanesi alt boyutunun en güçlü yordayıcısı olarak bulunmuştur. Bu boyut şiddet içeren eylem ve tutumların arkasındaki bir bahane bileşeni olarak oluşturulmuş ve bu boyutta yer alan mucizevi kurtuluş ve ilahi gücün devreye gireceğine dair inancın aşırılıkçılığı motive ettiği düşünülmektedir. (Stankov ve ark., 2019). Ayrıca dini kimliğini ön planda tutan ve dini inanç düzeyi yüksek olan aşırılıkçı düşünceye sahip bireylerin, bu dünyada çekilen çile ve yaşanılan olumsuzluklara karşın ahirette mükafatlandırılacaklarına dair öğretilerin de onları aşırılıkçı tutum ve davranışlara karşı cesaretlendirebileceği ve tutum ve eylemlerin bahanesi

olarak görülebileceği düşünülmektedir. Ancak şiddet yanlılığı boyutu ile baskın herhangi bir kimlik arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu durumun, dini inançların ve ideolojilerin bireyleri terörizme varan aşırılıkçılığa doğrudan ikna edebileceğini varsayan çalışmalara alternatif olarak literatüre katkı sunabileceği düşünülmektedir (Furnham ve Robinson, 2021). Bununla birlikte şiddet içeren aşırılıkçılık oransal olarak genel popülasyon içerisinde az görülen bir fenomendir ancak dindar olma durumuna sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenle dindarlık her ne kadar radikalleşmeyi hızlandırıp kolaylaştırabilse de doğrudan radikalleşmeye yol açtığı öne sürülemez. Aşırılıkçılığın tüm alt boyutları önemlidir ancak berbat dünya inancı ve batıya yönelik kin, şiddete meyilli olmayan bireyi mutlaka bir eyleme teşvik etmeyebilir (Stankov ve ark., 2010). Nitekim dini inanç düzeyi ile şiddete eğilimi alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca, dini inançların içeriği, dini bilgilerin nereden öğrenildiği, herhangi bir dini topluluğa ve lidere bağlı olma gibi durumların da dini aşırılıkçılığı etkileyebileceği düşünüldüğünden bu yönde bilgilerin alınmasının da çalışmayı detaylandırabilir.

Çalışmamızın sonucunda dini kimlik ve dini inançla güçlü ilişki bulunan bir diğer alt boyut Kin (Batıya Yönelik Tutumlar-Berbat Dünya İnancı) alt boyutudur. Bu alt boyuttaki tutumların, karşıt değerleri temsil eden grubu tamamiyle düşmanlaştırıcı yönde olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu düşmanların "biz" diye adlandırılan gruba zarar vermek için her an fırsat kolladığı, tehlikeli bir dünyada yaşandığı düşünülmektedir. Altemeyer (2003) üniversite öğrencileri ve ebeveynleriyle yaptığı bir çalışmada, aşırı dindarlığın (fundamentalizm) dini etnosentrik düşünce (diğer sosyal toplulukların ait hissedilen dini kimlik odağında değerlendirilmesi) ve ırksal-etnik azınlıklara karşı önyargı ile yüksek oranda ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada, aşırı dinci öğrencilerin erken yaşlarda aile dinine yönelik güçlü bir eğitim aldığı görülmüş ve bu durumun "biz" ve "onlar" şeklindeki önyargıları besleyici şablonu destekleyebileceği belirtilmiştir. Öte yandan dini aşırılaşmayı İslam

üzerinden inceleyen çalışmalarda Müslümanların çoğunun radikal İslam ve cihat anlayışından uzak, ılımlı bireyler olduğu; İslam adına gerçekleştirildiği öne sürülen terör eylemlerinin neredeyse tamamının politik olduğunu ifade eden görüşler mevcuttur (Alfonso ve ark., 2013). Bu nedenle, dinin radikalleşme sürecindeki rolü değerlendirilirken dini metinlere atfedilen farklı anlam ve yorumlamalar önem arz etmektedir. Tüm bu farklı anlam atıfları ve yorumlamalar üzerinden dini metinler, şiddet veya şiddeti meşrulaştırmak için kullanılabilir ve bu durum inançları itaat etmeyi gerektirenlerin davranışları üzerinde ideolojik bir kontrol sağlayabilir (Alfonso ve ark., 2013). Bu nedenle, dini kimliğin tek başına aşırıcılığa yol açabileceğini kabul etmek yerine bireysel psikolojik faktörlere ve aşırılıkçılığın diğer sosyal mekanizmalarına da dikkat etmek gerekmektedir.

Bireylerin belli bir grup, amaç veya ideoloji ile arasındaki ilişkiyi anlamak, şiddet eylemlerini de anlayabilmek ve engelleyebilmek adına önem arz etmektedir. Bu ilişkiler bazı bireylerde yüzeysel olabildiği gibi bazılarında da diğer tüm ilişkilere hakim olabilen, günlük algı, duygu ve eylemleri önemli ölçüde etkileyen ve kimliği şekillendiren bir temel hâlini almıştır (Dean, 2017). Sosyal kimlik kuramına göre (Turner, 2010) bireyler kendilerini ve diğerlerini farklı din, cinsiyet, etnik köken, yaş gibi farklı sosyal kategorilere ayırma eğilimindedir. Bir kimlik ile özdeşleşmek bireylere bir anlam, amaç, özdeğer ve aidiyet duygusu katmaktadır. Schmitt ve Branscombe (2000), grup kimliği ile özdeşimin grupla ilişkiyi ve gruptan sağlanan sosyal desteği artırdığını; özellikle dezavantajlı grup kimliği üzerinden yaratılan değersizlik algısına karşılık diğer grup üyeleri sayesinde kabul edilme hissi yaşayarak psikolojik iyi oluşa katkı sunduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu özdeşleşmenin niteliği, bireyleri aşırılıkçılık sürecinde farklı şekillerde etkileyebilmektedir. İdeoloji tarafından yönlendirilen bir kimlik, aşırılık yanlılarını amaçlarına ve birbirlerine bağlayabildiği gibi olumsuz özelliklerden uzaklaşmak yönünde teşvik de edebilmektedir (Borum, 2014; Ferguson ve McAuley, 2021). Bu nedenle baskın olarak hissedilen kimlik ile kurulan

özdeşimin şiddet içeren aşırılıkçılığa yol açabilecek faktörler ile ilişkisini iyi analiz ederek özdeşim sürecinin faydalı yanlarını öne çıkartmanın toplumsal barışa katkı sunmak adına önemli olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, aşırılıkla mücadele amaçlı uygulamalar, bir kimliğe doğrudan meydan okumak ve ideolojiyi ortadan kaldırmaya çalışarak grubun algıladığı tehditi somutlaştırmak yerine aşırılıkçı bireyleri, eğitim ve istihdam yoluyla daha toplum yanlısı kimlikler hâline getirmek yönünde olmalıdır. Bu durumun, militan aşırılıkçı kimliği yok etmese de ılımlı hâle getireceği düşünülmektedir (Ferguson ve McAuley, 2021).

5.4. Aşırılıkçı Düşünce ile Politik Görüş İlişkisinin Tartışılması

Çalışmada, katılımcılardan politik görüşlerini soldan sağa doğru derecelendirmeleri istenmiştir. Bu doğrultuda, sağ görüşe eğilim arttıkça aşırıcılık toplam puanı, bahane tanrısal güç ve kin-berbat dünya inancı, batıya yönelik tutumlar alt boyutlarında artış gözlemlenmiştir. Sol veya sağ görüş eğiliminin değişimi bahane ütopyacılık ve şiddet yanlılığı alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farka neden olmamıştır.

İdeolojik olarak sol veya sağ görüşte olmak yaşam tarzından idam, göçmen karşıtlığı, ekonominin yönetilmesi gibi gündelik hayata dair birçok konuda fikir ayrılığına yol açmaktadır. Genel olarak sol görüşteki bireyler evrensel değerleri gözeterek değişimden taraf olurken; sağ görüşteki bireyler daha yerel bir perspektiften mevcut düzen ve geleneklerin devamını savunmaktadır (Alper ve Yılmaz, 2020). Yapılan bir meta-analiz çalışmasında sağcılığın ve politik muhafazakarlığın, belirsizliğe tahammülsüzlük, bilişsel kapanma ihtiyacı, tehdit korkusu, dogmatizm, deneyime kapalı olma, ölüm korkusu gibi psikolojik değişkenler ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Jost ve ark, 2003). Aşırıcılık ölçeğinin özellikle "İnsan ırkı büyük bir felaketin eşiğinde durmaktadır.", "Halkımız tehlikede, herkes bizi bölmeye ve bize zarar vermeye çalışıyor." kin: batıya yönelik tutumlar, berbat dünya inancı alt boyutunda sağ görüşe yakın bireylerin daha yüksek puan alması, dış dünyayı daha tehditkar

algıladıklarına ve olumsuz durumlara daha yoğun tepki gösterdiklerine yönelik çalışmaların bulgularıyla paraleldir (Jost ve ark., 2003; Hibbing ve ark., 2014; Vigil, 2010). Bu bulgular aynı zamanda, yetkeci kişilik kuramının otoriteye sorgulamaksızın itaat, karşıt görüşlere ve dış-gruba yönelik aşırı tahammülsüzlük, kin, saldırganlık gibi özelliklerinin (Adorno, 1950; Altemeyer, 1988) militan aşırılıkçı zihniyetin unsurlarına benzer nitelikte olması nedeniyle, yetkeci kişilik ile sağ görüşe eğilim arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaları da destekleyici şekilde okunabilir (Hasta ve Dönmez, 2009; İslambay ve ark., 2016; Hasta ve Karaçanta, 2017). Yılmaz ve arkadaşlarının (2018), üniversite öğrencileriyle yaptığı bir çalışmada, Türklerin Kürtlere yönelik sosyal yaşamda daha az temas kurma isteğini ifade eden sosyal mesafe düzeyi ile ilişkili en önemli değişkenin sağ kanat politik görüşe sahip olmak olduğu bulunmuştur. Gruplar arasındaki sosyal mesafenin açılmasının, önyargıların da artmasına sebep olarak dış grup üyelerinden algılanan tehdidi ve algılanan tehditlere karşı savunma ihtiyacını da artırabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, algılanan tehditlere karşı şiddet içeren savunmanın meşrulaştırılması, aşırılıkçı zihniyet ile karakterize olduğundan sağ görüşün gruplar arası önyargı ve mesafeyi artırmasının dolaylı olarak aşırılıkçı düşünceyi de etkileyebileceği düşünülmektedir.

5.5. Aşırılıkçı Düşünce ile Etnik Köken, Irk, Din, Kültür, Cinsel veya Politik Kimlikten Dolayı Aşağılanma, Tehdit Edilme ve Ayrımcılığa Maruz Kalma Durumu Arasındaki İlişkinin Tartışılması

Çalışmanın hipotezlerinden birinde ayrımcılık mağduriyetinin aşırılıkçı düşünce düzeyi ile ilişkili olabileceği ifade edilmiştir. Ancak araştırmaya konu olan etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve ayrımcılığa maruz kalma durumunun, aşırıcılık düzeyinin toplam puanına bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olmadığı bulgulanmıştır. Öte yandan bu duruma maruz kalan bireylerde şiddet

yanlılığı alt boyutu düzeyinin daha yüksek, bahane tanrısal güç alt boyutu düzeyinin daha düşük çıktığı gözlemlenmiştir. Literatürde şiddet içeren aşırılıkçılık ile ayrımcılığın etkisini inceleyen birçok çalışmalarda ayrımcılık deneyiminin terörizmi tetikleyici bir unsur olabileceği belirtilmiştir. Örneğin, Choi ve Piazza (2016), bireylerin etnik kökenleri nedeniyle devlet gücünden dışlandıklarında sorunları çözmek ve intikam almak saikiyle bölgesel terörizme başvurma olasılıklarını yükseldiğini belirtmiştir. Siyasi dışlanma ve ekonomik ayrımcılık, grupları devlete meydan okumaya iten başlıca unsurlardır (Ghatak ve Prins, 2017). Önem arayışı teorisine göre ise (Kruglanski ve ark. 2018) göre bireylerdeki "önemli biri olma, birinin hayatında bir anlam kazanma" arzusu, şiddet içeren aşırılıkçılığın altındaki baskın ihtiyaçtır. Şiddeti meşrulaştıran bir ideolojik öykü, bireye arzu ettiği bu anlamı kazandırabilecek kolektif bir davayı takip ederek radikalleşmesine neden olmaktadır. Bu davayı takip eden bireyler ise şiddeti meşrulaştıran bu kolektif davayı kabul edilebilir olarak algılar. Teoriye göre, göreli yoksunluk, aşağılanma, reddedilme ve haksız muamele bireyin kendisine yönelik saygı, kabul edilme ve değer algısını olumsuz etkilemektedir. Başarısızlık, sosyal statü kaybı ve reddedilme gibi deneyimler, bireylerin kaybettikleri önemi geri kazanmak için motive olmasını sağlamaktadır. Yüksek hırslara sahip bireyler, önem kaybı olmaksızın beklentilerinin yüksekliği ile de bu arayışa girebilmektedir (Kruglanski ve ark., 2013; 2018). Özgürlük, benlik saygısı, güvenlik ve kimlikten yoksun bırakan adaletsiz uygulamalara karşı adalet arayışı amacıyla terörist gruplara katılmayı rasyonalize eden radikal bireylerin olabildiğini gösteren çalışmalar da ayrımcılık mağduriyeti ile şiddet yanlılığı ilişkisini destekler niteliktedir (Taylor ve Quayle, 1994; Soliman ve ark., 2016).

Literatürde, Afro-Amerikan topluluklarla yapılan araştırmalarda, etnik kökene dayalı algılanan ayrımcılığın suç ve şiddet içeren davranışlarla ilişkili olduğu bulgulanmıştır (Caldwell ve ark., 2004; Estrada-Martinez ve ark., 2012; Martin ve ark., 2010). Söz konusu çalışmalarda, şiddet davranışı doğrudan şiddet içeren aşırılıkçılık zihniyeti değil; silah taşıma,

kavgaya karışma, birini yaralama gibi durumlar kapsamında ele alınmıştır. Ancak etnik kökene dayalı ayrımcılığa ve adaletsiz uygulamalara maruz kalan bireylerin, bu duruma genel anlamda şiddetle karşılık verebileceğini düşündürmesi açısından önemlidir. Öte yandan Ungar ve arkadaşları (2018), Kanada'da yaşayan 18-30 yaş arasındaki Somali kökenli Kanadalılar ile yaptığı çalışmada şiddete yönelik tutumlar "Şiddet uygulamak ne kadar güçlü olduğumu gösterir.", "Şiddet diğerlerinin saygısını kazanmamı sağlar." ve "Grubum gençlerin problem çözmek için şiddet uygulamasını kabul eder." gibi şiddet içeren aşırılıkçı zihniyet ile ilişkilendirilebilecek maddeler üzerinden ölçmüş ve hem ait olunan grupta hem de dış grupta algılanan ayrımcılıkla ilişkisini incelemiştir. Çalışmada, bireylerin ait oldukları grup içinde algıladıkları ayrımcılığın şiddete yönelik tutumlar ile ilişkili olmadığı; dış gruptan algılanan ayrımcılığın ise özellikle kadınlarda erkeklere göre önemli ölçüde bir fark olmamakla birlikte daha fazla şiddet karşıtı davranışlarla ilişkili olduğu görülmüştür.

Çalışmada, ayrımcılık mağduriyeti ile bahane tanrısal güç bahanesi alt boyutu arasında ise negatif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Tanrısal güç bahanesi, daha yüksek bir güce veya ilahi otoriteye olan inançları ifade etmektedir. Bireyler ilahi gücü aşırılıkçı eylemlerini gerekçelendirmekte kullanabilmektedir. Yüksek dindarlık düzeyi ile ilişkilidir. Ghaffari ve Çiftçi (2010) Müslüman göçmenler ile yaptıkları bir çalışmada algılanan ayrımcılık ile dindarlık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu bulgulamışlardır. Müslümanların, dini inanç ve ritüellerini ayrımcı deneyimlerden kaynaklanan sıkıntıyla baş etmek için kullanabildiğini belirtmişlerdir. Çalışmamızda ayrımcılık deneyimi ile bahane tanrısal güç inancı arasında negatif bir ilişki olması, her ne kadar bu bulguyu desteklemiyor olsa da söz konusu ilişkiyi araştıran çalışmaların kısıtlılığının genellemeye varmak için yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Ayrıca, çalışmamızda dinin yanında etnik, politik, kültürel, cinsel yönelim gibi faktörlere dayalı ayrımcılık deneyiminin de bildirilmesi nedeniyle genel popülasyonun ayrımcılık mağduriyeti ile tanrısal güç bahanesi arasında bir ilişki kurmak zorlaşmaktadır.

Ayrımcılık mağduriyetinin doğrudan şiddet içeren aşırılıkçı düşünce ile ilişkilendirilememesi, bu durumun tek başına şiddet içeren aşırılıkçılığa yol açmayacağını düşündürebilir. Ayrımcılığın aşırılıkçılığı çeken bir faktör olarak sınırlı bir rol içerdiği düşünülmektedir (Alonso ve ark., 2013). Ayrıca ayrımcılık mağduru bireylerin, istatistiksel olarak anlamlı bir oranda ayrımcılık yapan bireylerin temsil ettiği grubu düşmanlaştırmadığı ifade edilebilir. Etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel veya politik kimliğe dayalı ayrımcılık ve reddedilme durumu, mağdur tarafından adaletsiz olarak algılanabilir. Bu algı da bireylerde öfkenin açığa çıkmasına neden olabilmektedir. Ayrımcılığa uğrayan gruplar içinde adaletsizlik algısının çok yoğun olduğu durumlarda sivil hak arayışları ve bu gruplar adına çeşitli toplumsal hareketler meydana gelebilmektedir (Smart Richman ve Leary, 2009). Öte yandan ayrımcılığa uğrayan ve reddedilen bireylerin, intikam istencinin yanında ilişkisel değeri yeniden kazanma çabaları veya sosyal etkileşimden daha fazla çekilme eğilimleri de olabilmektedir (Smart Richman ve Leary, 2009). Bireyler, reddedildikleri sosyal gruplara yatırım yapmış ve önemli ölçüde değer atfetmişse, bu gruplarla ilişkilerini onarma çabasında olabilmektedir. Alternatif gruplara dahil olma olasılığı da reddedilen bireylerin yaşadıkları olumsuzluğu tolere etmesini sağlayarak intikam istenci gibi öfke tepkilerinin yoğunluğunun azalmasını sağlayabilmektedir. Ayrıca alternatif bir grubun varlığının algılanamaması da bireyleri mevcut gruplarla ilişkilerini onarmaya yönlendirebilmektedir (Baumeister ve Leary, 1995; Smart Richman ve Leary, 2009). Türkiye'de yaşayan farklı kimlik aidiyetlerinden bireylerin çoğunluğunun,, farklı bağlamlarda ortak kimlikler ve ilişkiler geliştirmesi; bu ilişkilere zaman, emek, para gibi yatırımlarda bulunması, ortak birçok deneyim paylaşması vb. nedenlerle ilişkilerine değer atfettiği ve birbirlerine kırgınlık, üzüntü ve öfke duysalar dahi intikam alma yoluyla ilişkileri koparma eğiliminde olmadıkları düşünülebilir. Bu durum, yapılan çalışmada ayrımcılık mağduriyeti ile aşırılıkçı düşünce biçimi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunamamasını açıklayabilir.

Öte yandan ayrımcılık deneyiminin bireyin hayatına etkisi ve hayatının hangi döneminde olduğu da önem arz etmektedir. Geçmişte ayrımcılık deneyimi olmasına rağmen birey mevcut durumda ayrımcılık uygulayan dış grubun etkisiyle olumsuz bir yaşam standartına sahip değilse ve istediklerini elde edebiliyorsa da aşırılıkçı düşüncelere kapılmayacağı tahmin edilebilir. Ayrımcılık, bir grup insan üzerinde aşağılayıcı bir kontrol mekanizması olarak kullanıldığında grubun üyelerinin kendi kaderini tayin etme ihtiyacı şiddete yol açan bir güç doğurabilir (Lacey, 2011). Bununla beraber her birey üzerinde farklı düzeyde etki yaratması nedeniyle ayrımcılık mağduriyetinin aşırılıkçılığa dönüşmesine aracılık edebilecek farklı bireysel ve çevresel faktörlerin de olabileceği unutulmamalıdır.

Ayrımcılık deneyimi ile şiddet içeren aşırılıkçılık arasındaki ilişkiyi inceleyen görgül çalışmaların kısıtlılığı, çalışmadan elde edilen verilerin sonuçlarını literatürle ilişkilendirmeyi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiyi inceleyen daha çok görgül çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

5.6. Kolektif Narsisizm ile İntikam Düzeyi Arasındaki İlişkisinin Tartışılması

Kolektif narsisizm düzeyi ile intikam düzeyi arasında pozitif bir ilişki olacağına dair hipotez, verilerin analizi sonucunda desteklenmiştir. Birleşik Krallık'ta yapılan bir çalışmada (Rottweiler ve ark. 2021) kolektif narsisizm düzeyi ve kadın düşmanlığı yüksek erkeklerin intikam motivasyonunun daha yüksek olduğu; bu durumun da şiddet içeren aşırılıkçılık ve kişilerarası şiddete destek verme eğilimiyle pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Nitekim cinsiyetçilik ve bir grubun üyelerine yönelik tehdit içeren nefret suçlarının, bireysel narsisizmden ziyade kolektif narsisizm biçimini alan bir motivasyon ile yönlendirilmesi olasıdır (Golec de Zavala ve Bierwiaczonek, 2020). Polonya'da yürütülen bir çalışmada, kolektif narsisizm ile intikamın hazcı işlevine (bireylerin kendilerini incinmiş hissetmesine

karşılık başkalarına gelecek zarardan duygusal ödül beklentisi) olan inanç arasında pozitif bir ilişki bulgulanmıştır (Dyduch-Hazar ve Mrozinski, 2021).

Benlik kavramının, bireysel kimlik ve kişinin ait olduğu gruplara bağlı sosyal kimliklerden oluşması nedeniyle bireysel narsisizm ile kolektif narsisizm arasında pozitif bir korelasyon beklenebilir (Golec de Zavala ve ark., 2019). Bu nedenle bireysel düzeydeki narsisizm ile intikam arasında pozitif bir korelasyon olduğunu gösteren çalışmalar da (Eaton ve ark., 2006; Brown, 2011; Rasmussen, 2016; Wickens ve ark, 2015; Hazar ve Mrozinski, 2020; Obeidat ve ark., 2020) kolektif narsisizm ile intikam düzeyi arasındaki ilişkiyi destekleyici nitelikte kabul edilebilir.

Kendi gruplarının yeteri kadar desteklenmediği, hak ettiği saygıyı ve özel muameleyi görmediği yönünde düşüncelere sahip olan kolektif narsisist bireyler, bu gibi durumlar karşısında öfke duymaktadır. Kolektif narsisizm ile intikam arasında beklendiği gibi pozitif yönde bir ilişki bulunması, kolektif narsisistlerin algıladıkları haksız muameleler karşısında dış grubun bedel ödemesi gerektiğine dair bir inançları olduğunu düşündürebilir. Dış gruba karşı yoğun agresyon duyan bireylerin, bu agresyonu intikam yoluyla sağaltabilecekleri ve daha iyi hissedebilecekleri düşünülmektedir. İntikam duygusu, tanıkların mağdur ile güçlü bir şekilde özdeşleşmesinden doğar. Aynı travmaya maruz kalan bireylerin beraberlik bağları güçlenir ve birbirlerine aidiyet duyguları intikam duygularına yol açabilir (Robin, 2020). Bu nedenle çeşitli nedenlerle kolektif narsisizm düzeyi yüksek bireylerin intikam motivasyonunun da artabileceği düşünülmektedir.

5.7. Aşırılıkçı Düşünce ile Sosyodemografik Özelliklerin Tartışılması

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile aşırılıkçı düşünce düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında aşırılıkçı düşünce düzeyinin bazı değişkenlere göre farklılaştığı bazıları ile anlamlı bir ilişki kurulamadığı görülmüştür. Öncelikle cinsiyet değişkeni ile aşırılıkçı

düşünce düzeyi arasındaki ilişkiye bakılmış; iki grup arasında anlamlı fark bulunmasa da aşırılıkçılığın şiddet yanlılığı alt boyutunda erkeklerin kadınlara göre daha yüksek oranda şiddet yanlısı olduğu görülmüştür. Bu bulgu, militan aşırılıkçılık düzeyinin incelendiği güncel çalışmalarda, genç erkeklerin daha çok şiddet yanlısı olduğu yönündeki bulguları destekler niteliktedir (Pearson, 2020; Furnham ve ark., 2020; Furnham, 2021; Vukcevic Markovic ve ark., 2021). Tarihteki örnekler erkeklik kavramının, ilahi veya daha yüce bir amaç adına kahraman, intikamcı veya savaşçı konumunda bireysel bir önem yaratmak suretiyle siyasal şiddet için araçsallaştırıldığını göstermektedir. Terörizmin temel güdüleyicilerinden olduğu öne sürülen aşağılanma faktörü toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde aşağılanma, batı, kadınlar, babalar, kültür, göçmenler, küreselleşme veya akranlar tarafından kastre edilme duygusu olarak okunabilir (Möller-Leimkühler, 2018). Bu nedenle kolektif veya bireysel terörizm, kanıtlanması ve güvence altına alınması gerektiği hissedilen tehdit altındaki erkeklik olgusunu yeniden kurmak ve doğrulamak için toplumsal erkeklik rollerinin abartılı bir şekilde yaşantılandığı hiper-erkeklik biçimlerinde ideolojik, politik, ekonomik, bölgesel, demografik veya psikolojik nedenlere ek itici bir güç olarak değerlendirilebilir (Möller-Leimkühler, 2018). Özellikle aşırı sağ ideolojilerin gücü erkeklikle özdeşleştiren ataerkil doğası nedeniyle, bu ideolojideki gruplara dahil olmanın erkek egemenliğini sergilemek açısından toplumsal cinsiyet normlarını benimsemiş erkeklere cazip gelebileceği düşünülmektedir.

Çalışmada, eğitim düzeyi ile aşırıcılık düzeyi ilişkisi incelendiğinde eğitim seviyesi arttıkça kişilerde görülen aşırıcılık düzeyinin azaldığı görülmüştür. Eğitim düzeyi ile terörizm ve aşırılıkçılık arasındaki ilişkiyi inceleyen geçmiş çalışmalarda, bu ilişkiye dair bir fikir birliği bulunmamaktadır. 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen terör eylemlerinden bu yana İslam dünyasında şiddet içeren aşırıcılığın nedenleri üzerine yapılan çalışmalarda, Batılı bilim dünyasının iki gruba ayrıldığı görülmektedir (Taşpınar, 2009). Yoksulluk ve eğitimsizliğin, radikalizmin yükselmesine elverişli koşullar sağladığını düşünen bir grup, sosyal ve ekonomik

kalkınmanın terörist istihdamı ve radikalleşmeyi engelleyebileceğini savunmaktadır. Öte yandan bir diğer grup ise bu görüşü reddetmekte; çoğu teröristin yoksul ve eğitimsiz olmadığını öne sürerek orta sınıftan bireyler olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre terörizm, sosyoekonomik kökenleri ve yoksunlukla bağı olmayan bir güvenlik tehdidi olarak kabul edilmektedir (Taşpınar, 2009). Benzer şekilde Sas ve arkadaşları (2020) radikal hareketlere iyi eğitimli bireylerin de yöneldiği ve okul ortamlarının radikalleşme süreçlerini önemli ölçüde etkileyebildiğini belirtmiştir. Bazı çalışmalarda, aşırılıkçı eylemler gerçekleştiren bireyler iyi eğitimli olabilirken bazıları da düşük düzeyde eğitim seviyesine sahip olabilmektedir (Allan ve ark., 2015). Krueger ve Maleckova (2003), eğitim durumu ile terörizm arasında çok düşük düzeyde pozitif bir ilişki olabileceğini ifade etmektedir. Rusell ve Miller (1983), kentsel terörizm faaliyetlerine karıştığı bilinen 350 bireyin demografik bilgilerini derlediğinde, bireylerin çoğunlukla lisans ve üstü düzeyde eğitim aldığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Filistinli intihar eylemcilerini konu alan bir çalışmada, eylemcilerin %88'inin lise ve üzeri eğitim düzeyine sahip olduğu ve gelir düzeyi olarak Filistin toplumunun ortalama sosyo-ekonomik seviyesine yakın olduğu gözlemlenmiştir (Merari, 2005). Ancak bu çalışmalar aşırılıkçı eylemlerde bulunan bireylerle yapılmış çalışmalardır. Bu çalışmaların aksine herhangi bir eyleme karışmamış bireylerle yapılan çalışmalarda çalışmamızda elde edilen bulguyla paralel sonuçlar elde edilmiştir. Bhatia ve Ghanem (2017), sekiz Arap ülkesinde yaptığı çalışmada, yüksek öğrenimin aşırılıkçılığı azalttığını bulgulamıştır. Bununla beraber yüksek eğitim düzeyinin işsizlik ile birleştiği durumda ise aşırılıkçılığın, istihdama dair beklentilerin karşılanmaması ile yaşanan hayalkırıklığı sonucu artabileceği ifade edilmiştir. Düşük eğitim düzeyinin, liderler tarafından benimsenen fikirleri çürütecek okumalar yapma, analiz etme ve sorgulamaya engel teşkil edebileceğini bu yüzden de aşırılıkçılığı artıracağını öne süren görüşler bulunmaktadır (Nwafor ve Nwogu, 2015, Dalgaard-Nielsen 2010; Allan ve ark., 2015). Terör eylemlerinde bulunanlarda herhangi bir eylemde bulunmayan aşırılıkçı gruba göre

eğitim düzeyinin yüksek çıkması, eyleme geçişte farklı değişkenlerin de etkili olabileceğini düşündürtmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda bireylerin herhangi bir işte çalışmıyor oluşunun aşırılıkçılık ve terörizmi doğrudan veya dolaylı etkileyebildiği bulgulanmıştır (Lafree ve ark., 2018; Bhatia ve Ghanem, 2017; Jelil ve ark., 2018). Militan aşırılıkçı grupların, nispeten iyi eğitimli olanlar da dahil herhangi bir işte çalışmayan veya vasfına uygun olmayan düşük maaşlı işlerde çalışan bireyleri içerdiğine dair bazı sınırlı bulgular mevcuttur (Allan ve ark., 2015). Örneğin, ağırlıklı olarak Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren silahlı örgüt DAEŞ'e katılan yabancılar ile yapılan bir çalışmada, işsizlikten kaynaklı fırsat yoksunluğunun radikalleşmenin itici gücü olabileceği ifade edilmiştir (Jelil ve ark., 2018). Benzer şekilde Turkmani (2015) Suriye'de yüksek işsizlik ve pahalılık nedeniyle ailelerini geçindirmek durumunda olan erkeklerin silahlı gruplar tarafından istihdam edilmeye karşı açık ve savunmasız bir hedef hâline geldiğini bildirmektedir. Öte yandan, aktif olarak terör faaliyetlerinin içerisinde yer almak için başarılı bir kariyerden vazgeçen veya bu kariyeri terörist faaliyetlerle birleştiren bireylere dair örnekler de bulunmaktadır (Sageman, 2004).Özellikle uluslararası terör eylemlerinin gerçekleştirilmesi için terör örgütleri, yabancı ortamlara uyum sağlayabilen, iyi eğitimli ve işine bağlı bireyleri tercih edebilir (Krueger ve Maleckova, 2003).

Çalışmamızda, istihdam durumu ile aşırılıkçı düşünce arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken iş arama süresi arttıkça aşırılıkçılık toplam puanında da artış gözlemlenmiştir. Bu durum, işsizlik süreci uzadıkça bireylerin karamsarlık ve umutsuzluğa sürüklenerek bu duyguları rasyonalize edebilecekleri bir zihniyete eğilim gösterebilecekleri şeklinde yorumlanabilir. Pakistan, Faysalabad'da üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada (Iqbal ve ark., 2020), gençlerin işsizliğin büyük oranda aşırılıkçılığa yol açacağını düşündüğü görülmüştür. Benzer şekilde Pakistan'daki çatışma bölgelerinde, gençlerin zorlu yaşam koşulları ve işsizlik nedeniyle hayal kırıklığı, tatminsizlik ve yoksunluk yaşamaları sonucunda aşırılıkçı eğilimler gösterebildiği ifade edilmiştir (Shar ve Rashidi, 2021).

5.8. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi ile Suç ve Şiddet Olaylarının Sık Yaşandığı bir Mahallede Yaşama Durumu Arasındaki İlişkinin Tartışılması

Çalışmamızda, suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumunun aşırılıkçılık alt boyutlarından şiddet yanlılığını artırdığı görülmüştür. Bu bulgu, şiddetin öğrenilebilen bir durum olduğunu düşündürmektedir. Radikalleşmiş bireylerin birçoğunun radikalleşme süreçlerini başlatan ilham verici bir rol modelleri, arkadaşları veya hayranlık duyduğu kişiler olduğu bilinmektedir (Campelo ve ark., 2018). Buradan hareketle, kişilerin bulunduğu çevre içerisinde aşırılıkçı şiddet yanlısı bireyler ile etkileşimi olduğu takdirde bu kişileri rol model alma şeklinde etkilenebilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca, bu kişilerin idealize edilmesi sonucu karizmatik bir lider olarak algılanmasının, kendisinden etkilenen bireyleri de yönlendirmeye açık hâle getirebileceği düşünülmektedir. Öte yandan yapılan çalışmalarda saldırgan ve şiddetli tepkilere yol açabilecek düşmanca bir ortamda bulunma, şiddet içeren evlerde ve mahallerde büyüme gibi durumların kişisel tutum, ilişkiler, çevresel ve diğer birçok faktörle etkileşime girmek suretiyle şiddet eğilimini artırabildiği ve bireylerin şiddeti kültürel normların değerli bir parçası olarak görebildiği ifade edilmiştir (Edelstein, 2018; Stone ve Dover, 2007; Van der Merwe, 2010).

5.9. Hiyerarşik Regresyon Analiz Sonuçlarının Tartışılması

Aşırılıkçılık ile ilgili yapılan çalışmalarda, terör faaliyetlerinde bulunan kişilere dair veya terörizme yol açan net bir psikolojik profillemenin olmadığı ifade edilmektedir (Silke, 2010). Ancak genel popülasyon içerisinde şiddet içeren radikalleşmeye varan sürecin bileşenlerini ve öncüllerini keşfetmek, önleyici tedbirler alınmasını sağlayabileceği gibi özellikle geçmişte veya süregelen etnik, politik, dini gerilimlere sahip çatışma sonrası

toplumlar için yeni anlayışlar ortaya konmasını sağlayabilir (Mededovic ve Petrovic, 2016; Stankov ve ark, 2019; Vukcevic Markovic ve ark., 2021).

Çalışmamızda, aşırılıkçı düşünce biçimi ile ilişkili bazı faktörler bulgulansa da bu faktörlerin tek başına ilişki düzeyinin sınırlı kaldığı görülmüştür. Ancak yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda, yüksek intikam ve kolektif narsisizm düzeyi, sağ politik görüş ve yüksek dindarlık düzeyinin bir arada bulunmasının aşırılıkçı düşünceyi yordayan en güçlü durum olduğu görülmüştür. Bu durum, radikalleşmenin farklı birçok kaynaktan ve çeşitli faktörlerin etkileşiminden beslendiğini vurgulayan geçmişteki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Soliman ve ark., 2016; Campelo ve ark., 2018; Lösel ve ark., 2018; Vukcevic Markovic ve ark., 2021). Örneğin Campelo ve arkadaşları (2018) radikalleşme sürecinde bireysel (tetikleyici olaylar, algılanan adaletsizlik, psikolojik durum vs.), makro (jeopolitik konum, toplumsal kutuplaşma vs.) ve mikro (bozulmuş aile düzeni, radikal bireylerle arkadaşlık) çevresel faktörlerin birlikte etkileşimine dikkat çekmiştir. Bu nedenle, şiddet içeren aşırılıkçılığı önleme ve yarattığı tahribatı giderme amaçlı yapılacak çalışmalarda bireylerin karakteristik özelliklerinin yanında ideolojik görüşleri, geçmiş yaşantıları gibi özellikleri ile çevresel faktörlerin etkileşimi dikkate alınmalıdır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, genel popülasyon içerisinde aşırılıkçı düşünce ile bazı psikososyal faktörlerin ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada psikososyal faktörler olarak ele alınan; kolektif narsisizm ve intikam düzeyi, cinsiyet, gelir durumu, eğitim durumu, iş durumu, etnik/politik/dini veya diğer kimlik aidiyetlerinden kaynaklı ayrımcılığa maruz kalma, göçe zorlanma durumları ve bu durumlardan etkilenme düzeyi, şiddet ve suç olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşama durumu ve bu durumdan etkilenme düzeyi ile siyasi ve dini görüş düzeylerinin aşırılıkçılık ve alt boyutları ile ilişkisi araştırılmıştır.

Araştırmanın sonuçları, bireylerdeki kolektif narsisizm düzeyi yükseldikçe aşırılıkçı zihniyet düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir. Kolektif narsisizmin sağaltılmasında bireysel müdahalelerin etkili olabileceği düşünülmektedir. Bireylerin kolektif kimliklerinin bireysel kimliklerinin önüne geçmesinin aşırılıkçı düşünceye yol açması durumunun önlenmesi adına, bireysel kimlikleri öne çıkarabilecek ortamlar sağlanmalıdır. Bu doğrultuda bireylerin kendilerini tanımalarını sağlayacakları rehberlik hizmetlerine ve psikolojik desteğe erişiminin kolaylaştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bireylerin sosyal, sportif ve kültürel faaliyetlere ulaşım imkanlarının kolaylaştırılacağı ve arttırılacağı politikaların üretimi, bireylerin yeteneklerinin geliştirilerek kolektif kimliğinin yanında bireysel hayatına dair özelliklerine de yabancılaşmadığı bir kimlik inşası geliştirmesine katkı sunacaktır. Bu durumun özellikle bireylerin benlik saygılarını ve özgüvenlerini geliştirebileceği düşünülmektedir. Öte yandan kolektif kimliği, dahil olduğu grubun sağladığı avantajlar nedeniyle daha ön planda tutan bireylerin motivasyonları dikkatle incelenmelidir. Bireylerin kolektif kimlikleriyle şiddet içeren aşırılıkçılığa varmayan alternatif ilişkiler geliştirmesi sağlanmalıdır. Zira sağlıklı bireysel benlik saygısı olabileceği gibi sağlıklı bir grup kimliği memnuniyeti de mümkündür. Bu doğrultuda farklı kimliklerden bireylerin birbirlerine sosyal uyumunu sağlayacak alanlar açmak ve gruplar arası iletişimi güçlendirmek amaçlanmalıdır.

Çalışma sonucunda elde ettiğimizintikam düzeyi ile aşırılıkçı düşünce arasındaki ilişki, çözümlenmemiş intikam duygusunun,bireylerin kendi adaletini sağlamak adına yasadışı şiddet eylemlerinde bulunma olasılığını arttırdığını göstermektedir.Bireylerin, etnik köken, ırk, din, kültür, cinsel ya da politik kimlikten dolayı aşağılanma, tehdit edilme ve maruz kalma durumları ile aşırıcılık alt boyutlarından şiddet yanlılığı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunması da buna işaret etmektedir. Benzer bir şekilde katılımcıların suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı mahallelerde yaşaması durumunda şiddet yanlılığının arttığı gözlemlenmiştir.Özellikle ayrımcılığa maruz kalma gibi mağduriyet kaynaklı öfke ve intikamın yol açtığı aşırılıkçı düşünce ve eylemleri önleme çalışmalarında, bireylerin içerisinde bulunduğu, şiddet,ayrımcılık gibi olayların yoğun yaşandığı koşulları iyileştirmeye odaklanılmalıdır.Özellikle kimlik gelişim süreci devam eden çocuk ve gençlerin yoğunlukta olduğu bölgelerin, toplum için daha az şiddet içeren ve daha güvenli bölgelere dönüştürülmesi adına çaba gösterilmelidir. Bu dönüşümde eğitim, ruh sağlığı ve sosyal hizmet çalışanlarının, sivil ve siyasi liderlerin, adalet sistemi çalışanlarının birlikte disiplinlerarası çalışma içerinde olmasına önem verilmelidir. Şiddet olaylarının yaşandığı mahallelerde büyümenin getirdiği şiddet eğilimi riskine karşı koruyucu bir faktör olarak ailelerin barışçıl yollardan çatışma çözümünü ve çocuklar ile güvenli ilişkiler kurmayı öğrenebilecekleri aile eğitimlerine önem verilmelidir. Aynı zamanda devletkimliğe dayalı ayrımcılık yapmaksızın tüm vatandaşlarına eşit düzeyde sağlık ve sosyal hizmetlere erişim, demokratik katılım ve istihdam olanakları sunmalıdır. Özellikle gençlerin algıladıkları ayrımcılığa yönelik yaşantılarını, endişelerini ve beklentilerini ifade edebilecekleri sanat, sosyal medya vs. gibi farklı platformların kullanılabileceği güvenli tartışma ortamları yaratılmalıdır. Böylelikle bireylerin, yaşadıkları ayrımcılıktan dolayı duydukları öfkenin aşırılıkçılığa yönelmeden olumlu alternatiflere yönlendirilmesi sağlanmalıdır. Bununla beraber geçmişte ve günümüzde yaşanan insan hakları ihlallerinde cezasızlığın önüne geçildiği, adil yargılamanın olduğu, toplumun her kesiminden

bireyin yargı sistemi ve kolluk kuvvetlerine güven duyduğu bir yargı sisteminin inşasının şiddet döngüsünü kırma konusunda kilit bir roloynadığı, aksi takdirde bireylerin kendi adaletini sağlamak adına intikam duygusuyla yasadışı şiddet eylemlerinde bulunabilecekleri düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan bireylerden aşırıcılık genel puanı en yüksek olanların dini kimlik aidiyeti baskın gelen bireyler olduğu görülmüştür. Aşırıcılık genel puanı, tanrısal güç bahanesi ve kin:batıya yönelik tutumlar, berbat dünya inancı alt boyutlarının yüksek olması dini kimliğin baskın olması ile ilişkilendirilirken; bahane ütopyacılık alt boyutunun politik kimlikle ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Bireylerin politik görüşü soldan sağ görüşe doğru değiştikçe aşırılıkçılık genel puanlarının, tanrısal güç bahanesi ve kin-batıya yönelik tutumlar-berbat dünya inancı alt boyutlarında artış olduğu, dini inanç düzeyi arttıkça aşırılıkçılık genel puanları, kin: batıya yönelik tutumlar ve berbat dünya inancı, tanrısal güç bahanesi ve ütopyacılık bahanesi alt boyutlarından aldıkları puanların da arttığı gözlemlenmiştir. Din eğitiminin eşitlikçi, ötekileri düşmanlaştırmayan, hoşgörü ve anlayışa dayalı, barışçıl öğeler içermesine önem verilmeli, bireylerin mensup olduğu dini kimliğin diğer kimliklerden üstün veya aşağı konumda olduğu söylemlerinden kaçınılmalı ve toplum bu konuda bilinçlendirilmelidir. Zira dini öğretilerin, bireylerin aşırılıkçılıktan uzak tutabileceği gibi aşırılıkçılığı meşrulaştıracak telkinlerde de bulunabileceği düşünülmektedir. Dinlerde inançlar arası diyaloğa önem verilmelidir.

Çalışmaya katılan bireylerin aşırılıkçılık düzeyi ile cinsiyetleri arasındaki ilişki incelendiğinde aşırılıkçılık genel puanında anlamlı bir fark olmamakla beraber şiddet yanlılığı alt boyutu puanının erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle, küçük yaştan itibaren şiddeti teşvik eden toplumsal cinsiyet normlarını ve ataerkil öğretileri sorgulamaya ve eleştirmeye dayalı düşünce biçimleriniğeliştirecek polikalar üretilmesi ve cinsiyet eşitliği konusuna eğiitim programında ağırlıklı yer verilmesi önemlidir.

Çalışmaya katılan bireylerin eğitim seviyesi arttıkça tanrısal güç bahanesi alt boyutu hariç diğer tüm alt boyutlarda ve aşırılıkçılık genel puanında azalma olduğu bulgulanmıştır. Herhangi bir işte çalışıp çalışmama durumu ile aşırılıkçı düşünce arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ancak çalışmayan katılımcılar arasında iş arama süresi arttıkça aşırılıkçılık genel puanı, ütopyacılık bahanesi ve kin: batıya yönelik tutumlar, berbat dünya inancı düzeyinin de arttığı görülmüştür. Katılımcıların gelir düzeyi arttıkça aşırılıkçılık genel puanı ve kin-batıya yönelik tutumlar-berbat dünya inancı alt boyutlarında azalma olduğu bulgulanmıştır. Bu bağlamda, gelir düzeyinin artmasıyla gelen yaşam kalitesinin bireylerin dünyayı kötü bir yer olarak algılama konusunda koruyucu bir faktör olabileceği düşünülmektedir. Bireylerin istihdam ve gelir durumlarının dünyayı daha iyi bir yer olarak görme ve geleceğe dair umutlu olma durumunu etkilediği düşünüldüğünden özellikle uzun süredir işsiz olan bireylere kariyer danışmanlığı ve istihdam desteği sağlanmalıdır.

Aşırılıçılık sürecinin, bireysel ve çevresel faktörler doğrultusunda her bireye göre farklılaşmasından dolayı yalnızca Türkiye'de yaşayan vatandaşlardan elde edilen bu verileri diğer ülke ve toplumlara genellemek doğru olmayabilir. Bu nedenle bünyesinde farklı toplumları barındıran ülkelerde de bu tip araştırmaların yapılması önem arz etmektedir. Ayrıca COVID-19 salgını nedeniyle yalnızca çevrimiçi platformlar üzerinden verileri toplanan bu çalışma, yalnızca internete erişimi olan bireyler ile yapılmıştır. Teknolojik alet ve internet kullanmakta veya bunlara erişmekte sorun yaşayan bireyler, ankete dahil edilememiştir. Öte yandan düşük eğitim seviyesine sahip ve yaşça ortalamadan büyük olan katılımcıların, anket sorularını yer yer anlamakta güçlük çektiği ve anket sorularını fazla bulmaları sebebiyle çalışmayı yarım bıraktığı veya güvenilir olmayan cevaplar verdiği görülmüştür. Genel popülasyonun temsil edilebilirliğini artırmak adına, benzer konuyu işleyecek sonraki çalışmalarda soru sayısının olabildiğince azaltılması ve çevrimiçi platformların haricinde de katılıma elverişli hâle getirilmesi önerilmektedir. Yine de Türkiye'nin her yerinden katılımcıya

ulaşabilmek adına veri toplama sürecinden çevrimiçi platformlardan yararlanmanın kullanışlı olduğu görülmüştür.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, aşırılıkçı zihniyeti genel popülasyon arasında ölçmenin zorluğu olmuştur. Katılımcılar arasında aşırılıkçılık düzeyi yüksek çıkan birey sayısı sınırlıdır. Ayrıca, kimlik bilgilerini açık edecek sorular sorulmamasına ve gizlilik taahhüdü verilmesine rağmen bazı katılımcıların görüşlerinin deşifre edileceğine dair kuşku duyduğu ve anketi yanıtlamayı reddettiği görülmüştür. Yine aynı kuşku sebebiyle, bazı katılımcıların görüşlerini toplum tarafından daha kabul edilebilir olacak şekilde sosyal istenirlik eğilimi doğrultusunda çarpıtmış olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle gelecekteki çalışmalarda, aşırılıkçı davranışların değil tutumun incelenmesi sebebiyle aşırılıkçı ideolojiler çerçevesinde bir araya gelen, cezai sorumluluk gerektiren davranışlarda bulunmaksızın görüşlerini ifade etmekten çekinmeyen topluluklara da ulaşılması önerilmektedir.

İlerleyen çalışmalarda aşırılıkçı zihniyet ile ilişkisi olabileceği öngörülen kimliğe bağlı ayrımcılık, tehdit ve zorunlu göç gibi olumsuz durumlara maruz kalmış bireylerin sayıca daha fazla olduğu geniş bir örnekleme ulaşmanın, aşırılıkçı zihniyeti meydana getirebilecek faktörlerin daha ayrıntılı incelenmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma, katılımcıların hangi alanda aşırılıkçı düşüncelere sahip olduğunu net bir şekilde ortaya koyabilmek adına belirgin bir etnik, politik veya dini kimlik ekseninde yapılabilir. Gelecekteki çalışmalarda, aşırılıkçılık ile ilişkili bulunması nedeniyle bireylerin kolektif narsisizm düzeyi ve intikam eğilimlerini besleyen psikososyal faktörlerin de irdelenmesinin, önleyici çalışmalar üretebilmek adına literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

7. KAYNAKLAR

Adorno, T. (1963). Critical models: Interventions and catchwords. New York: Columbia University Press.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. ve Sanford, R. M. (1950). The authoritarian personality. New York: Harper & Brothers.

Akhtar, S., Parens, H. (2015). Revenge: Narcissistic injury, rage, and retaliation. Rowman & Littlefield Publishers.

Allan, H., Glazzard, A., Jesperson, S. T., & Sneha Reddy Winterbotham, E. (2015). Drivers of violent extremism: Hypotheses and literature review. Erişim Adresi: http://www.dmeforpeace.org/peacexchange/wp-content/uploads/2018/08/Drivers-of-VE-Hypotheses-and-Literature-Review.pdf

Alonso R, Bjørgo T, Della Porta D, Coolsaet R., Khosrokhavar F., Lohlker R. ve diğerleri (2008). Radicalisation processes leading to acts of terrorism: Avrupa Komisyonu'nun şiddet içeren radikalleşme konusunda uzman grubu tarafından hazırlanan özet rapor. Brussels:European Commission. Erişim Adresi: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf

Alpaslan, M. Ş. (1983). Kriminoloji ve hukuk açısından tedhişçilik. İstanbul: Teknik Yayınları.

Alper, S, Aydın, O. (2020). Sağcılığın ve Solculuğun Psikolojisi: Farklı Dünyaların İnsanları, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1.

Altemeyer, B. (1988). Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism. San Francisco: Jossey-Bass.

Altemeyer, B. (2003). Why do religious fundamentalists tend to be prejudiced?. The international Journal for the Psychology of Religion, 13(1), 17-28. doi: 10.1207/S15327582IJPR1301_03

Bağnazlık. (t.y.). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Baumeister, R. F., Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. Psychological bulletin, 117(3), 497. doi: 10.1037/0033-2909.117.3.497

Becker, K. A. (2008). A construct validity study of two measures of narcissism. Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering, 69(6-B), 3891. Erişim adresi: http://www.sakkyndig.com/psykologi/artvit/becker2008.pdf

Beyazyüz, M., Alkan Göral, F. S., Göka, E. (2007). Fundamentalizmin psikolojisi. Avrasya Dosyası, 13(3), 355-384. Erişim adresi: http://file.setav.org/Files/Pdf/fundementalizmin-psikolojisi.pdf

Bhatia, K., & Ghanem, H. (2017). How do education and unemployment affect support for violent extremism? Evidence from eight Arab countries. Washington, DC: The Brookings Institution. Erişim adresi: https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/7126/global_20170322_violent-extremism.pdf?sequence=1

Bhui K, Warfa N, Jones E (2014) Is Violent Radicalisation Associated with Poverty, Migration, Poor Self-Reported Health and Common Mental Disorders? PLoS ONE 9(3). doi: 10.1371/journal.pone.0090718

Bjørgo, T. (2011). Dreams and disillusionment: Engagement in and disengagement from militant extremist groups. Crime, law and social change, 55(4), 277-285. doi: 10.1007/s10611-011-9282-9

Bobadilla, L. (2014). Martyrdom redefined: Self-destructive killers and vulnerable narcissism. Behavioral and Brain Sciences, 37(4), 364-365. doi:10.1017/S0140525X13003361

Borum, R. (2004). Psychology of terrorism. Tampa: University of South Florida. Erişim Adresi: https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/208552.pdf

Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. Journal of strategic security, 4(4), 7-36. doi: 10.5038/1944-0472.4.4.1

Borum, R. (2014). Psychological vulnerabilities and propensities for involvement in violent extremism. Behavioral Sciences and the Law, 32, 286–305. https://doi.org/10.1002/bsl.2110

Bötticher, A. (2017). Towards academic consensus definitions of radicalism and extremism. Perspectives on terrorism, 11(4), 73-77. Erişim Adresi: http://www.jstor.org/stable/26297896

Brown, R. P. (2004). Vengeance is mine: Narcissism, vengeance, and the tendency to forgive. Journal of research in Personality, 38(6), 576-584. doi: 10.1016/j.jrp.2003.10.003

Burmaoğlu, S., Polat, M., & Meydan, C. H. (2013). Örgütsel Davranış Alanında İlişkisel Analiz Yöntemleri ve Türkçe Yazında Aracılık Modeli Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. Anadolu University Journal of Social Sciences, 13(1).

Büyüköztürk, Ş. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Caldwell, C. H., Kohn-Wood, L. P., Schmeelk-Cone, K. H., Chavous, T. M., & Zimmerman, M. A. (2004). Racial discrimination and racial identity as risk or protective factors for violent behaviors in African American young adults. American journal of community psychology, 33(1), 91-105. doi: 10.1023/B:AJCP.0000014321.02367.dd

Campelo, N., Oppetit, A., Neau, F., Cohen, D., & Bronsard, G. (2018). Who are the European youths willing to engage in radicalisation? A multidisciplinary review of their psychological and social profiles. European Psychiatry, 52, 1-14. doi:10.1016/j.eurpsy.2018.03.001

Cevizoğlu, H. (2019). Kitle Psikolojisi, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

Coleman, P. T., & Bartoli, A. (2003). Addressing extremism. White Paper. New York: The International Center for Cooperation and Conflict Resolution, Colombia University. Erişim adresi: http://www. tc. columbia. edu/i/a/document/9386_WhitePaper_2_Extremism_030809. pdf.

Crayton, J. W. (1983). Terrorism and the Psychology of the Self. Perspectives on Terrorism. Wilmington, Delaware: Scholarly Resources, 33-41.

Crenshaw, M. (1992). How terrorists think: what psychology can contribute to understanding terrorism? (Ed: L. Howard), Terrorism: Roots, Impact, Responses, London: Praeger. (pp. 71- 80).

Crombag, H., Rassin, E., & Horselenberg, R. (2003). On vengeance. Psychology, Crime and Law, 9(4), 333-344. doi: 10.1080/1068316031000068647

Dalgaard-Nielsen, A. (2010). Violent radicalization in Europe: What we know and what we do not know. Studies in Conflict & Terrorism, 33(9), 797-814. doi: 10.1080/1057610X.2010.501423

Dean, C. (2017). The role of identity in committing acts of violent extremism-and in desisting from them. Crim. Behav. & Mental Health, 27, 281-285, doi: 10.1002/cbm.2048

Desmarais, S. L., Simons-Rudolph, J., Brugh, C. S., Schilling, E., & Hoggan, C. (2017). The State of Science Regarding Membership in Terrorist Organizations and Perpetration of

Terrorist Attacks. Homeland Security Affairs, North Carolina State University, 13. Erişim Adresi: https://www.hsaj.org/articles/14138

Dinçmen, K. (1997). Psikiyatri ve Mitos. İstanbul: Eti Kitapları. ss: 41-42

Dyduch-Hazar K, Mrozinski B (2021), Opposite associations of collective narcissism and in-group satisfaction with intergroup aggression via belief in the hedonistic function of revenge. PLoS ONE 16(3): e0247814. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247814

Dyduch-Hazar, K., & Mrozinski, B. (2020). Opposite unique associations of collective narcissism and ingroup satisfaction with intergroup aggression via belief in the hedonistic function of revenge. Manuscript in preparation.

Dyduch-Hazar, K., & Mrozinski, B. (2021). Opposite associations of collective narcissism and in-group satisfaction with intergroup aggression via belief in the hedonistic function of revenge. Plos one, 16(3), doi: 10.1371/journal.pone.0250537

Eaton, J., Ward Struthers, C., & Santelli, A. G. (2006). Dispositional and state forgiveness: The role of self-esteem, need for structure, and narcissism. Personality and Individual Differences, 41(2), 371–380. doi:10.1016/j.paid.2006.02.005

Edelstein, I. (2018). Development and validation of the youth violence potential scale. Violence and victims, 33(5), 789-812. doi: 10.1891/0886-6708.VV-D-17-00040

Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). Social Identity: Context, Commitment, Content (1st ed.). Wiley-Blackwell.

Elster, J. (1990). Norms of revenge. Ethics, 100(4), 862-885. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/2381783

Estrada-Martínez, L. M., C. H. Caldwell, J. A. Bauermeister, and M. A. Zimmerman. 2012. “Stressors in Multiple Life-Domains and the Risk for Externalizing and Internalizing

Behaviors among African Americans During Emerging Adulthood." Journal of Youth and Adolescence 41 (12): 1600–1612. doi:10.1007/s10964-012-9778-3.

Ferguson, N., & McAuley, J. W. (2021). Dedicated to the cause: Identity development and violent extremism. European Psychologist, 26(1), 6–14. doi: 10.1027/1016-9040/a000414

Fink, N. C., & Bhulai, R. (2016). Development and countering violent extremism. Sustainable Development Goals: The People's Agenda. UNA-UK: London, UK, Erişim Adresi: www.sustainablegoals.org.uk/development-countering-violent-extremism/

Freud, S. (1957). On narcissism: An introduction. In The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works (pp. 67-102). Erişim Adresi: https://pep-web.org/browse/document/se.014.0067a?page=P0067

Fromm, E. (2018). İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri Şiddet ve Saldırganlık Üzerine Bir İnceleme, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Say Yayınları.

Fundamentalizm, Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Fundamentalizm, Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Furnham, A., & Robinson, C. (2021). Ideology, personality disorders and the militant extremist mindset. Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression, 1-15. doi: 10.1080/19434472.2021.1995022

Furnham, A., Horne, G., & Grover, S. (2020). Correlates of the militant extremist Mindset. Frontiers in Psychology, 11, 2250. doi: 10.3389/fpsyg.2020.02250

Galland, O., & Muxel, A. (2020). Radicalism in Question. In Radical Thought among the Young: A Survey of French Lycée Students (pp. 1-23). doi: 10.1163/9789004432369_002

George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson

Ghaffari, A., & Çiftçi, A. (2010). Religiosity and self-esteem of Muslim immigrants to the United States: The moderating role of perceived discrimination. International Journal for the Psychology of Religion, 20(1), 14-25. doi: 10.1080/10508610903418038

Glenn Stone & Angela Dover (2007) An Exploration of Violent Attitudes in Adolescent Males, Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 15:2, 59-77, doi: 10.1300/J146v15n02_04

Golec de Zavala, A. (2018). Collective narcissism: antecedents and consequences of exaggeration of the in-group image. Handbook of Trait Narcissism, 79-88. doi: 10.1007/978-3-319-92171-6_8

Golec de Zavala, A., & Bierwiaczonek, K. (2020). Three types of collective narcissism—male, religious and national—predict sexism in Poland. Sex Roles . doi: 10.1007/s11199-020-01193-3

Golec de Zavala, A., (2018). Collective narcissism: antecedents and consequences of exaggeration of the in-group image. In Handbook of Trait Narcissism, Springer, Cham (pp. 79-88). doi: 10.1007/978-3-319-92171-6_8

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. Journal of personality and social psychology, 97(6), 1074. doi: 10.1037/a0016904

Golec de Zavala, A., Peker, M., Guerra, R., & Baran, T. (2016). Collective narcissism predicts hypersensitivity to in-group insult and direct and indirect retaliatory intergroup hostility. European Journal of Personality, 30(6), 532-551. doi: 10.1002/per.2067

Grossman, D. (2014). On killing: The psychological cost of learning to kill in war and society. Open Road Media.

Gurr, Ted R. (1970). Why men rebel. Center of International Studies. Princeton, N.J.: Published for the Center of International Studies, Princeton University by Princeton University Press.

Hartling, L. M., & Luchetta, T. (1999). Humiliation: Assessing the impact of derision, degradation, and debasement. Journal of Primary Prevention, 19(4), 259-278. doi: 10.1023/A:1022622422521

Hasta, D., & Dönmez, A. (2009). Yetkecilik ve Bilişsel Karmaşıklık Düzeyi ile Siyasal İdeoloji Arasındaki İlişki. Turk Psikoloji Dergisi, 24(64). Erişim Adresi: https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpd1300443320090000m000115.pdf

Hasta, D., & Karaçanta, H. (2017). Yetkecilik, sosyal baskınlık yönelimi ve siyasal görüş. Türk Psikoloji Yazıları, 20(40), 23-34. Erişim Adresi: https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120170000m000016.pdf

Hibbing, J., Smith, K., & Alford, J. (2014). Differences in negativity bias underlie variations in political ideology. Behavioral and Brain Sciences, 37(3), 297-307. doi:10.1017/S0140525X13001192

Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. European review of social psychology, 11(1), 223-255. doi: 10.1080/14792772043000040

Horgan, J. (2003). The Search for the Terrorist Personality, in Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences. In A. Silke (Ed.), London John Wiley and Sons.

Horney, K., (1939), New Ways in Psychoanalysis, New York.

Iqbal, K., Khudai, M. S., Mahmood, B., Khaliq, N., & Khan, A. A. (2020). Imapct of unemployment on political extremism among young: Politics, 7(13), 2020. doi: 10.31838/jcr.07.13.397

İslambay, D., Fidan, M., Türkoğlu Demirel, B., & Sayılgan, G., (2016). İfade Özgürlüğüne Yönelik Tutumların Belirleyicileri olarak Sosyo politik Tutumlar ve İdeolojik Kimlikler . 1. Sosyal Psikoloji Kongresi, Ankara, Türkiye.

Jackson, L.A., Ervin, K.S., Gardner, P.D. et al. Gender and the Internet: Women Communicating and Men Searching. Sex Roles 44, 363–379 (2001). doi: 10.1023/A:1010937901821

Janjua, Zara (2021) What predicts the Militant Extremist Mindset? An investigation into the relationship between violent extremism, and personality, moral disengagement, and linguistic markers. Doktora tezi, University of Nottingham.

Jarrett, Christian. (2017). How 'collective narcissism' is directing world politics. 17 Aralık 2020 tarihinde www.bbc.com/future/article/20170303-how-collective-narcissism-is-directing-world-politics adresinden erişildi.

Jaśko, K., Webber, D., & Kruglanski, A., (2017) Relative effects of individual and group-based quest for significance on violent extremism depends on the social context. Paper accepted for presentation at the Annual Meeting of European Association of Social Psychology, Granada, Spain.

Jasko, K., Webber, D., Kruglanski, A. W., Gelfand, M., Taufiqurrohman, M., Hettiarachchi, M., & Gunaratna, R. (2020). Social context moderates the effects of quest for significance on violent extremism. Journal of personality and social psychology, 118(6), 1165. doi: 10.1037/pspi0000198

Jelil, M. A., Bhatia, K., Brockmeyer, A., Do, Q. T., & Joubert, C. (2018). Unemployment and violent extremism: Evidence from Daesh foreign recruits. World Bank. Erişim Adresi: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29561

Jones, D.N., Neria, A.L., (2018). New directions in narcissistic aggression: The role of the self-concept on group-based aggression, in: Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies. doi: 10.1007/978-3-319-92171-6_38

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. Psychological bulletin, 129(3), 339–375. doi: 10.1037/0033-2909.129.3.339

Karaburun, M., & Aşıcıoğlu, F. (2021). Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği Türkçe Uyarlama Çalışması. Turkiye Klinikleri J Foren Sci Leg Med, 18(1), 1-9. doi: 10.5336/forensic.2020-76116

Kebbell, M. R., & Porter, L. (2012). An intelligence assessment framework for identifying individuals at risk of committing acts of violent extremism against the West. Security Journal, 25(3), 212–228. doi: 10.1057/sj.2011.19

Kessler, S. R., Bandelli, A. C., Spector, P. E., Borman, W. C., Nelson, C. E., & Penney, L. M. (2010). Re-Examining Machiavelli: A Three-Dimensional Model of Machiavellianism in the Workplace. Journal of Applied Social Psychology, 40(8), 1868–1896. doi: 10.1111/j.1559-1816.2010.00643.x

Kessler, T., Harth, N. S., & Nägler, L. A. (2002). Prejudice and extremism: Explanations based on ingroup projection, perspective di-vergence, and minimal standards. Social Psychology, 82, 359. Erişim Adresi: https://zis-online.com/dat/artikel/2014_9_849.pdf

Kızıltan, H. (2011). Narsisizm ya da ruhsallığın ontolojisi. Doğu Batı Düşünce Dergisi,(56), 55, 83.

Klein, D. C. (2005, December). The humiliation dynamic: Looking to the past and future. In Annual Meeting of the Human Dignity and Humiliation Studies Network, Columbia Teachers College, New York City. Erişim Adresi: https://www.humiliationstudies.org/documents/KleinLookingBackForward.pdf

Knutson, J. N. (1981) 'Social and Psychodynamic Pressures Toward a Negative Identity: The Case of an American Revolutionary Terrorist', in Y. Alexander and J. M. Gleason (eds) Behavioural and Quantitative Perspectives on Terrorism (New York: Pergamon) pp. 105–50.

Kohut, H. (1966). Forms and transformations of narcissism. Journal of the American Psychoanalytic association, 14(2), 243-272. doi: 10.1177/000306516601400201

Koomen, W., & Van Der Pligt, J. (2019). The psychology of radicalization and terrorism, London / New York: Routledge.

Kökdemir, D. (2003). Bir insan davranışı olarak terör: Pivolka Savaş Özel Sayısı, 17. Erişim Adresi: https://www.elyadal.org/pivolka/ek/PiVOLKA_War.pdf

Kruglanski, A. W., & Fishman, S. (2006). The psychology of terrorism: "Syndrome" versus "tool" perspectives. Terrorism and Political Violence, 18, 193–215. doi: 10.1080/09546550600570119

Kruglanski, A. W., & Fishman, S. (2009). Psychological Factors in Terrorism and Counterterrorism: Individual, Group, and Organizational Levels of Analysis. Social Issues and Policy Review, 3(1), 1–44. doi: 10.1111/j.1751-2409.2009.01009.x

Kruglanski, A. W., Bélanger, J. J., Gelfand, M., Gunaratna, R., Hettiarachchi, M., Reinares, F.,... Sharvit, K. (2013). Terrorism: A (self) love story. American Psychologist, 68(7), 559 –575. doi: 10.1037/a0032615

Kruglanski, A. W., Pierro, A., Mannetti, L., & De Grada, E. (2006). Groups as epistemic providers: need for closure and the unfolding of group-centrism. Psychological review, 113(1), 84–100. doi: 10.1037/0033-295X.113.1.84

Kruglanski, A., Jasko, K., Webber, D., Chernikova, M., & Molinario, E. (2018). The Making of Violent Extremists. Review of General Psychology, 22(1), 107–120. doi: 10.1037/gpr0000144

Kurum, M., & Avcı, E. (2018). Radikalizm ve aşırıcılıktan terörizme: Siyasal şiddetin araçsallaştırılması. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 14(28), 37-90. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/594362

Lacey, D. (2011). The role of humiliation in collective political violence (Yüksek lisans tezi, University of Sydney.) Erişim Adresi: https://ses.library.usyd.edu.au/handle/2123/7128

LaFree, G., Jensen, M. A., James, P. A., & Safer-Lichtenstein, A. (2018). Correlates of violent political extremism in the United States. Criminology, 56(2), 233-268. doi: 10.1111/1745-9125.12169

Levy, K. N., Ellison, W. D., & Reynoso, J. S. (2011). A historical review of narcissism and narcissistic personality. The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments, 3-13. doi: doi.org/10.1002/9781118093108.ch1

Lind, E. A., Tyler, T. R. (1988). The social psychology of procedural justice. Springer Science & Business Media. doi: 10.2307/2073346

Lotto, D. (2017). On the Origins of Terrorism. Journal of Psychohistory, 45(1).

Martin, M. J., McCarthy, B., Conger, R. D., Gibbons, F. X., Simons, R. L., Cutrona, C. E., & Brody, G. H. (2011). The Enduring Significance of Racism: Discrimination and Delinquency Among Black American Youth. Journal of research on adolescence : the official

journal of the Society for Research on Adolescence, 21(3), 662–676. doi: 10.1111/j.1532-7795.2010.00699.x

McCauley C., Moskalenko S. (2008) Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism, Terrorism and Political Violence, 20:3, 415-433, doi: 10.1080/09546550802073367

McCormick, G. H. (2003). Terrorist decision making. Annual Review of Political Science, 6(1), 473-507. doi: 10.1146/annurev.polisci.6.121901.085601

McCullough, M. E., Bellah, C. G., Kilpatrick, S. D., & Johnson, J. L. (2001). Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the Big Five. Personality and social psychology bulletin, 27(5), 601-610. doi: 10.1177/0146167201275008

McDowell, C. A., Aronica, V. and Collantes-Celador, G. (2018). Thematic Report Three - Asylum, Security and Extremism. Lancaster: Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST). Erişim Adresi: openaccess.city.ac.uk/id/eprint/19026

Mededovic, J., and Petrovic, B. (2016). The militant extremist mind-set as a ´ conservative ideology mediated by ethos of conflict. Peace Conflict J. Peace Psychol. 22, 404–408. doi: 10.1037/pac0000175

Međedović, J., Kovačević, U., & Knežević, G. (2020). Militant extremist mind-set in Serbian football supporters: relations with the adherence to extremist social movements. Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression, 1-15. doi: 10.1080/19434472.2020.1859583

Merari, A. (2005). Social, organizational and psychological factors in suicide terrorism. Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward, 70-86.

Mikhael, D., & Norman, J. (2018). Refugee youth, unemployment and extremism: countering the myth. Forced Migration Review, (57), 57-58. Erişim Adresi: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10119478/1/NormanMikhael_FMR_FINAL.pdf

Möller-Leimkühler, A. M. (2018). Why is terrorism a man's business?. CNS spectrums, 23(2), 119-128. doi: 10.1017/S1092852917000438

Mulder, J., & de Bruijne, M. (2019). Willingness of online respondents to participate in alternative modes of data collection. Surv. Pract, 12(1), 1-11. doi: 10.29115/SP-2019-0001

Munson, H. (2021). Fundamentalism. The Wiley Blackwell Companion to the Study of Religion, 265-276.

Nwafor, N. H. A., Nwogu, G. A. I. (2015). 'Implication of Radicalisation for Nigerian Education: A Philosophical Analysis', Journal of Education and Practice, 6(21), 201-7. Erişim Adresi: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1079143.pdf

O'Sullivan, N. (1986). Terrorism, ideology, and democracy. In N. O'Sullivan (Ed.), Terrorism, ideology, and revolution. Brighton, United Kingdom: Wheatsheaf. pp: 3-26. Erişim adresi: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429308673-1/terrorism-ideology-democracy-noel-sullivan

Obeidat, Z. M., AlGharabat, R. S., Alalwan, A. A., Xiao, S. H., Dwivedi, Y. K., & Rana, N. P. (2020). Narcissism, interactivity, community, and online revenge behavior: The moderating role of social presence among Jordanian consumers. Computers in Human Behavior, 104, 106170. doi: 10.1016/j.chb.2019.106170

Oruc, N., & Obradovic, N. (2020). Drivers of radicalisation of youth in Bosnia and Herzegovina. Economic research-Ekonomska istraživanja, 33(1), 2559-2573. doi: 10.1080/1331677X.2020.1772094

Oruc, N., Obradovic N. (2020) Drivers of radicalisation of youth in Bosnia and Herzegovina, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 33:1, 2559-2573, doi: 10.1080/1331677X.2020.1772094

Öç. (t.y.). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Pearson, E. (2020). Gendered Reflections? Extremism in the UK's Radical Right and al-Muhajiroun Networks. Studies in Conflict & Terrorism, 1-24. doi: 10.1080/1057610X.2020.1759270

Post, J. M. (2005). The socio-cultural underpinnings of terrorist psychology. Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward, 54.

Pulver, S. E. (1970). Narcissism: The Term and the Concept. Journal of the American Psychoanalytic Association, 18(2), 319–341. doi: 10.1177/000306517001800204

Raffield, B., Greenlow, C., Price, N., & Collard, M. (2015). Ingroup identification, identity fusion and the formation of Viking war bands. World Archaeology, 48(1), 35. doi: 10.1080/00438243.2015.1100548

Rasmussen, K. (2016). Entitled vengeance: A meta-analysis relating narcissism to provoked aggression. Aggressive behavior, 42(4), 362-379. doi: 10.1002/ab.21632

Robin, M. (2020). "Prevention of Revenge Acts and Vigilantism in Response to Acts and Campaigns of Terrorism," in Handbook of Terrorism Prevention and Preparedness, ed. Alex Schmid (The Hague: ICCT Press, 2020): 1059– 1091. Erişim Adresi: https://icct.nl/app/uploads/2021/06/Handbook-ch-33-Robin-Prevention-of-Revenge-Acts-and-Vigilantism-final.pdf

Rosenthal, S. A., & Pittinsky, T. L. (2006). Narcissistic leadership. The leadership quarterly, 17(6), 617-633. doi: 10.1016/j.leaqua.2006.10.005

Rottweiler, B., Clemmow, C., & Gill, P. (2021) Misogyny, Violent Extremism and Interpersonal Violence: Examining the Mediating and Contingent Effects of Revenge Motivation, Hypermasculinity, Collective Narcissism and Group Threats. doi: 10.31234/osf.io/sy84m

Ruby, C.I. (2001). The definiton of terrorism. Analyses of Social Issues and Public Policy, 9-14. doi: 10.1111/j.1530-2415.2002.00021.x

Russell, C., Bowman M. (1983), "Profile of a Terrorist," in Perspectives on Terrorism. Wilmington, Del.: Scholarly Resources Inc., pp. 45–60.

Sageman, M. (2004). Understanding Terror Networks. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Sambuddha G. & Brandon C. (2017) The Homegrown Threat: State Strength, Grievance, and Domestic Terrorism, International Interactions, 43:2, 217-247. doi: 10.1080/03050629.2016.1128431

Sas, M., Ponnet, K., Reniers, G., Hardyns, W. (2020). The Role of Education in the Prevention of Radicalization and Violent Extremism in Developing Countries. Sustainability, 12(6), 2320. doi:10.3390/su12062320

Saucier, G., Akers, L. G., Shen-Miller, S., Knežević, G., & Stankov, L. (2009). Patterns of thinking in militant extremism. Perspectives on Psychological Science, 4(3), 256–271. doi: 10.1111/j.1745-6924.2009.01123.x

Schmid AP. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: a conceptual discussion and literature review.ICCT Res. Pap. 97, Int. Cent. Counter-Terror., The Hague, Neth.

Schmitt, M. T., & Branscombe, N. R. (2002). The Internal and External Causal Loci of Attributions to Prejudice. Personality and Social Psychology Bulletin, 28(5), 620–628. doi: 10.1177/0146167202288006

Schuurman, B., & Taylor, M. (2018). Reconsidering radicalization: Fanaticism and the link between ideas and violence. Perspectives on Terrorism, 12(1), 3-22. Erişim Adresi: www.jstor.org/stable/26343743

Schwenkenbecher, A. (2012). What Is Terrorism?. In Terrorism: A Philosophical Enquiry, Palgrave Macmillan, London. Science. 6:473-507, pp: 38-47, Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/profile/Anne-Schwenkenbecher/publication/308410727_Defining_Terrorism/links/57e3538608ae0e3158a6bcd1/Defining-Terrorism.pdf

Seçer, İ., (2015). SPSS ve Lisrel ile Pratik Veri Analizi, Ankara: Anı Yayıncılık. ss: 25-28.

Seung-Whan Choi & James A. Piazza (2016) Ethnic groups, political exclusion and domestic terrorism, Defence and Peace Economics, 27:1, 37-63

Shar, A. S., & Rashdi, S. K. Z. Causes of Growing Extremism: A Case Study of Upper Sindh. PEACE NOW AND FOREVER, 1.

Silke, A. (2003). Becoming a terrorist. In A. Silke (Ed.), Terrorists, victims and society: Psychological perspectives on terrorism and its consequences. West Sussex, UK: John Wiley & Sons Ltd.

Smart Richman, L., & Leary, M. R. (2009). Reactions to discrimination, stigmatization, ostracism, and other forms of interpersonal rejection: a multimotive model. Psychological review, 116(2), 365–383. doi: 10.1037/a0015250

Smith, G. (2008). Does gender influence online survey participation?: A record-linkage analysis of university faculty online survey response behavior. ERIC Document Reproduction Service No. ED 501717. Erişim Adresi: https://eric.ed.gov/?id=ED501717

Soliman, A., Bellaj, T., & Khelifa, M. (2016). An integrative psychological model for radicalism: Evidence from structural equation modeling. Personality and Individual Differences, 95, 127-133. doi: 10.1016/j.paid.2016.02.039

Solomon, R. C. (1995). A passion for justice: Emotions and the origins of the social contract. Rowman & Littlefield.

Sotlar, A. (2004). Some Problems with a Definition and Perception of Extremism within a Society. Policing in central and Eastern Europe: Dilemmas of contemporary criminal justice, 703-707. Erişim Adresi: https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/Mesko/208033.pdf

Stankov, L., Higgins, D., Saucier, G., & Knežević, G. (2010b). Contemporary militant extremism: a linguistic approach to scale development. Psychological assessment, 22(2), 246. doi: 10.1037/a0017372

Stankov, L., Knežević, G., Petrović, B., Međedović, J., & Lazarević, L. B. (2019). Militant extremist mindset in post-conflict regions of the balkans. Journal for Deradicalization, (19), 185-218. Erişim Adresi: https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/221/161

Stankov, L., Saucier, G. & Knežević, G. (2010a). Militant extremist mindset: Pro-Violence, Vile World, and fPower. Psychological Assessment, 22, 70-86. doi: 10.1037/a0016925

Stankov, L., Saucier, G., & Knezevic, G. (2011). Militant extremist mindset. In: Personality and individual differences: theory, assessment, and application. Nova Science Publishers, Inc., Hauppauge, N.Y., pp. 131-140.

Summers, F. (2006). Fundamentalism, psychoanalysis, and psychoanalytic theories. The Psychoanalytic Review, 93(2), 329-352. doi: 10.1521/prev.2006.93.2.329

Swann Jr, W. B., Jetten, J., Gómez, Á., Whitehouse, H., & Bastian, B. (2012). When group membership gets personal: a theory of identity fusion. Psychological review, 119(3), 441. doi: 10.1037/a0028589

Şerif, M. (1964). Sosyal kuralların psikolojisi. İstanbul: Alan.

Taşpınar, Ö. (2009). Fighting Radicalism, Not" Terrorism". The SAIS Review of International Affairs, 29(2), 75-86. Erişim Adresi: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/summer_fall_radicalism_taspinar.pdf

Taylor, M., & Quayle, E. (1994). Terrorist lives. New Statesman and Society, 7(331), 40.

The Guardian (2017). Islamic militant groups' recruits likely to be well educated, study finds. 14 Aralık 2021 tarihinde https://www.theguardian.com/world/2016/oct/05/ islamic-state-recruits-world-bank-study-educationboko-haram adresinden erişildi.

Tropp, L. R., & Wright, S. C. (2001). Ingroup Identification as the Inclusion of Ingroup in the Self. Personality and Social Psychology Bulletin, 27(5), 585–600. doi: 10.1177/0146167201275007

Turkmani, R. (2015). 'ISIL, JAN and the War Economy in Syria' (LSE). 28 Şubat 2022 tarihinde https://opendemocracy.net/en/north-africa-west-asia/isil-jan-and-war-economy-in-syria/ adresinden erişildi.

Turner, J. C. (2010). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior. In T. Postmes & N. R. Branscombe (Eds.), Rediscovering social identity (pp. 243–272). Psychology Press.

UNDP (2016). Preventing Violent Extremism through Inclusive Development and the Promotion of Tolerance and Respect for Diversity, New York: UNDP.

Ungar M., Hadfield K., Amarasingam A., Morgan S. & Grossman M. (2018) The association between discrimination and violence among Somali Canadian youth, Journal of Ethnic and Migration Studies, 44:13, 2273-2285. doi: 10.1080/1369183X.2017.1374169

Van der Merwe, N. (2010). A quantitative study on the pro-violence attitudes among learners in South Africa. Acta Criminologica: African Journal of Criminology & Victimology, 2010(sed-1), 107-125. Erişim Adresi: https://journals.co.za/doi/abs/10.10520/EJC28569

Victoroff, J. (2005). The Mind of the Terrorist: A Review and Critique of Psychological Approaches. The Journal of Conflict Resolution, 49(1), 3–42. Erişim Adresi: http://www.jstor.org/stable/30045097

Vigil, J. M. (2010). Political leanings vary with facial expression processing and psychosocial functioning. Group Processes & Intergroup Relations, 13(5), 547–558. doi: 10.1177/1368430209356930

Volkan, V. D. (2009). Religious fundamentalism and violence. On Freud's 'The future of an illusion, 124-41.

Vukčević Marković, M., Nicović, A., & Živanović, M. (2021). Contextual and Psychological Predictors of Militant Extremist Mindset in Youth. Frontiers in Psychology, 12, 219. doi: 10.3389/fpsyg.2021.622571

Wardetzki, B. (2018). Siyasette ve Toplumda Narsisizm, Ayartma ve İktidar. Çev., Deniz Cankoçak. İstanbul: İletişim.

Wickens, C. M., Wiesenthal, D. L., & Roseborough, J. E. W. (2015). Personality Predictors of Driver Vengeance. Violence and Victims, 30(1), 148–162. doi: 10.1891/0886-6708.VV-D-13-00111

Wilson, D. S., Near, D., & Miller, R. R. (1996). Machiavellianism: a synthesis of the evolutionary and psychological literatures. Psychological bulletin, 119(2), 285. doi: 10.1037//0033-2909.119.2.285

Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 45(1), 335-386.

Yıldırım, A., Şimşek H., (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, O., Cesur, S., & Bayad, A. (2018). Türklerin ve Kürtlerin Birbirlerine Karşı Olumsuz Tutumlarının Bazı Psikolojik Değişkenlerle İlişkisi. Türk Psikoloji Yazıları, 21 (özel sayı), 82-102. Erişim Adresi: app.trdizin.gov.tr/makale/TXpVek9USTJOZz09

Youth Justice Board (2013). Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A systematic review of the research evidence. Erişim Adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/396030/preventing-violent-extremism-systematic-review.pdf

Yustisia, W., Putra, I. E., Kavanagh, C., Whitehouse, H., & Rufaedah, A. (2020). The role of religious fundamentalism and tightness-looseness in promoting collective narcissism and extreme group behavior. Psychology of Religion and Spirituality, 12(2), 231-240. doi: 10.1037/rel0000269

8. EKLER

Ek 1: Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

T.C. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü

Sosyal Bilimler Anabilim Dalı

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı yüksek lisans tez çalışması kapsamında Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Belma GÖLGE ve Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Esra tarafından yürütülen "Aşırılıkçı Düşünce Biçiminin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi" başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı, şiddet içeren aşırıcı düşünce biçiminin psikolojik ve sosyal etkenlerini araştırmaktır. Araştırmada sizden tahminen 20 dakikanızı ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 499 kişi katılacaktır. Araştırmada, tarafınıza toplam beş adet anket formu yöneltilecektir. İşbu anket formları, Demografik Bilgi Formu'nda 20; İntikam Düzeyi Ölçeği'nde 20; Yabancılaşma Ölçeği'nde 24; Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği'nde 34 ve Kolektif Narsisizm Ölçeği'nde 9 olmak üzere toplam 107 sorudan oluşmaktadır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda

çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup **kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz (anket sorularına verdiğiniz cevaplar) yayın amacı ile kullanılabilir. Tüm verileriniz, araştırmanın yayınlanmasını takip eden 5 yıl sonrasında veritabanından kaldırılmak suretiyle (online formlarda bilgisayardan geri dönüşümsüz silinecek; yazılı formlarda kağıtlar parçalanacaktır) imha edilecektir. İletişim bilgileriniz ise **sadece izninize bağlı olarak** çalışmanın sonucunun tarafınıza ulaştırılmasını istediğiniz takdirde kullanılacaktır. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen aşağıda belirtiniz. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya esragrb@gmail.com e-posta adresinden ulaşabilirsiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının :

Adı- Soyadı:

e-posta:

İletişim bilgilerimin araştırma sonucunun tarafıma ulaştırılması için kullanılmasını;

Kabul ediyorum Kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Ek 2: Demografik Bilgi Formu

1. **Cinsiyetiniz:** Kadın ( ) Erkek ( )
2. **Yaşınız:** ……
3. **Eğitim Durumunuz:** Okur-Yazar ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( )

   Üniversite ( ) Yüksek Lisans ve üstü ( )
4. **Mesleğiniz:** …….
5. **İş Durumunuz:** Çalışıyorum ( ) Çalışmıyorum ( )
6. **Çalışmıyorsanız iş arıyor musunuz? ( )Evet ( )Hayır**
7. **İş arıyorsanız ne kadar süredir iş arıyorsunuz?: .....**
8. **Siz dahil evinizde yaşayan kişi sayısı:** …….
9. **Hanenize giren aylık gelir:** 3000 TL altı ( ) 3000-5000 TL ( ) 5001-10000 TL ( ) 10000 TL üzeri ( )
10. **Gelir kaynağınız**

    ( ) **Maaş/Yevmiye** ( ) **Aile/Akraba yardımı**

    ( ) **Devlet yardımı** ( ) **Diğer** (lütfen belirtiniz) ……..
11. **Yaşadığınız şehir:** ……
12. **Yaşadığınız yere göç ederek geldiyseniz nereden göç ettiniz?**

    ( ) **Göç etmedim** ( ) ..... **ilinden göç ettim**
13. **Yaşadığınız yere göç ederek geldiyseniz göç nedeniniz?:**

    ……
14. Suç ve şiddet olaylarının sık yaşandığı bir mahallede yaşadınız mı?

    ( ) Evet ( )Hayır
15. Evet ise bu durumdan olumsuz olarak etkilenme düzeyinizi belirtiniz.

Hiç etkilenedim. 1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	Çok etkinlendim. 5 ☐

16. Etnik kökeniniz, ırkınız, dininiz, kültürünüz Cinsel veya politik kimliğinizden dolayı aşağılandığınız, tehdit edildiğiniz ve ayrımcılığa maruz kaldığınız durumlar oldu mu?

( ) Evet ( ) Hayır

17. Evet ise bu durumdan olumsuz olarak etkilenme düzeyinizi belirtiniz.

Hiç etkilenedim. 1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	Çok etkinlendim. 5. ☐

18. Politik görüşünüzü nerede konumlandırırsınız? Aşağıdaki derecelendirmeyi dikkate alarak politik görüşünüzü en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

Aşırı sol 1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	Aşırı sağ 7 ☐

19. Aşağıdaki derecelendirmeyi dikkate alarak dini inancınızı en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

Hiç dindar değilim. 1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐	6 ☐	Çok dindarım. 6☐

20. Aşağıda yer alan seçenekleri dikkate alarak en fazla aidiyet hissettiğiniz grup kimliğinizi işaretleyiniz. (Grup kimliği ile o grubun bir parçası olarak hissetme, o gruba ait olmaktan gurur duyma veya o gruba ait olmaktan memnuniyet duyma kastedilmektedir.)

( ) Politik kimliğim (örneğin; kemalist, sosyalist, milliyetçi, milli görüşçü, liberal,islamcı vb)

( ) Dini kimliğim (müslüman, müslüman-sünni, müslüman-alevi, hıristiyan, ezidi vb)

( ) Etnik kimliğim (Türk, Kürt, Ermeni, Süryani vb)

( ) Diğer (Lütfen belirtiniz; örneğin ateist, feminist vb): ……...

Ek 3: Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği

Aşağıda bir takım inanç ve değerlere bağlılığı ifade eden cümleler bulunmaktadır. Size ne ölçüde uyduğunu ifade etmek için her cümlenin sağında sizi en iyi ifade eden rakamı daire içine alınız.

1	2	3	4	5
Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum

Gençlerin kendilerini ve toplumlarını kurtarabilmesinin tek yolu silahlı mücadeledir.	1	2	3	4	5
2. İyi bir insan, herhangi bir insanı öldürmekten kaçınmak zorundadır.	1	2	3	4	5
3. İntikam amacı ile insan öldürülebilir ve bu doğru bir eylemdir.	1	2	3	4	5
4. Şiddet kullanıldığında sorunlar çözülmüyorsa, bunun nedeni şiddetin gücünün yeterli olmamasıdır.	1	2	3	4	5
5. Düşmanlarımıza ders vermenin tek yolu, hayatlarını tehdit etmek ve onlara acı çektirmektir.	1	2	3	4	5
6. Düşmanlarımızın çocukları akrep gibidir; büyümeden ezilmeleri gerekebilir.	1	2	3	4	5
7. Savaş kurtuluşun başlangıcıdır.	1	2	3	4	5
8. Zor bir duruma düştüğünde, doğaüstü güçlere sahip olduğunu düşündüğü birinden yardım bekleyen bir kişinin aptal olduğu düşünülebilir.	1	2	3	4	5
9. Ahirete inananlar güzel mükafatlar alırlar.	1	2	3	4	5
10. Öldükten sonra yaşama inanmam.	1	2	3	4	5

Bu hayatta çekilen tüm acılar, ölümden sonra tadılacak sonsuz zevklerin yanında küçük kalır.	1	2	3	4	5
12. Allah'tan yetki aldığını söyleyen birinin deli olduğu düşünülebilir.	1	2	3	4	5
13. Çok kritik bir anda ilahi bir güç, halkımıza yardım etmek için devreye girecektir.	1	2	3	4	5
14. İçinde bulunduğum grubumun kaderinde önemli işleri başarmak var.	1	2	3	4	5
15. Bütün insanlar bir gün doğru yolu bulacaktır.	1	2	3	4	5
16. Açgözlülük ve bencillikten arınmış insanların çoğalacağına inanıyorum.	1	2	3	4	5
17. Tavizsiz fikirleri ve cesur davranışlarıyla hayatımı anlamlandıran ve yaşanmaya değer kılan bir grup insan var.	1	2	3	4	5
18. İçinde bulunduğum grubumun üyeleri arasındaki kopmaz bağ başarmak istediğimiz yüce hedeflerle mühürlenmiştir.	1	2	3	4	5
19. Batılı ülkeler, orduları ve maşa olarak kullandıkları gruplarla, başka insanların hayatlarına ve vatanlarına yerleştiler.	1	2	3	4	5
20. Batı; saldırgan bir tavırla dünyayı kontrol altında tutmaya, kaynakları sömürmeye ve kendi ürettiği ürünlerini satmak için diğer ülkeleri bir pazar olarak kullanmaya devam ediyor.	1	2	3	4	5
21. Batı; ahlak ve değer yoksunluğu, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, AIDS salgını gibi bozucu durumlarla karşı karşıyadır.	1	2	3	4	5
22. Terör her gün birçok Batılı ülke tarafından ekonomik baskı, haksız işkence ve yargısız infaz şeklinde yapılıyor.	1	2	3	4	5

23. Batı, ileri bilim ve teknolojisini insanlığın refahı için değil; geliştirdiği silahlarla, yeryüzünü ve insanlığı yok etmek için kullanmaktadır.	1	2	3	4	5
24. Batılı liderler halklarını, gelişmemiş ülkelerin dünyanın kanseri olduğuna ve bu yüzden onların yok edilmesi gerektiğine inandırır.	1	2	3	4	5
25. Batı'nın gelişmemiş ülkelere karşı tarif edilemez bir nefretinin olduğu açıktır.	1	2	3	4	5
26. İnsan ırkı büyük bir felaketin eşiğinde durmaktadır.	1	2	3	4	5
27. Ekonomiyi yöneten büyük şirketler halklara kötülük yapmaktadır.	1	2	3	4	5
28. Dünya yıkıma doğru gidiyor.	1	2	3	4	5
29. Halkımız tehlikede; herkes bizi bölmeye ve bize zarar vermeye çalışıyor.	1	2	3	4	5
30. Günümüz dünyası aşağılık ve sefil bir durumdadır.	1	2	3	4	5

Ek 4: Kolektif Narsisizm Ölçeği

Lütfen kendinizi öncelikli olarak ait hissettiğiniz ve sizi tanımladığını düşündüğünüz bir sosyal grup varsa belirtiniz. (Örneğin: Atatürkçü, LGBTİ, Türk milliyetçisi, Kürt milliyetçisi, Muhafazakar, Dindar, Sünni, Alevi, … partisi üyesi, … cemaati mensubu, ... spor takımı taraftarı, Ankaralı, Feminist vs. gibi)

Kendimi tanımladığım grubum: ……

Yönerge: Aşağıdaki cümlelerde yer alan "grubum" ifadesi, yukarıda belirttiğiniz ve kendinizi tanımladığınız grubunuzu ifade etmektedir. Aşağıdaki cümleleri, "grubum" ifadesi yerine yukarıda belirttiğiniz grubunuzu düşünerek cevaplayınız. Her cümleye katılma veya katılmama durumunuzu en iyi şekilde gösteren numarayı işaretleyiniz.

1=Kesinlikle katılmıyorum, **2=**Katılmıyorum, **3=**Biraz katılmıyorum, **4=**Kararsızım, **5=**Biraz katılıyorum, **6=**Katılıyorum, **7=**Kesinlikle katılıyorum.

1. Diğer grupların, benim grubumun otoritesini daha çabuk fark etmesini dilerdim. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

2. Grubum özel muameleyi hak ediyor. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

3. Grubum hak ettiği şeylerin tümünü alana kadar memnun olmayacağım. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

4. Grubumun hak ettiği saygıyı alması için ısrar ederim. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

5. Başkaları grubumu eleştirdiğinde bu beni çok kızdırır. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

6. Eğer grubumun dünyada büyük bir söz hakkı olsaydı, dünya çok daha iyi bir yer olurdu. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

7. İnsanlar grubumun başarılarını fark etmeyince üzülmem. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

8. Çok fazla kişi grubumun önemini tam olarak anlamıyor gibi görünüyor. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

9. Grubumun gerçek değeri çoğunlukla anlaşılmaz. (1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)

Ek 5: İntikam Ölçeği

Bu anketlerden elde edilen sonuçlar bilimsel bir çalışmada kullanılacaktır. Lütfen doğru veya yanlış cevap olmadığını unutmayınız. Her bir cümleye katılma ya da katılmama durumunuzu en iyi şekilde gösteren numarayı işaretleyiniz. Her ifadeye mutlaka TEK yanıt veriniz ve kesinlikle BOŞ bırakmayınız. En uygun yanıtları vereceğinizi ümit eder katkılarınız için teşekkür ederim.

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Kararsızım	Biraz katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	**Bana yanlış yapan birinden öç almak için zamanımı harcamaya veya çaba sarf etmeye değmez.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**

2	Beni inciten insanlardan bunun acısını çıkartmak benim için önemlidir.	1	2	3	4	5	6	7
3	**Beni inciten herhangi birinin hesabını görmeye çalışırım.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
4	İntikam peşinde koşmamak her zaman daha iyidir.	1	2	3	4	5	6	7
5	**''Bırak geçmiş geçmişte kalsın'' sözü**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**

	yaşam felsefemdir.							
6	Biri seni incitirse bunun karşılığını ona ödetmek yanlış değildir.	1	2	3	4	5	6	7
7	**Biri beni çok sinirlendirdiğinde sadece kızmakla yetinmem bunun acısını ondan çıkarırım.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
8	Beni incitenleri affetmeyi	1	2	3	4	5	6	7

	daha kolay buluyorum.							
9	**Kinci biri değilim.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
10	"Göze göz dişe diş" deyişine inanırım.	1	2	3	4	5	6	7
11	**İntikam ahlaki olarak yanlıştır.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
12	Eğer biri beni belaya bulaştırırsa, onları bir şekilde buna pişman ederim.	1	2	3	4	5	6	7
13	**Eğer haksızlığa uğramışsam intikamımı**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**

	almadan duramam.							
14	Onurlu biri olmak, seni inciten birinden bunun intikamını almayı gerektirir.	1	2	3	4	5	6	7
15	**Genellikle merhamet göstermek intikam almaktan daha iyidir.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
16	Beni kızdıran kim olursa olsun, bunun cezasını çekmeyi	1	2	3	4	5	6	7

	hak etmiştir.							
17	**“Sana taş atana gül atmak” her zaman daha iyidir.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
18	İntikam alma isteği beni utandırır.	1	2	3	4	5	6	7
19	**Öç almak zevklidir.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
20	İntikam almak için ısrar eden insanlar tiksinti vericidir.	1	2	3	4	5	6	7

Ek 6: Etik Kurul Kararı

Ek 7: Ölçek Kullanım İzinleri

1. İntikam Düzeyi Ölçeği

2. Kolektif Narsisizm Ölçeği

3. Aşırılıkçı Düşünce Biçimi Ölçeği

9. ÖZGEÇMİŞ

Eğitim:

2013-2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü

2009-2013 Fahreddin Kerim Gökay Anadolu Lisesi

İş Deneyimi:

2020- … MEB Diyarbakır Kayapınar Rehberlik ve Araştırma Merkezi

2018-2019 Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı, QUDRA Çocuk Karavanı AB Projesi

2017-2018 Özel Halkalı Atakent Doğa İlkokulu